

Олександр Іщук, Ігор Марчук

**БРАТИ БУСЛИ.
ЖИТТЯ ЗА УКРАЇНУ**

ЛІТОПИС УПА
СЕРІЯ “ПОДІЇ І ЛЮДИ”

КНИГА 16

LITOPYS UPA
Series "Events and People"
Book 16

Oleksandr Ishchuk, Ihor Marchuk

**THE BROTHERS BUSEL:
LIVES FOR UKRAINE**

Toronto - Lviv Litopys UPA 2011

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Серія “Події і люди”
Книга 16

Олександр Іщук, Ігор Марчук

**БРАТИ БУСЛИ.
ЖИТТЯ ЗА УКРАЇНУ**

Торонто – Львів Видавництво “Літопис УПА” 2011

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)62-45
I - 98

Олександр Іщук, Ігор Марчук
БРАТИ БУСЛИ. ЖИТТЯ ЗА УКРАЇНУ

Книга про відомих діячів ОУН на Волині Олександра та Якова Буслів на основі широкого кола джерел вперше подає детальну інформацію про їхній життєвий шлях та жертвний внесок на вівтар Вітчизни. За свою патріотичну діяльність брати Бусли переслідувалися і польською, німецькою і радянською окупаційними владами. Поляками вони були двічі заарештовані та засуджені до тривалих термінів ув'язнення, німці знищили Олександра у 1943 р., переслідували і ледь не арештували Якова, змусивши перейти його у підпілля. Яків Бусел, перебуваючи на посаді референта пропаганди Проводу ОУН, загинув у сутичці з представниками радянських карально-репресивних органів 1945 р. на Тернопільщині. Ця невеличка праця – спроба повернути світле ім'я братів Буслів українській національній пам'яті та історії.

Oleksandr Ishchuk, Ihor Marchuk
THE BROTHERS BUSEL: LIVES FOR UKRAINE

This book, – about Oleksander and Yakiv Busel, the well known activists of the OUN in Volyn – which is based on multiple sources, provides for the first time a detailed account of their lives and their sacrifices on the altar of the Fatherland. Due to their patriotic activities, the Busel brothers were persecuted by the Polish, German and Soviet occupational regimes. Twice they were arrested and incarcerated for extended periods by the Poles. The Germans killed Oleksander in 1943 and forced Yakiv to go into hiding. Yakiv, as a Propaganda Chief of the OUN Leadership, perished in a skirmish with members of the Soviet repressive machine in the Ternopil region in 1945. This humble publication is an attempt to return the illustrious names of the Busel brothers to Ukrainian national memory and history.

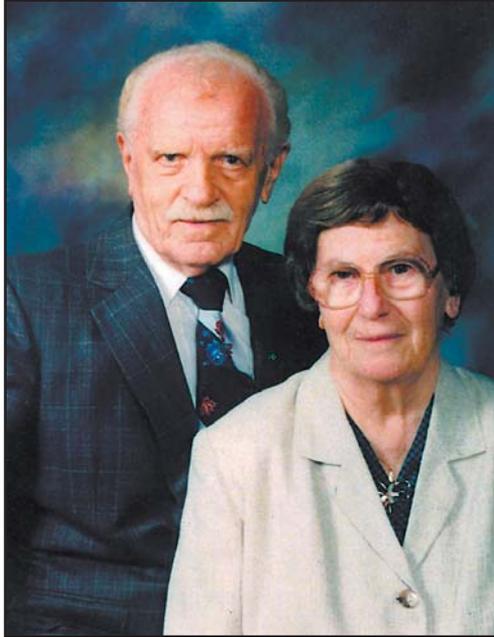
ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР
Петро Й. ПОТІЧНИЙ

Оригінал-макет
Петро Клим

ISBN 978-966-2105-30-8 (Ukraine)
ISBN 978-1-897431-32-0 (Canada)

© Літопис УПА, 2011
© Litopys UPA, 2011

Фундатором цього тому є
ДМИТРО ГУЛЕЙ
в пам'ять дружини **МАРІЇ**

Дмитро Гулей народився 30 жовтня 1919 р. у с. Отиневичі теперішнього Жидачівського р-ну Львівської обл. у багатодітній родині.

Навчався в приватній українській школі у Ходорові, але за браком коштів змушений був перейти до польської державної школи, де закінчив сім класів. Потім рік навчався у торговельній школі, прагнучи вступити до Рогатинської гімназії, однак, через матеріальні нестатки не зміг втілити цієї мрії в реальність.

Приймав активну участь в діяльності т-ва «Просвіта» у рідному селі. У 1939 р., перед початком II-ої Світової війни, вступив до Юнацтва ОУН. Згодом, у 1940-1941 рр. був районним провідником Юнацтва. у листопаді 1940 р. щасливо уникнув мобілізації до Червоної армії, а опісля і репресій НКВС.

Відтак, з настанням німецької окупації продовжував працювати в Юнацтві, але у 1943 р. під час облави був заарештований гестапо та потрапив на примусові роботи до вугільної шахти в м. Гамм у Північній Вестфалії.

Після закінчення війни переїжджає до Канади, де залучається до активного громадсько-політичного життя, будучи членом Ліги Українців Канади, Спілки Української Молоді, «Пласту», Антибільшовицького Блоку Народів (АБН) та інших організацій. Є автором численних публіцистичних дописів в україномовних часописах Північної Америки, а в 1994 р. підготував і видав книгу власних споминів «З Ходорівщини через Канаду в Україну».

Після смерті першої дружини Анни одружується вдруге з Марією Чорній, яка народилася 8 жовтня 1924 р. у с. Закомар'я Золочівського повіту Тернопільського в-ва (тепер Буського р-ну Львівської обл.). У роки Другої світової війни потрапила на примусові роботи до Німеччини, а згодом переїхала до Канади. Впродовж усього свого життя була активною у чисельних українських громадських організаціях, працюючи для добра Самостійної України. Відійшла у вічність сл. п. Марія Гулей 12 червня 2010 р., але добрі справи, започатковані нею, продовжують жити.

Подружжям засновано «Культурно-освітню фундацію Марії та Дмитра Гулей», яка від 1983 р. фінансує друк численних видань культурологічного та історико-просвітницького спрямування, забезпечує навчальні заклади та бібліотеки України книгами, фінансово підтримують молодих студентів у їх наукових дослідженнях в галузі україністики.

* * *

Dmytro Hulei was born on October 30, 1919 in v. Otynevychi in Zhydachiv raion, Lviv oblast'.

He attended the private Ukrainian school in Khodoriv, and later the Polish state school where he completed 7 grades. Later, he attended a commercial school for one year with the intent of entering the Rohatyn Gymnazium. Due to insufficient material resources he was unable to realize this wish.

He was very active in the local "Prosvita" and, in 1939, just prior to WWII, he joined the "Iunatstvo OUN". In 1940-41 he was the raion leader of this organization. In November 1940, he successfully avoided being mobilized into the Red Army, and later the NKVD repression as well.

During the German occupation he was arrested by the Gestapo and sent to forcible labor in the coal mines in Hamm in Northern Westphalia.

After WWII he moved to Canada and became very active in the League of Ukrainians in Canada, the Ukrainian Youth Association (SUM), the scouting organization "Plast", the Anti-Bolshevik Bloc of Nations and other organizations. He is an author of a number of contributions in the Ukrainian language newspapers of North America, and of his own memoirs entitled "From Khodoriv through Canada into Ukraine".

After the death of his first wife, Anna, he married Maria Chornii (born October 8, 1924) native of v. Zakomar'ia, povit Zolochiv, voievdstvo Ternopil (now raion Bus'k, obl. Lviv). During WWII she also experienced forcible labor in Germany. Afterwards, she migrated to Canada where she was very active in numerous Ukrainian community organizations working for the benefit of Ukraine. She died on June 12, 2010, but the good works initiated by her continue to live to this day.

In 1983 the married couple established "The Cultural-Educational Foundation of Maria and Dmytro Hulei" which financially supports many publications of cultural and educational focus, supplies educational establishments and libraries of Ukraine with books, and offers financial support to young scholars in their research in the field of Ukrainian studies.

ВСТУП

Організація українських націоналістів (ОУН) тривалий час була провідною силою, стрижнем українського національно-визвольного руху. Її історія насичена цікавими фактами, багато з яких лише нещодавно стали відомі українському загалові.

Так само однією з найцікавіших сторінок військової історії України ХХ століття є створення та діяльність Української повстанської армії (УПА).

Безсумнівно, що історія діяльності ОУН і УПА має ще чимало мало-відомих сторінок, і завданням сучасних істориків, які займаються вивченням діяльності цих організацій, є їх якнайширше висвітлення за допомогою досі маловідомих архівних документів, які тривалий час зберігалися у «спецхранах» і не були доступні науковій спільноті.

Одним з актуальних напрямів сучасних вітчизняних історичних досліджень є висвітлення біографій керівників ОУН і УПА. Протягом радянського періоду історії України компартійні агітатори називали членів націоналістичного підпілля виключно «бандитами», а каральні органи ВУЧК-ГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КДБ максимально утаємничили подробиці їхніх біографій. Якщо учасника визвольного руху заарештували і засуджували до перебування у виправно-трудовах таборах чи до розстрілу, то матеріали його кримінальної справи ховали «за сімома замками» у відомчих архівах спецслужб. Якщо ж підпільника вбивали під час військової операції чи розстрілювали за вироком спецтрибуналів чи особливих нарад – чекісти робили все, аби ніхто не міг навіть знати, де його могила.

Зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р. ситуація кардинально змінилася. Поступово стали доступними раніше засекречені архівні матеріали, з яких нині можна дізнатися правду про діяльність українського національно-визвольного руху. Особливу роль в оприлюдненні архівів колишніх радянських спецслужб відіграла низка Указів Президента України В.А. Ющенка, згідно з якими всі документи про український визвольний рух та боротьбу з ними радянських каральних органів підлягають розсекреченню¹.

Як встановлено сучасними науковими дослідженнями, керівництво українського визвольного руху діяло не бездумно, а досить ретельно планувало свою діяльність. Рішення Проводу ОУН чи командування УПА вироблялися людьми, які вболівали за долю свого народу і ставили її вище осо-

¹ Указ Президента України «Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті» № 75/2010 від 28.01.2010 р.; Указ Президента України «Про заходи з відзначення, всебічного вивчення та об'єктивного висвітлення діяльності Українських Січових Стрільців» № 5/2010 від 6.01.2010 р.; Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо визнання українського визвольного руху ХХ століття» № 946/2009 від 19.11.2009 р.; Указ Президента України «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні» № 37/2009 від 23.01.2009 р.

бистого щастя. Ними ще за часів існування Польської держави до 1939 р. було організовано серйозну організаційну мережу та проведено значну кількість збройних акцій. Згодом ОУН організувала саботаж та збройний спротив заходам німецької та радянської влади і провела велику виховну роботу серед українського населення. Головною метою було створення Української Самостійної Соборної Держави, де українці самі би могли визначити, як вони хочуть жити.

Давня мудрість каже: «те, що ми робимо в цьому житті – луною відбивається у вічності». Саме так сталося у результаті діяльності українського визвольного руху. Його збройна боротьба завершилась поразкою в середині 1950-х рр. Але завдяки проведеній ним організаційній та виховній роботі ідея незалежності України не загинула, а варбувалася в свідомості українців, і згодом, коли в 1991 р. СРСР розпався, втілилася у життя.

Наше дослідження присвячене життєвому шляху двох братів – Олександра та Якова Буслів. Готуючи цю книгу, ми мали на меті прослідкувати етапи їхньої біографії, з'ясувати обставини, у яких вони діяли. Сподіваємось, що ця книга про волиняків Буслів, які загинули за незалежність нашої держави, стане в нагоді українським дослідникам та всім, кому не байдужа історія України ХХ століття.

Актуальність вивчення біографії братів Буслів полягає в тому, що вони були одними з найбільш відомих організаторів українського визвольного руху на Волині, працювали разом з Володимиром Робітницьким, Ростиславом Волошиним, Дмитром Клячківським та іншими відомими підпільниками. Вони зробили значний внесок у створення та розбудову підпілля ОУН на Волині у 1930-1940-ві роки.

У підпіллі ОУН згідно з вимогами конспірації було прийнято користуватися псевдонімами. Олександр Бусел найчастіше використовував псевдонім «Ванька», Яків Бусел – псевдоніми «Багровий», «Галина», «Дніпровий», «Заславський», «Київський», «Роман Галина», «Шахтар», «Київський Шахтар» та інші.

Географічні назви у книзі подані так, як це зазначено у документах і можуть не співпадати із сучасними (адміністративний поділ України неодноразово змінювався, особливо кордони районів), хоча ми намагалися звіряти їх з картою. Також ми намагалися максимально точно передати псевдоніми підпільників, адже чимало з них, на жаль, досі не вдалося ідентифікувати.

Олександр та Яків Бусли брали участь в підпіллі ОУН з початку 1930-х рр., проте у 1940-1941 рр. стався розкол єдиної ОУН на дві фракції – бандерівського та мельниківського напрямків (сучасні наукові позначення – ОУН(м) та ОУН(б)). Обоє братів після цього розколу стали членами ОУН(б). У цьому дослідженні в описі подій після 1941 р. для спрощення ми постійно вживаємо назву ОУН, маючи на увазі саме ОУН(б).

Автори висловлюють подяку працівникам видавництва «Літопис УПА»: головному адміністраторові Миколі Кулику, відповідальному редакторові проф. Петру Потічному, співробітникам львівського представництва Ігорю Гомзяку та Миколі Посівничу за надані поради і допомогу під час підготовки книги. Також консультації (особливо щодо встановлення точних дат

подій і розшифрування псевдонімів підпільників) під час підготовки книги надавали дослідники українського визвольного руху к.і.н. Валерій Огороднік, к.і.н. Олександр Дарованець та Володимир Мороз, за що їм особлива подяка.

ІСТОРИОГРАФІЯ

Сучасна історіографія містить певну кількість досліджень, де йдеться про Олександра та Якова Буслів, однак все ж вона є порівняно невеликою.

Про Якова Бусла і науковцями, і журналістами написано зовсім небагато, а про Олександра ще менше. Фактично їхня біографія та діяльність маловідома навіть у колах дослідників та науковців, не кажучи вже про український загал. Досі немає жодної монографії, присвяченої обом братам, є лише окремі статті, а також згадки у різних наукових виданнях. Достатньо зайти у мережу Інтернет на сайти наукових установ, щоб переконатися, що знайти достатню повну біографічну довідку про Олександра чи Якова Буслів не так вже й просто.

У цьому огляді ми спробуємо систематизувати інформацію про найважливіші видання, у яких висвітлюється життя і діяльність братів Буслів.

Яків Бусел згаданий у багатьох томах серійного книжкового видання «Літопис УПА». Там же вміщено його кілька збережених фотографій, окремі літературні праці, згадано про його організаційну роботу на Волині. Також він часто згадується, як член Проводу ОУН в 1943-1945 рр., учасник Другого Збору ОУН і Третього Великого Надзвичайного Збору ОУН, учасник Першої конференції поневолених народів Східної Європи та Азії.

Найбільше інформації про Я. Бусла вміщено у старій (канадській) серії «Літопису УПА», перші два томи якої присвячені подіям Другої світової війни на Волині². П'ятий том цієї серії містить спогади А. Дольницького – «Немо», де він згадує про свою участь в організації переговорів між УПА і представниками угорської армії. Про угорські справи він доповідав Головному командирі УПА Д. Клячківському, Я. Буслу, Р. Волошину та іншим керівникам підпілля³; у 12 томі «Літопису УПА» вміщено згадку про те, що в с. Бишки на Тернопільщині переховувались Р. Шухевич, Я. Бусел та інші провідники українського визвольного руху⁴; у 23 томі «Літопису УПА», присвяченому Українському червоному хресту, міститься спогад І.

² Літопис Української повстанської армії. Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга перша: Початки УПА; документи і матеріали. Третє, виправлене видання. – Торонто, 1989. – 256 с.; Літопис Української повстанської армії. Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга друга. Друге, виправлене видання. – Торонто, 1985. – 256 с.

³ Літопис Української повстанської армії. Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга третя: спомини учасників. – Торонто, 1983. – 312 с. Згадка про Я. Бусла на с. 42, 66.

⁴ Літопис Української повстанської армії. Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА («Лисоня»). – Торонто, 1989. – 352 с. Згадка про Я. Бусла на с. 272.

Савицької-Козак про перебування Я. Бусла на Тернопільщині в с. Конюхи⁵; у 24 томі «Літопису УПА», присвяченому офіційному виданню Проводу ОУН «Ідея і Чин», знаходимо інформацію про Я. Бусла та його друковані праці, зокрема, його статтю «Шляхи і перспективи», підписану псевдонімом «К. Дніпровий»⁶; у 26 томі «Літопису УПА», присвяченому історії УГВР, вміщено інформацію про переговори представників угорської армії з командуванням УПА, є фото Я. Бусла, на якому він зображений разом з Р. Волошиним та іншими підпільниками⁷; у 27 томі «Літопису УПА» вміщено спогади одного з активних організаторів ОУН на Волині Р. Петренка, який згадає Я. Бусла, як одного з найбільш значних лідерів та будівничих підпілля на Рівненщині⁸. Окремі інформації про Якова є у 41⁹ та 44¹⁰ томах «Літопису УПА».

Деякі документи про Я. Бусла містяться і у новій (київській) серії «Літопису УПА». В першу чергу мова йде про другий¹¹, восьмий¹², одинадцятий¹³ та чотирнадцятий¹⁴ томи видання, які повністю присвячені діяльності ОУН і УПА на Волині. У них опубліковані унікальні повстанські матеріали,

⁵ Літопис Української повстанської армії. Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. – Торонто, 1992. – 480 с. Згадка про Я. Бусла вміщена на с. 68.

⁶ Літопис Української повстанської армії. Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946. Торонто, 1995. – 592 с. Я. Бусел згаданий на с. 19, 33, 383, 428-429, 528-529.

⁷ Літопис Української повстанської армії. Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. – Торонто-Львів, 2001. – 658 с. Згадки про Я. Бусла знаходяться на с. 57, 58, 68, 123, 579, 582, 596.

⁸ Літопис Української повстанської армії. Том 27. Роман Петренко. За Україну, за її волю; спогади / Ред. Г. Петренко. – Торонто, 1997. – 279 с. Згадки про Я. Бусла знаходяться на с. 33, 40, 67-68, 98, 110-111, 146, 181-182.

⁹ Літопис Української повстанської армії. Том 41. Президент УГВР Кирило Осмак. Документи і матеріали / Ред. Н. Осмак та П. Й. Потічний. – Торонто – Львів, 2004. – 880 с. Згадки про Я. Бусла є на с. 193, 197, 380.

¹⁰ Літопис Української повстанської армії. Том 44. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. Книга 2. – Торонто-Львів, 2006. – 1288 с. Згадка про загибель Я. Бусла на с. 404.

¹¹ Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Том 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали / Упоряд. О. Вовк. – Київ – Торонто, 1999. – 724 с.

¹² Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Том 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944–1946. Документи і матеріали / Упор. О. Вовк, С. Кокін. – Київ – Торонто, 2006. – 1448 с. Згадки про Я. Бусла на с. 15, 2, 25, 27, 49, 62, 71, 73, 75, 99, 112, 253, 600, 601, 1152, 1202, 1204, 1205, 1213, 1214, 1280, 1282, 1296.

¹³ Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Том 11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) / Упоряд. В. Ковальчук. – Київ – Торонто, 2007. – 848 с. Згадки про Я. Бусла на с. 263, 264.

¹⁴ Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Том 14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Невідомі документи / Упор. В. Ковальчук, І. Марчук. – Київ – Торонто, 2010. – 640 с.

виявлені у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), державних архівів Рівненської та Волинської областей. Є також згадка у матеріалах тому 4¹⁵, де опубліковані офіційні документи ЦК Компартії України про боротьбу з українським визвольним рухом, що зберігаються у ЦДАГОУ.

Коротка інформація про Я. Бусла вміщена у протоколах допитів заарештованих чекістами провідників ОУН і УПА, опублікованих у 9 томі нової серії «Літопису УПА»¹⁶. У першу чергу мова йде про свідчення тих, хто добре орієнтувався у ситуації на Волині – Ю. Стельмащука, О.Луцького, Ф. Воробця та інших.

У 10 томі нової серії «Літопису УПА», присвяченому життєвому шляху Головного командира УПА Р. Шухевича, вміщено протоколи допитів чекістами заарештованих керівників Проводу ОУН О. Луцького, М. Степаняка, які тісно співпрацювали з Я. Буслом. Цікавими є свідчення К. Зарицької щодо Я. Бусла, з яким вона в с. Бишки Тернопільської області проводила політичні курси (вишкіл) для обласних керівників УЧХ¹⁷. Тішить, що том відкриває наукова вступна стаття про життя Р. Шухевича, підготовлена А. Кентієм, в якій зроблено спробу проаналізувати діяльність Головного командира УПА. У ній також є згадки про Я. Бусла.

У 8 томі серії «Бібліотека» видавництва «Літопис УПА» опубліковано дослідження кандидата історичних наук Л. Онишко про життя та долю відомої підпільниці, керівника УЧХ К. Зарицької – «Монети». Остання добре знала Я. Бусла і контактувала з ним під час його перебування на Тернопільщині, неподалік від місця базування Р. Шухевича¹⁸. Також інформація про спільне перебування Р. Шухевича і Я. Бусла на Бережанщині є у іншій книзі Л. Онишко, також присвяченій долі К. Зарицької¹⁹.

Згадки про Я. Бусла є також у серії «Літопису УПА» – «Події і люди». Коротко згадує про Я. Бусла Н. Осьмак у своїй книзі про Президента

¹⁵ Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Том 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943 – 1959). Книга перша: (1943–1945). – Київ – Торонто. 2002. – 597 с. Згадка про Я. Бусла на с. 528.

¹⁶ Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Том 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / Упоряд. О. Іщук, С. Кокін. – Київ – Торонто, 2007. – 912 с. Я. Бусел згаданий на с. 89-93, 98, 103, 121, 122, 131, 329, 410, 444, 445, 493, 496-498, 505, 521, 525, 658, 670.

¹⁷ Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Том 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / Упоряд.: С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич. – Київ – Торонто, 2007. – 832 с. Згадки про Я. Бусла на с. 28, 37, 43, 72, 107, 114, 144, 385-388, 405, 429, 433, 438, 439, 456, 457, 474, 501, 502, 528, 591, 714, 728.

¹⁸ Онишко Л. «Нам сонце всміхалось крізь ржаві грати...». Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. – Торонто-Львів, 2007 (серія «Бібліотека», т.8). – 928 с. Я. Бусел згаданий на с. 12, 102, 103, 105, 160, 162, 242.

¹⁹ Онишко Л. Катерина Зарицька. Молитва до сина. – Львів, «Світ», 2002. – 176 с.

УГВР К. Осьмака²⁰. Дослідник М. Романюк згадує про Я. Бусла у своєму дослідженні про життя і долю П. Федуну – «Полтави»²¹. Упорядники збірника матеріалів про діяльність УГВР П. Потічний та М. Посівнич також пишуть у цьому виданні про Я. Бусла²². Отже, видавництво «Літопис УПА» на сьогодні зробило, мабуть, найбільше, щоб громадськість знала про діяльність Я. Бусла.

У новому виданні фундаментальної праці П. Мірчука про історію ОУН в 1930-ті рр.²³ розповідається про формування ОУН на Волині та участь у цьому процесі братів Буслів, оскільки вони в той час були одними з активних організаторів підпілля на цих теренах. Книга містить цікаві додатки, в яких автори-упорядники В. Мороз, О. Дарованець, В. Муравський та М. Посівнич на основі віднайдених ними документів доповнюють цікавими фактами про діяльність ОУН на Волині текст П. Мірчука. Також в книзі вміщені короткі біографічні довідки про братів Буслів.

Про життя та долю Я. Бусла вміщено інформацію в наукових і науково-популярних публікаціях д.і.н. Д. Веденеєва та його співавторів²⁴. Він же та д.і.н. Ю. Шаповал підготували статтю про переговори між представниками Проводу ОУН та радянської влади 28.02. – 01.03. 1945 р., в яких брав участь Я. Бусел²⁵, де коротко згадано про обставини його загибелі. Цікаві дослідження про ці переговори також з'явилися з-під пера к.і.н. В. Ковальчука²⁶. Статтю на цю ж тему у тижневику «2000» опублікував О. Россов²⁷.

Один з авторів цієї книги І. Марчук досить детально згадує про окремі аспекти діяльності братів Буслів у своїй монографії про Головного коман-

²⁰ Н. Осьмак. Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР / Літопис УПА. Серія «Події і люди». Книга 2. – Торонто-Львів, 2008. – С. 15.

²¹ Романюк М. Петро Федун-«Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА / Літопис УПА. Серія «Події і люди». Книга 6. – Торонто-Львів, 2009. – С. 6, 25, 28.

²² Українська Головна Визвольна Рада / Упоряд. П.Й. Потічний та М. Посівнич / Літопис УПА. Серія «Події і люди». Книга 7. – Торонто-Львів, 2009. – С. 72, 82.

²³ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920-1939 роки. Видання третє, доповнене / Відп. ред. В. Мороз. – К., 2007. – 1006 с. Згадки про Я. Бусла на с. 315, 346, 349, 351, 482, 490, 491, 531, 537, 548, 553, 636, 668, 806; про О. Бусла на с. 329, 337, 491, 547, 549, 551, 554, 567, 636, 806.

²⁴ Веденеєв Д., Шевченко С. Миротворцы тайной войны // Киевский телеграф. – 2001. – 3 сентября; Веденеєв Д.В., Биструхін Г.С. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940-1950-рі роки. – К.: «К.І.С.», 2006. – 568 с. Веденеєв Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів. – К.: «К.І.С.», 2007. – 568 с.

²⁵ Веденеєв Д., Шевченко С. Миротворцы тайной войны // Киевский телеграф. – 2001. – 3 сентября.

²⁶ Ковальчук В. Переговори УПА – Кремль // Україна молода. – 2010. – 24 березня. – № 54. – С. 10; Ковальчук В. Шухевич прагнув зв'язатися з Тичиною чи Богомольцем // Країна. – 2010. – 7 травня. – № 16. – С. 52–58; Ковальчук В. Переговори НКДБ з ОУН і УПА у 1945 і 1948 роках: чи було можливе порозуміння? // Военна історія. – 2010. – № 1 (49) [специвипуск про С. Бандеру]. – С. 79–87.

²⁷ Россов О. Советская Украина и подполье ОУН: мир был возможен. Операция «Перелом». Малоизвестные подробности гражданского конфликта в Западной Украине // «2000». – 2008. – 19 декабря. – С. С1-С7.

дира УПА Д. Клячківського – «Клима Савура» та у інших наукових статтях²⁸. Ним опрацьовано матеріали державного архіву Рівненської області, архіву УСБУ в Рівненській області, зібрано та оприлюднено значний обсяг раніше невідомих документів з історії українського визвольного руху. Також він виявив та ввів до наукового обігу матеріали про діяльність НВРО.

Інформацію про активну діяльність братів Буслів в українському визвольному русі на Волині в 1930-ті рр. можна відшукати у першій книзі видання «Реабілітовані історією» (Рівненська область)²⁹. У зазначеному виданні варто особливо відзначити три статті. Перша з них – дослідження к.і.н. О. Дарованця «Репресивна політика польської влади щодо УВО та ОУН на Волині (1920-1939 рр.)» – містить інформацію про найважливіші політичні судові процеси того часу, статистики заарештованих підпільників на Волині. У ній подано детальні відомості про роль братів Буслів у тогочасному підпіллі ОУН. Зокрема, автор відшукав у архівах цінну інформацію про арешти Якова і Олександра польською владою. Друга і третя статті підготовлені І. Марчуком, у них йдеться про життєвий шлях Р. Волошина та Д. Клячківського, де згадується про їх тривалу співпрацю Олександром та Яковом Буслами.

Важливі дані про діяльність ОУН на Волині у 1930-ті рр. містяться у кандидатській дисертації та публікаціях О. Дарованця, який ґрунтовно займається вивченням цієї проблематики³⁰. Він найбільш повно на сьогодні вивчив історію репресій польської влади проти підпілля ОУН у 1930-ті рр. на Волині.

Дуже вагому інформацію про родину Буслів зібрав, систематизував і опублікував останній Головний командир УПА, а згодом – відомий український історик В. Кук, який співпрацював з обома братами у підпіллі³¹. Про-

²⁸ Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур». – Рівне, 2009. – 168 с.; Марчук І. Пам'яті Голови Великого Збору УГВР Ростислава Волошина // Український визвольний рух. – Львів, 2005. – Збірник 5. – С. 167-176.; Марчук І. Структура ОУН на Волині у період Другої світової війни // Український визвольний рух. – Львів, 2004. – Збірник 3. – С. 196-205.

²⁹ Реабілітовані історією: у 27 томах. Рівненська область / Головна редколегія (голова П. Тронько); редколегія тому (співголови В. Королюк та Ю. Торкунов). – Кн. 1. – Рівне, 2006. – 578 с. Згадки про О. Бусла на с. 37, 309, 316, 317, 323, 336, 396, 401; про Я. Бусла на с. 37, 50, 301, 306, 312, 316, 317, 336, 396, 398, 401.

³⁰ Дарованець О. Репресивна акція польської влади щодо Організації Українських Націоналістів на Волині в листопаді 1938 р. – вересні 1939 р. // Український визвольний рух. – Зб. 3. – Львів, 2004. – С. 102-144; Дарованець О. Судовий процес «Крайової екзекутиви ОУН на Північно-Західних Українських Землях» // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів, 2005. – Вип. 7. – С. 319-327; Дарованець О. Боротьба Організації Українських Націоналістів проти асиміляційно-репресивної політики польської влади щодо українців Волині (1929-1939) // Український визвольний рух. – Зб. 2. – Львів, 2003. – С. 53-73; Дарованець О. Я. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927-1939). Автореферат дис. канд. іст. наук. – Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів, 2007. – 23 с.

³¹ Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943-1945 рр.) // Воля і Батьківщина. – число 4. – 1998. – с. 36-46.

тягом 1944-45 рр. він неодноразово вирішував з Я. Буслом – «Київським» різні поточні питання, оскільки на той час обіймав посаду оргреферента Проводу ОУН.

Надзвичайно цікавими і цінними є статті та спогади члена Проводу ОУН і відомого українського громадсько-політичного діяча П. Дужого, який добре знав Я. Бусла, неодноразово зустрічався та співпрацював з ним в підпіллі³².

Є і інші видання, де певною мірою висвітлюються постаті Якова та Олександра Буслів. Згадка про Я.Бусла та цікава інформація про створення і діяльність НВРО міститься у дослідженні д.і.н. В. Дзьобака³³. Біографічні статті про братів Буслів підготував дослідник В. Мороз³⁴. Дослідниця к.і.н О. Стасюк згадує Я. Бусла у своїй монографії про видавничу і пропагандистську діяльність ОУН, в т.ч. його твори «Шляхи й перспективи», «Советський патріотизм» і редактовані ним видання «До зброї», «Наш фронт», «Новинки» тощо³⁵. Чимало цікавої інформації про діяльність Проводу ОУН в Україні та його учасників зібрав і систематизував д.і.н. А. Русначенко³⁶. Брати Бусли згадані у монографії к.і.н. М. Посівнича, присвяченій діяльності ОУН в 1930-ті роки³⁷. Творення УПА на території Волині в роки німецької окупації прослідкував урядуючий провідник ОУН у 1941-1943 рр. М. Лебедь, який підготував книгу в еміграції, на основі вивезених з України підпільних документів, доповнивши унікальними фотографіями³⁸. Бусел Я. згадується у наукових працях про керівників українського визвольного руху Р. Шухевича та М. Арсенича³⁹. Листування Я. Бусела в останній рік його життя відшукали та систематизували к.і.н. В. Ковальчук та к.і.н. В. Огороднік⁴⁰.

³² Дужий П. Українська справа. Том 2. – Львів, ПТВФ «Афіша», 2001. – 560 с. Бусел Я. згаданий на с. 12, 259, 312, 316, 320, 408, 444, 464; Дужий П. Українська справа. Том 2. – Львів, ПТВФ «Афіша», 2001. – 638 с. Бусел Я. згаданий на с. 285, 308, 309, 315, 342, 501.

³³ Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(б) і їх вплив на український рух опору (1941-1944 рр.) – К., видавничий дім «Інфоцентр», 2005. – 266 с.

³⁴ Мороз В. Бусел Яків Григорович // Енциклопедія Сучасної України / НАН України; Наукове товариство ім. Т. Шевченка; НАН України. Координаційне бюро Енциклопедії сучасної України. – Київ, 2004. – Т. 3. – С. 644; Мороз В. Бусел Яків, с. Григорія // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 12. – С. 38-39.

³⁵ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941-1953 рр.). – Львів, 2006. – 384 с. Бусел Я. згаданий на с. 244, 250, 331, 336, 348, 375.

³⁶ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії. – К., 2002. – 519 с.

³⁷ Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929-1939 роках. – Львів, 2010. – 368 с. Бусел Я. згаданий на с. 60, 271.

³⁸ Лебедь М. УПА. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за українську самостійну соборну державу. 1 частина. Німецька окупація України. – Дрогобич, «Відродження», 1993. – 208 с.

³⁹ Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич. Життя та діяльність шефа СБ ОУН. – Коломия, «Вік», 2010. – 196 с. Бусел Я. згаданий на с. 3, 71; Роман Шухевич: постать на тлі доби воюючої України. – Тернопіль, 2005. – 336 с.

⁴⁰ Ковальчук В., Огороднік В. Листування керівництва ОУН(б) і УПА на українських землях // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2010 р. – № 1 (34). – с. 162-166.

Підсумовуючи вищенаведене, слід відзначити, що хоча брати Олександр та Яків Бусли іноді згадуються у книгах з історії українського визвольного руху, досі науковцями не було проведено комплексного дослідження їх біографій. Саме це і спонукало авторів дослідження до написання цієї книги.

Актуальність обраної теми полягає ще й у тому, що ніхто крім українців не буде надто детально висвітлювати нашу історію, адже іноземним дослідникам вистачає тем з історії власних країн. Також слід відзначити, що зараз на повен зріст постає ще й питання самоповаги української історичної науки до себе. Адже за кордоном, у Франції чи США, таким історичним постатям, як Наполеон або Джордж Вашингтон присвячено сотні статей та книг, причому дослідники аналізують різноманітні аспекти їх діяльності.

Думається, українські історичні постаті, такі як Головні командири УПА Р. Шухевич, В. Кук та їх підлеглі заслуговують на максимальну увагу з боку істориків, і завданням майбутніх дослідників є продовжити позитивні тенденції щодо висвітлення маловідомих сторінок українського визвольного руху, започатковані після здобуття Україною незалежності у 1991 р.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Для підготовки цієї книги було використано документи, опубліковані у наукових виданнях (в першу чергу, в загаданих вище томах «Літопису УПА»), а також маловідомі матеріали Державного архіву Рівненської області, Рівненського краєзнавчого музею, ЦДАГОУ, ЦДАВОВУ та ГДА СБ України. Чимало з них вперше вводиться до наукового обігу.

Яків Бусел часто згадується у матеріалах про Р. Шухевича та С. Бандеру, оприлюднених у збірниках документів, укладених д.і.н. В. Сергійчуком⁴¹. Дослідник опрацював та опублікував унікальні матеріали ЦДАГОУ, ЦДАВОВУ, ГДА СБУ, ГДА СЗРУ, які до того часу були невідомі науковому загалові. Крім того, В. Сергійчук відшукав у різних архівах, систематизував та вперше опублікував значний документальний масив про історію діяльності ОУН і УПА на Волині та Поділлі у 1941-1955 рр., тому інформація про братів Буслів є у серії книг «Український здви́г»⁴².

⁴¹ Див.: Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950) / Під заг. ред. В.Сергійчука. – К., ПП Сергійчук М.І., 2007. – Т. 1. – 640 с. Бусел Я. згаданий на с. 320, 321, 348, 392, 393, 403, 444, 513; Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959) / Відп. упоряд. В. Сергійчук. – К., ПП Сергійчук М.І., 2009. – Т.1. – 680 с. Бусел Я. згаданий на с. 200, 394; Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959) / Відп. упоряд. В. Сергійчук. – К., ПП Сергійчук М.І., 2009. – Т.3. – 648 с. Бусел Я. згаданий на с. 267, 603.

⁴² Український здви́г. Волинь / Упор. В. Сергійчук. – К., «Українська видавнича спілка», 2005. – 840 с. Бусел Я. згаданий на с. 9, 77, 78, 81, 122, Бусел О. згаданий на с. 9; Український здви́г. Поділля / Упор. В. Сергійчук. – К., «Українська видавнича спілка», 2005. – 840 с. Бусел Я. згаданий на с. 121, 127, 226-228.

У Державному архіві Рівненської області зберігаються польські кримінальні справи на Олександра та Якова Буслів, а також групова справа по судовому процесу над Миколою Косом і товаришами у 1939 році⁴³. Брати Бусли також проходять у звітах польської поліції як активні члени «Волинського звена» ОУН⁴⁴. Ці матеріали за радянських часів були засекречені і дослідникам не видавались, на противагу матеріалам про діяльність КПЗУ на Волині.

Окремі цікаві спогади про час навчання у рівненській гімназії та розгортання діяльності ОУН залишили О. Скоропада⁴⁵ та викладач М. Гуцулак⁴⁶.

Подробиці та особливості розшуку чекістами Я. Бусла та окремі інформації про О. Бусла маємо можливість почерпнути зі справи-формуляру НКДБ УРСР № 4/228 на Я. Бусла – «Галину», яка формувалася у 1944-1945 рр. Саме в ній сконцентровано найбільш важливі документи про те, як чекісти намагалися виявити місце його перебування. Справа (в 1 томі) збереглася у ГДА СБ України у фондї № 65 (оперативно-розшукових справ) і нині має архівний номер С-7439. Судячи з позначень на обкладинці, справа-формуляр НКДБ УРСР на Я. Бусла згодом кілька разів міняла нумерацію: спочатку звичайну, потім – архівну. На обкладинці зазначені номери: 591, 1881, 42584 і, нарешті, С-7439 (останній архівний номер).

Те, що справа вціліла, можна вважати щасливим випадком, адже деякі подібні справи наприклад на Р. Шухевича і деяких інших керівників підпілля були знищені⁴⁷.

Щодо зазначеної справи-формуляру, то вона у роки активної боротьби чекістів з українським визвольним рухом (1945-1952 рр.) зберігалась в управлінні 2-Н МДБ УРСР або у львівській опергрупі, поки нарешті на початку 1950-х рр. після розгрому основних сил підпілля ОУН у чекістів не з'явився час упорядкувати свій архів⁴⁸.

19 грудня 1952 р. заступник міністра держбезпеки УРСР полковник Фадєєв у м. Львові затвердив висновок про передачу справи-формуляру № 591 на Я. Бусла до архіву відділу «А» МДБ УРСР⁴⁹. Висновок підготував старший оперуповноважений управління 2-Н МДБ УРСР ст. лейтенант Мітрошин, з ним погодилися заступник начальника відділу управління 2-Н

⁴³ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 2168 (на Я. Бусла), спр. 2178 (на Я. Бусла), спр. 2539 (на О. Бусла); Монографія ОУН на Wołyńiu. – Łuck, 1935. (Фонд бібліотеки ДАРО. – № 877).

⁴⁴ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 155зв.; Спр. 97. – Арк. 220зв.

⁴⁵ Фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею. РКМ 15933 доп.

⁴⁶ Гуцулак М. Здалека про близьке. Рівненська українська гімназія 1923-1939. – Ванкувер, 1976. – 304 с.

⁴⁷ Зокрема, з 13-ти томної оперативно-розшукової справи на Р. Шухевича лишилося лише 1 том. У результаті «чистки фондів» було знищено понад 30 томів агентурної справи на Провід ОУН в Україні «Берлога», де містились основні матеріали про розшук керівників ОУН і УПА.

⁴⁸ Судячи з того, що чимало описів у фондї управління 2-Н ГДА СБУ датовані 1951-1953 рр., саме тоді і було здійснено основну роботу.

⁴⁹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 177-178.

МДБ УРСР підполковник Кононенко та начальник управління 2-Н МДБ УРСР підполковник Арнаутенко.

На цьому історія справи не вичерпується. В подальшому її, як власне і весь архів, кілька разів переглядали на виконання московських вказівок, і зважаючи на кількість знищених тоді матеріалів, добре те, що справа вціліла і дійшла до наших днів.

Невдовзі після смерті Й. Сталіна було проведено першу велику «чистку» архівів КДБ. Так, за наказом голови КГБ при Раді Міністрів СРСР № 00511 (1954 р.) перед радянськими органами державної безпеки ставилось завдання протягом 1954–1955 років переглянути всі оперативні архіви і «окончательно освободиться от «компрометирующих» материалов на честных советских граждан, добытых путем фальсификации и применения незаконных методов ведения следствия». На практиці це означало зворотну дію – приховування численних злочинів ГПУ–НКВД–МГБ шляхом спалення документів.

Отож, згідно з наказом КДБ СРСР № 00511 від 1954 р. про перегляд архівів чекісти вивчили справу на Я. Бусла та його оточення і залишили її на зберіганні як таку, що має оперативну та історичну цінність⁵⁰. Такий висновок 27 листопада 1954 р. зробив оперуповноважений 4 відділу 4 управління КДБ УРСР майор Долотов, в чому його підтримали начальники – старший групи з перегляду справ полковник Чернов та начальник 4 управління КДБ УРСР підполковник С. Крикун.

Повторно за наказом з Москви архів КДБ УРСР переглядався та упорядковувався в 1960-1962 рр. Оперуповноважений 5 відділу 2 управління КДБ УРСР капітан Серкін, переглянувши справу, зробив висновок, що вона має оперативну та історичну цінність і запропонував залишити її на зберіганні в агентурному фонді в архіві КДБ УРСР. З цим погодився начальник 5 відділу 2 управління КДБ УРСР підполковник Секарев⁵¹.

Ще раз справа переглядалась на початку 1980-х років. 19 грудня 1983 р. заступник Голови КДБ УРСР генерал-майор В. М'якушко затвердив відбірний список і справу на Я. Бусла знову визнано такою, що має історичну та оперативну цінність. Тому справа підлягала збереженню в архіві КДБ УРСР у фонді оперативних справ на осіб, знятих з оперативного обліку. Документ № 10/3-1494 від 16.12. 1983 р. підготували старший оперуповноважений 10 відділу КДБ УРСР майор Вашталов⁵² та начальник відділення 10 відділу КДБ УРСР підполковник В. Ткачук, а погодився з ними начальник 10 відділу (архіву) КДБ УРСР підполковник Гринько⁵³.

Нарешті, остання «чистка» документів у часи СРСР здійснювалась за наказом КДБ СРСР № 00150 (1990 р.). Прикладом тогочасного невігластва може служити дивом збережена, насичена унікальною інформацією справа-формуляр видатного митця О.П. Довженка, на якій у серпні 1989 р. новітні чекісти написали: «...материалы архивного дела-формуляра № 836

⁵⁰ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 178, зв.

⁵¹ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 178, зв.

⁵² Прізвище можливо не точно, бо написано малорозбірливо.

⁵³ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 180.

на Довженко А.П. уничтожить, как не представляющие оперативной и исторической ценности». Чимало інших подібних справ в той час було знищено. Справі на Я. Бусла пощастило пережити і цю «чистку».

Необхідно зауважити, що таке ставлення радянських спецслужб до власної документальної спадщини було законодавчим явищем. У цьому виявилось фактичне визнання банкрутства політики насильства та бажання замести сліди злочинів. Занадто багато злочинних дій учинили адепти комуністичного режиму: голодомори, політичні репресії, жадливі фальсифікації й брехня про національно-визвольний рух в Україні, про діяльність ОУН і УПА, документовані розправи з українською інтелігенцією, духовенством, селянством, національними меншинами, масові депортації. Було що приховувати від народу як радянському партійно-державному керівництву, так і його могутньому знаряддю упокорення не одного покоління українців⁵⁴.

Цікаво, що до київської справи-формуляру (мабуть, згодом) також вшито невелику за обсягом (18 аркушів) справу-формуляр № 4/5826 на Я. Бусла – «Галину», яка знаходилась у провадженні 4-го управління НКДБ СРСР в Москві. Частково матеріали, які в ній знаходяться, дублюють київську справу (витяги з протоколів допитів, спецповідомлень, донесень і т.п.). Це і не дивно, адже в Москву вони надсилалися саме з Києва. Таким чином, дуже важливо, що збереглися і київська, і московська справи. Це дає змогу ретельніше проаналізувати, як саме чекісти розшукували Я. Бусла.

Сучасна українська держава намагається створити умови для того, щоб її громадяни могли знати правдиву історію своєї Батьківщини. Справа-формуляр на Я. Бусла була розсекречена актом ГДА СБУ № 24/35/4 – 98 від 22 лютого 2010 р. на виконання Указу Президента України «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні» № 37/2009 від 23.01.2009 р.

Також при підготовці дослідження про діяльність у лавах ОУН Олександра та Якова Буслів використовувались інші джерела з ГДА СБУ. Зокрема, кримінальні справи затриманих чекістами П. Дужого⁵⁵, М. Дужого⁵⁶, М. Степаняка⁵⁷, Л. Добровського⁵⁸, О. Луцького та Ю. Луцького⁵⁹, В. Кука⁶⁰ та інших. Використано також цілілі особисті записи та листи Я. Бусла, вилучені чекістами після його загибелі. При підготовці дослідження в нагоді стали цілілі матеріали з агентурної справи «Берлога» (київської⁶¹, львів-

⁵⁴ Галузевий державний архів СБУ. Путівник / Відп. упор. В. Даниленко. – Харків, «Права людини», 2009. – С. 10-32.

⁵⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 72362-ФП.

⁵⁶ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75173-ФП.

⁵⁷ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135-ФП.

⁵⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75134-ФП.

⁵⁹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418.

⁶⁰ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 51895-ФП.

⁶¹ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-9079 (8 основних томів + 64 томи додатків).

ської⁶² та рівненської⁶³) на Провід ОУН в Україні, в яких є інформація про братів Буслів та їхнє оточення (зокрема, про переговори між представниками Проводу ОУН і НКДБ 28 лютого 1945 р.). Також використано матеріали унікальної збірки підпільних та чекістських документів 1940-1950-х рр., які зберігаються у справі № 372 («Сборник документов о структуре и характере антисоветской деятельности «Организации украинских националистов – ОУН» и «Украинской повстанческой армии – УПА»; о методах и приемах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943-1954 гг.») та додатках до неї – спр. № 376 та № 398 з ф. 13 (колекція друкованих видань) ГДА СБУ. В першу чергу мова йде про стенограми нарад керівників ОУН і УПА, де брав участь Я. Бусел; копії свідчень заарештованих підпільників про нього; оригінали творів Я. Бусла; його фото тощо⁶⁴.

Зазначені документи дозволяють краще уявити діяльність підпілля ОУН на Волині та його безпосередніх організаторів і керівників братів Буслів. Більшість з них раніше не були відомі дослідникам та вперше вводяться до наукового обігу.

Таким чином, внаслідок проведеного аналізу історіографії та джерельної бази (в основному – маловідомих архівних документів) вдалося зібрати достатню кількість матеріалу для підготовки першого узагальнюючого біографічного дослідження про життєвий шлях братів Якова та Олександра Буслів. Звісно, на цьому пошуки не можна вважати завершеними. Ми переконані, що в архівах зберігається ще чимало інформації про них, зокрема, в архівних кримінальних справах на підпільників, які працювали з ними поряд. Сподіваємося, що в подальшому українські дослідники продовжать вивчення біографій відомих діячів українського визвольного руху та зможуть доповнити біографічні портрети Олександра і Якова Буслів.

У СКЛАДІ «ВОЛИНСЬКОГО ЗВЕНА» ОУН

Родина Буслів

У Волинському містечку Клевані та навколишніх селах сучасного Рівненського району подекуди зустрічається прізвище Бусел. Його походження чітко вказує на зв'язок з птахом – білим лелекою, якого шанують у всій Європі. Українці мають кілька народних самоназв цього представника роду пернатих – бузьок, бусел чи бусол, черногуз. Так іноді жартома ви-

⁶² ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. 27314 в 53 томах.

⁶³ УСБУ в Рівненській обл. – Спр. С-22 в 4 томах.

⁶⁴ Детальніше про історію створення справи див.: Іщук О. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів (1959-1964 рр.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2009. – № 1 (32). – Харків: «Права людини», 2009. – С. 87-119.

соких та цибятих юнаків називають бузьками чи буслами. Що цікаво, цей птах зустрічається і в геральдиці, де є символом пильності у боротьбі з ворогами. На гербах журавля, лелеку або чаплю, часто зображують із каменем у лапі. Походить цей образ від відомої ще з античних часів легенди, що у відпочиваючій під час перельоту зграї один із птахів обов'язково вартує спокій інших, тримаючи у піднятій лапі камінь. Коли стомлений охоронець починає куняти, камінь випадає й будить його. Можна провести аналогію з цим символом і щодо клеванської родини Буслів, представники якої у першій половині ХХ століття боронили свій народ від зазіхань чужинців.

Родина Григорія Івановича Бусла (1870-1947) довгий час проживала у Прибалтиці, на території Сувальської губернії. Григорій служив вахмістром⁶⁵ у 5-му драгунському полку⁶⁶, який дислокувався у містечку Кальварія. Після одруження з Єфимією Преварською (1870-1935), яка теж походить з Клевана, у них народжується четверо дітей: Михайло (1903-1975), Марія (1909 (?)-1943)⁶⁷, Олександр (1910-1943)⁶⁸ і Яків (1912-1945)⁶⁹.

Після закінчення військової служби і виходу Григорія у відставку, родина Буслів переїхала назад на Волинь у містечко Клевань і тут постійно мешкала. Мурована хата з червоної цегли, збудована 1914 року на вул. Аптекарьській⁷⁰, збереглась і до сьогодні. За свідченням родичів Григорій Іванович, відслуживши у армії понад 20 років, здобув певні кошти і побудував, як на той час, досить великий і ошатний цегляний будинок. Крім того, він, орієнтовно, до 1918 року працював на посаді Клеванського волосного старшини, що давало можливість досить добре утримувати сім'ю і мати певний вплив у Рівненському повіті.

Саме містечко Клевань та його мальовничі околиці, залишки Клеванського замку, озеро Безодня, річка Стубелка, місцева залізниця, вабили до себе у дитинстві допитливих Сашка та Яшу. Тут вони здобули початкову

⁶⁵ Вахмістр (від нім. Wachmeister) – військове звання унтер-офіцерського складу кавалерії і артилерії в арміях деяких європейських країн, а також в російській армії до 1917 року. Інша назва як зустрічається – підпрапорщик.

⁶⁶ 5-ий Лейб-Драгунський Курляндський Його Величності полк (з 2.11.1894 5-ий Лейб-Драгунський Курляндський імператора Олександра III полк), входив до складу 2-ої кавалерійської дивізії і базувався у містечку Кальварія Сувальської губернії.

⁶⁷ У статті Кука В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943-1945 рр.) // Воля і Батьківщина. – число 4. – 1998. – с. 44 подано 1910 рік як рік народження Марії, що малоймовірно.

⁶⁸ Є інформація, що Олександр народився 29 серпня за старим стилем, а 11 вересня за новим у м. Митава (на латвійській мові Єлгава). Місто знаходиться між Ригою і Лібавою. Див. покликання 69. Але цей момент теж є сумнівним. Інші джерела подають його дату народження 10.08.1910 і місце народження – містечко Клевань.

⁶⁹ Дата народження Якова 13 грудня 1912 р. подається за німецькою посвідкою, якою користувався Яків у 1942 р. Хоча В. Кук пише, що він народився 13-го січня 1912 р. (за старим стилем) або 26-го (за новим) також у м. Митава.

У згаданій посвідці зазначено місце народження – містечко Кальварія, там де дислокувалась частина, у якій служив батько.

⁷⁰ У радянські часи вулиця Кірова, а зараз козака Колодки.

освіту. Батько, як колишній військовий, привчив хлопців до дисципліни та постійної праці над собою, прищепив любов до рідного краю. Брати виростили справжніми християнами, які згодом доклали чимало зусиль до антиютюнової та антиалкогольної пропаганди серед місцевої молоді. Спочатку Олександр, а за ним і Яків вирішили на навчання до української приватної гімназії Федора Пекарського у Рівному. Відтоді вони активно включаються у діяльність місцевого осередку УВО-ОУН, який формувався серед гімназистів.

Про сестру Марію відомо, що вона вийшла заміж за священника Якова Маркевича (1899-1988), який довгий час мав парафію у селі Жорнів на Дубенщині і у 1939 році встиг побувати у польському концтаборі Береза Картузька. Мали вони двох дітей – доньку Наталку і сина Костянтина, але Марія довго не жила і 1943 р. померла. Найстарший брат Михайло осягнув вчительську професію, певний час вчителював у селі Сухівці та містечку Клевани, і намагався не мішатися до політики як менші брати. Він, в основному, утримував батьківську садибу у порядку.

ОСЕРЕДОК ОУН у РІВНЕНСЬКІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ГІМНАЗІЇ

Українське населення Волині та Полісся зазнавало постійних утисків з боку польських властей у культурно-освітній, релігійній, соціальній та економічній сферах. З 1920 р., коли Польща окупувала ці території України, розпочалася активна колонізація Галичини й Волині, яка мала на меті посилення польської присутності на західноукраїнських землях. Колонізація йшла у кількох напрямках. У економічній сфері це було осадництво та резервування робочих місць у державних установах виключно для поляків чи хоча б католиків. Військовим та цивільним осадникам надавалися великі наділи найкращих земель і щедрі фінансові субсидії, а також досить високооплачувані посади поліцейських, поштових, залізничних працівників і дрібних чиновників.

Згідно даних, які наводить український дослідник В. Смолей, станом на 1 лютого 1934 р. на території Волинського воєводства проживали 3552 сім'ї військових осадників (мали 55841 га землі, переважно в Кременецькому, Рівненському, Дубнівському та Луцькому повітах), а також 3159 сімей цивільних осадників. Загалом же на Волині й Поліссі військова колонізація до 1 вересня 1932 р. забрала 76818 га землі, при чому осадникам держава надала 19000000 злотих кредитів і безповоротних позик⁷¹.

Другий не менш важливий напрямок – це дискримінаційна політика щодо українців у галузі шкільництва. У Волинському воєводстві ще станом на 1922 рік було 464 українських школи (із загальної кількості 1731), а на 1933 рік залишилось тільки 4. Окрім того, проводилася планова селекція вчителів. Згідно статистичних даних 1934 року на Волині вже було 2634 вчителі-поляки і всього 447 вчителів-українців. Це була свідомо державна політика нищення всього українського.

⁷¹ Смолей В. В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст. – Тернопіль, 2003. – С. 47, 49.

Восени 1923 року у Рівному, невеликому повітовому містечку, з'являється новий навчальний заклад – «Приватна гімназія Ф. Пекарського з викладовою руською мовою», хоча цей навчальний заклад більш відомий як Рівненська українська гімназія (РУГ). За Польщі у Волинському воєводстві діяло лише три приватні українські гімназії у Рівному, Луцьку, Крем'янці. Ідея створення гімназії обговорювалась ще 24 липня 1921 року на надзвичайних загальних зборах Рівненського товариства «Просвіта». Але тільки через два роки кураторіум Волинського шкільного округу надіслав на ім'я Федора Пекарського лист, у якому дозволив відкрити гімназію, а також повідомляв, що історії та географії України як окремих предметів у навчальному процесі не буде запроваджено⁷².

Сама гімназія утримувалась на кошти батьків, які платили 25-30 злотих щомісяця. Незначну дотацію навчальному закладу надавала міська влада. Відомо, що протягом першого навчального року був сформований тільки один клас, випуск якого відбувся 1928 року. Загалом гімназію відвідувало протягом навчального року до двохсот учнів. Цікаво та змістовно гімназисти проводили позаурочний час. У навчальному закладі діяв учнівський хор, різноманітні гуртки: «Гурток плекання рідної мови», «Математично-фізична секція», «Спортивна секція»⁷³. Гімназисти опікувались могилою головнокомандувача армії УНР Василя Тютюнника на Дубенському цвинтарі. Вони зібрали кошти і встановили замість скромного хреста на могилі талановитого військового надгробок з барельєфом.

РУГ, крім того, була справжнім осередком формування ОУН у Рівненському повіті. Її закінчило багато визначних членів ОУН на Рівненщині, серед яких можна назвати Ростислава Волошина та його дружину Ніну Левицьку-Волошину, братів Олександра та Якова Буслів, Михайла Бляхарчука, Олексу Скоропаду, Андрія Кисіля, Анатолія та Зою Маєвських, Геннадія Янкевича, Гордія Вротновського, Анатолія Довгопільського, Сергія Іллюка, Василя Булавського та інших.

Викладач гімназії Михайло Гуцуляк зазначав, що нелегальна клітина ОУН діяла у керованому ним 8-му класі (шкільний рік навчання 1929/30), де навчався 21 учень. Серед учнів цього класу були пізніше відомі українські націоналісти Олександр Бусел, Анатолій Довгопільський, Сергій Ілюк, Андрій Кисіль, Костянтин Церкевич⁷⁴. Від польських властей згодом надійшла усна вказівка «засипати» цей клас, щоб він не здав матури. А причиною тому послуговували весняні події 1930 року, коли під час проведення Шевченківської академії гімназисти відмовилися співати польській гімн, що спричинило у подальшому позбавлення гімназії прав державних гімназій, було звільнено з посади директора Ф. Пекарського, не затверджено посад 5-ти вчителів. Традиційно гімназисти влаштовували концерт-присвяту Т.Г. Шевченку у театрі Зафрана, який все одно не вміщав усіх ба-

⁷² Прищеп О. Вулицями Рівного: погляд у минуле. – Рівне, 2006. – С. 156, 157.

⁷³ Прищеп О. Вулицями Рівного: погляд у минуле. – Рівне, 2006. – С. 159.

⁷⁴ Гуцуляк М. Здалека про близьке. Рівненська українська гімназія 1923-1939. – Ванкувер, 1976. – С. 100, 101.

жаючих. «На цей раз кураторія зажадала, щоб були відспівані учнівським хором обидва гімни, на початку український «Ще не вмерла...», а при кінці польський «Єще Польська не згіневла»... На додаток повітовий староста зажадав від директора 90 дарових білетів на концерт з різних місць у залі (білети були передані поліції, яка роздала їх своїм агентам)... Коли ж концерт добігав кінця і нарешті хор затягнув «Єще...», гнилі яйця полетіли на диригента О. Корольчука і всі присутні, повставали зі своїх місць та заїнтонували могутнє «Ще не вмерла...». Староста голосно крикнув із ложі: «святло!» – і в тій самій хвилині, якби автоматично й всі входові двері позамикалися, а на залі, як з-під землі, з'явилося повно поліції цивільної і мундираної та почалися арешти»⁷⁵. Під підозрою опинилися й гімназисти 6, 7 та 8 класів, як активні учасники протипольської демонстрації на зазначеному концерті.

З книги М. Гуцуляка дізнаємось, що Олександр Бусел навчався у гімназії з 1925 по 1930 рік. «Бусел Олександр іспит зрілості здав з перешкодами. Це був серйозний учень і пильний. Був на списку до «спалення». По maturі студював математику на львівському університеті... Пригадую собі його, малого росту. Сухорлявого й чорнявого хлопчину. Був дуже, а навіть занадто ввічливим і попросту пожирав науку. Довірливо дивився в очі та в усьому був послухний»⁷⁶.

Яків Бусел навчався у гімназії дещо пізніше. Найбільш вірогідно, у період з 1926 по 1931 роки. Олекса Скоропада згадує: «На одній перерві, зараз після Йорданю, відкликав мене Яків Бусел і сказав, що його брат Сашко, студент математики Львівського університету, хоче з мною зустрітись. Того дня Бусел іще з деякими хлопцями класу, нашого та 6-го, коротко про щось говорив. Усе це були поважні, статечні хлопці. І умовились зустрітись на другий день після уроків на Кавказькій вулиці. Я вийшов в напрямку села Тютюковичі, де була моя квартира, і побачив Олександра Бусла, що йшов проти мене. Його досить вільне пальто було розстібнуте, і сам він веселий, збуджений. Привітались, трохи поговорили, він проглянув вулицю і, не побачивши нікого зустрічного, миттю всунув мені під пальто чималий, старанно зв'язаний пакунок. Це в основному були «Сурма», «Розбудова нації» та деякі актуальні летючки УВО – подарунок для «гарних» дерманців⁷⁷. Передавай у певні, надійні руки, щоб пильно читали і не душили в схованках, а передавали далі, не говорячи, де взяли самі. Як тільки щось буде надходити, одержуватимеш від брата...»⁷⁸. Олекса з трьома друзями-п'ятикласниками уважно вивчив отриману літературу і передав її за призначенням односельцям. Згодом він відчув на собі пильне око польської поліції та її таємних агентів, які мали своїх інформаторів у середовищі гімназистів.

О. Скоропаду та Я. Бусла викликали у поліцію і там погрожували, що випускних іспитів вони не здадуть. «Як виявилось при здачі матуральних

⁷⁵ Гуцуляк М. Здалека про близьке... – С. 94, 95.

⁷⁶ Гуцуляк М. Здалека про близьке... – С. 145.

⁷⁷ Олекса Скоропада родом з села Дермань.

⁷⁸ Фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею. РКМ 15933 доп. – Арк.

екзаменів грізні похвалки слідчого при першому затриманні мене не мали ніяких наслідків. Бусел Яків побоювався, що йому пригадають якраз тепер його коротку й рішучу відмову написати поздоровлення Пілсудському на острові Мадеру, де він лікувався... Такої щасливої матури в гімназії більше не було... Видно вміли працювати і учні, і вчителі»⁷⁹. Як поляки не тиснули на гімназійне керівництво, але свідоцтва про закінчення цього навчального закладу щороку отримувало все більше українців. Хоча на початку 1930 рр. гімназія практично вже була двомовною, адже значну частину предметів викладали поляки і тільки на польській мові.

ПЕРШІ АРЕШТИ

Після закінчення Рівненської гімназії Олександр та Яків Бусли продовжили навчання у Львівському університеті Яна Казимира. Олександр студював математику, а Яків юриспруденцію. На юридичному факультеті навчався і відомий член ОУН Ростислав Волишин. Всі волиняки, які мешкали в Академічному домі, були активними у політичному житті тогочасного Львова. Олександр Скоропада, що теж намагався отримати вищу освіту у місті Лева згадує: «Львів у той час був містом, де ОУН широко виявляла свою діяльність... підпільні видання ОУН («Сурма», «Юнак», «Розбудова нації») були в Академічному домі під сходами убікацій, де кожен міг їх бачити, брати до себе в кімнату, перечитувати і відносити назад. Так і робили. Кожен місяць ці видання змінювалися новими, свіжими»⁸⁰.

Дуже часто у 1932 році збиралися на збори Яків і Олександр Бусли, Геннадій Янкевич, Олександр Скоропада, Ростислав Волошин, де обговорювали політичні новини, виступи українських послів у Сеймі, тексти статей з підпільних видань. Разом також святкували річниці Листопадового зриву, Крутів, Базару, Шевченківські дні.

Добрий знайомий Якова по навчанню у гімназії, пізніший агент НКВС «Нетреба» у 1944 році повідомляв чекістам, що Олександра та Якова Буслів знав ще з 1929-1930 рр., як старших учнів Рівненської гімназії. Уже в ті роки Яків та Олександр Бусли займали чітку українську державницьку позицію, сповідуючи необхідність відновлення незалежності України, нелегально поширювали листівки та літературу. У 1930 р. за антипольський виступ на Шевченківські свята Якова арештувала польська поліція. У 1933 р. Я. Бусел закінчив 2 курс юридичного факультету Львівського університету і мешкав в Академічному домі на вул. Ступинського, 21. Саме тоді агент «Нетреба» дізнався від знайомих, що Олександр та Яків Бусли були членами ОУН і проводили організаційну роботу на Волині, часто виїжджаючи туди з літературою. Свого часу «Нетреба» навіть допомагав Якову переносити та переховувати нелегальні видання ОУН у Львові. Агент вважав, що серед студентів Я. Бусел не мав великого авторитету, однак як член ОУН

⁷⁹ Фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею. РКМ 15933 доп. – Арк. 1, 2, 4.

⁸⁰ Там само.

активно виступав на диспутах з членами партії УНДО, доводячи справедливість націоналістичної ідеології ОУН⁸¹. Не довго тривало навчання Якова у Львівському університеті.

Ще від 1930 року про діяльність братів Буслів збирав інформацію співробітник польської поліції Петро Грушецький⁸². Від своїх конфідентів він отримав інформацію, що у серпні на Волинь має надійти транспорт нелегальної літератури ОУН. Таємний агент поліції Міхал Зеба у вересні 1933 року, ведучи спостереження за пасажирами потягу Львів-Рівне, виявив молодого чоловіка, який вів себе підозріло – нервувався, мав дві валізи, які тримав при собі. Зеба вийшов на станції Здолбунів і продовжив спостереження за вагоном, де їхав підозрілий пасажир⁸³. Через кілька хвилин той самий молодий чоловік зайшов з валізами до приміщення вокзалу. Агент покликав чергового поліцейського і вдовох вони підійшли до юнака, щоб перевірити документи і оглянути багаж. З наданих документів, представники поліції дізнались, що перед ними студент права Львівського університету Яків Бусел. У одній валізі була білизна, одяг та підручники, а іншу Бусел не хотів відмикати, мотивуючи тим, що це не його майно. Під тиском поліцейських, він врешті-решт видобув з портмоне ключ і відкрив саквояж. У ньому виявилось 33 кілограми нелегальної літератури ОУН: 1650 примірників відозви «Українці, батьки і матері», 1821 примірник відозви «Молоді друзі, українські школярі», 500 примірників цих листівок іншого формату, 3950 екземплярів листівки «Український народ» і 42 книжечки по 23 сторінки під назвою «До боротьби за душу української дитини»⁸⁴. Література була конфіскована, а Яків затриманий і засуджений на 4 роки ув'язнення⁸⁵. Перебуваючи у в'язниці, Яків отримав листа 1 жовтня з Львівського університету Яна Казимира про позбавлення його права студій у цьому навчальному закладі. Таким чином обірвалась його спроба стати юристом. Вдалося провчитись тільки три неповних семестри.

Серед найактивніших членів ОУН на Клеванщині в той час польська поліція виокремлювала у своїх таємних донесеннях Якова та Олександра Буслів, Володимира, Кузьму і Ольгу Робітницьких, Івана Броновицького, Петра Куксу, Онисію Селепину, Миколу Симпольського, Генадія Янкевича⁸⁶. У селі Адамкові діяв пункт розповсюдження (кольпортажу) видань ОУН на Волині. Члени ОУН зі Львова привозили нелегальну літературу

⁸¹ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 30-31. Документ завірений заступником начальника відділення 2 управління НКДБ УРСР капітаном держбезпеки Павленком. Зберігся також інший, практично тотожний примірник документу: ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 122-124.

⁸² Державний архів Рівненської області. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 2178. – Арк. 10, 11.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ 1 квітня 1934 р. відбувся процес у Рівненському окружному суді проти Якова Бусла за приналежність до ОУН і розповсюдження нелегальної літератури. Вирок – 4 роки і 5 років поразки в правах. Звільнений 1 січня 1936 року на підставі амністії по відбуттю 2 років 3 місяців і 22 днів ув'язнення.

⁸⁶ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 155зв.

до хати Робітницьких, а далі вже вона поширювалися місцевою мережею ОУН. У 1934 р. окружний провідник ОУН Олександр Бусел призначає Володимира Робітницького повітовим провідником Костопільського та Рівненського повіту⁸⁷. До його основних функцій входила організаційна робота (розбудова мережі ОУН, проведення ідеологічного, конспіративного та військового вишколу членства), поширення між українським населенням легальних і нелегальних націоналістичних видань.

Але вже у липні 1934 року Олександр Бусел опиняється у польському концентраційному таборі Береза Картузька, отримавши від поліції документ наступного змісту: «На підставі 2-ї статті 1-го розділу розпорядження Президента Польської Речі Посполитої з 17.6.1934 щодо осіб, які загрожують загальній безпеці, спокою і порядку, заряджую притримати вас і відставити до місця відокремлення в Березі Картузькій на три місяці⁸⁸. Цей внесок на його арешт зробив на підставі даних поліції волинський воєвода Г. Юзевський. Він отримав інформацію, що Олександр є одним з найвидатніших діячів ОУН на теренах Клеванської гміни Рівненського повіту і виконує функції зв'язківця Крайової ексекютиви(проводу) ОУН. Кілька разів вже затримувався у Львові та Клевані поліцією за підривному діяльність проти польської державності, а на даний момент перебуває у Клевані і проводить нелегальну роботу з місцевими членами ОУН та осередком «Союзу Українок». Поліція вважала, що Олександр на період виборів має провести терористичні акції проти місцевих польських діячів і подала його зовнішній опис: «маленький зріст, худорлявий, брюнет, округле лице, очі чорні і маленькі, токі губи, ніс малий»⁸⁹. Табірна документація містить окремі віхи його тогочасної біографії:

- у 1929-30 рр. очолював осередок ОУН учнів Рівненської української гімназії;
- 2.07.1935 р. повернувся зі Львова, де через проведення нелегальної роботи не був допущений до складання випускних іспитів;
- 17.07.1935 р. через староство поліцією внесено пропозицію про переміщення його до концтабору у Березі Картузькій;
- до табору прибув 10.08.1935 р. разом з Семеном Новаком під опіку коменданта Станіслава Януша⁹⁰.

Концтабір у Польщі з'явився як реакція влади на вбивство членом ОУН міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. Режим у Березі Картузькій був дуже суворий. Визначальними його характеристиками були тіснота в камерах, погане харчування і постійні знущання над в'язнями. Ось як виглядав інструктаж начальства Берези Картузької для новоприбулих в'язнів: «Кожний арештований повинен неухильно слухати

⁸⁷ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 220 зв.

⁸⁸ Мірчук П. Нариси історії ОУН. 1920-1939 роки. Видання третє, доповнене. – Київ, 2007. – С. 328, 329.

⁸⁹ За тебе, Україно... з архіву в'язнів концтабору Береза-Картузька (1934-1935) часів II Річі Посполитої Польської. – Тернопіль, 2010. – С. 41.

⁹⁰ Там само.

всіх наказів і виконувати їх негайно. На випадок непослуху застосовується примус, а також за кару арешт і карцер. До кожного поліцейського арештований мусить звертатися не інакше, як «пане комендант». Про все треба «рапортувати слухняно» і «просити слухняно». Без дозволу невідільно зробити ані одного кроку. Усі накази виконувати бігом. В Березі вимагається повної мовчанки. При вияві найменшого непослуху буде вжита зброя»⁹¹.

Часто в'язнів піддавали різним тортурам: побиття, «гімнастика» або «вправи» (біганина по сходах, повзання до повного знесилення), «жабки», «качачий хід», катування холодом (сон на бетонній долівці) та протягами перед сном, раптові нічні обшуки, знущання при відправленні фізіологічних потреб, безглузда або важка робота (наприклад, переноска бетонних плит), яку мусили робити бігом⁹². Катування було для місцевих поліцейських звичною роботою, а хто в тому відзначався, то робив собі подальшу кар'єру. Крім того, проводилась перлюстрація листів, що надходили від родичів з волі. Зберігся один лист від 15 листопада 1935 р. до Олександра, перекладений на польську мову, і підписаний «Твій батько Бусел». Григорій Іванович писав сину згорьовані рядки про те, що ходив до місцевого дільничого Крупневського з єдиним питанням «За що заарештували Олександра», але той цинічно відповів, що сина посадили для виправлення і ніби така вказівка була зі Львова, а також просили невідомі сусіди. «Не знаю, чи ще писатиму тобі і хочу додати 1) мама за два дні до смерті одержала листи від Яші і від тебе; 2) через три тижні після твого арешту провели у нас обшук, а перед обшуком приходив дільничий Крупневський і питав чи є ти вдома...за годину прийшло більше поліції і провели обшук, але як завжди нічого не знайшли, оскільки у нас нічого ніколи підозрілого не було. Питали чи не належиш ти комуні, взагалі поліцейські поводитись зі мною і матір'ю не по-людськи. Пам'ятаю, що в російські часи також так поступали. Таким чином, дорогий сину немає сил скаржитися, а бачу навколо несправедливість, можу єдино скаржитися Богові. Прислати нічого не можу, оскільки не маю, одним словом одна мука і несправедливість»⁹³.

На волю Олександру вдалося вийти тільки 17 січня 1936 року. Він влаштувався на роботу у популярне серед українців львівське видавництво «Дешева книжка», а також працював у технічному секторі ОУН, який займався друком нелегальної літератури. Члени ОУН знали його під псевдонімом «Ванька». Яків до осені 1936 року працював на батьківському господарстві, розвів сад біля хати. У жовтні поїхав до Львова, де влаштувався на працю кореспондентом кількох українських газет⁹⁴.

⁹¹ Дарованець О. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939): Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007. – С. 161.

⁹² Там само.

⁹³ За тебе, Україно... з архіву в'язнів концтабору Береза-Картузька (1934-1935) часів II Річі Посполитої Польської. – Тернопіль, 2010. – С. 234, 235.

⁹⁴ Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943-1945 рр.) // Воля і Батьківщина. – число 4. – 1998. – С. 45.

На Конгресі Українських Націоналістів, який відбувся 1929 року, передбачалося що українські землі під польською окупацією будуть поділені на два окремих підпільних краї: Галичину і Північно-західні українські землі (ПЗУЗ). Територіально до ПЗУЗ мали належати Волинь, Полісся, Холмщина та Підляшшя. Заплановані два краї з 5-ма областями кожен не були утворені, а виникла єдина «Крайова екекутива ОУН на Західно-Українських Землях». Її діяльність координувалась зі Львова як головного політичного осередку українства того часу. Вже 1934 року провідні члени ОУН Микола Кос, Ярослав Старух запропонували реалізувати ідею про два самостійні краї з окремим керівництвом у кожному. Керівник ОУН Євген Коновалець підтримав цей проєкт і на початку літа 1935 року була сформована перша самостійна Крайова екекутива ОУН на ПЗУЗ у складі: крайовий провідник Микола Кос, заступник Ярослав Старух, референт юнацтва Ігор Шубський, співробітники референтури пропаганди Ростислав Волошині і Степан Пшеничний⁹⁵. Як організаційний референ у 1936 році до її складу увійшов Яків Бусел. Польська поліція продовжувала далі слідкувати за братами, які не припинили активної діяльності як члени Організації українських націоналістів.

З доповідної слідчого відділу воеводського управління державної поліції у Луцьку дізнаємось, що чергова велика ліквідація ОУН⁹⁶ на Волині відбулася 5 серпня 1937 року і охопила загалом 138 осіб⁹⁷. Ця ліквідація проводилась без належної підготовки матеріалів і торкнулась, передусім, найвпливовіших осіб у середовищі волинських націоналістів, серед яких варто назвати: Бусла Олександра, Мостовича Миколу, Старуха Ярослава, Волошина Ростислава, Коса Миколу, Коржана Михайла і Грицака Юрія, які перебували у безпосередньому або опосередкованому контакті з Краєвою екекутивою ОУН, а також Горбачевського Григорія – повітового провідника ОУН в Рівному, Пшеничного Степана – повітового провідника в Дубно, Робітницького Опанаса – повітового провідника в Костополі та інших⁹⁸. Масові арешти українських націоналістів, як писав очільник місцевого слідчого відділу, були продиктовані необхідністю загальмувати зростаючий вплив ОУН на сільське населення та молоді і спрямовані переважно на верхівку організації ОУН. У ході слідства польським судовим органам не завжди вдавалось довести причетність того чи іншого підозрюваного до антидержавної діяльності. У жовтні 1937 р. із 120 арештованих у в'язниці залишилися лише 30 осіб, але серед них були всі члени Крайової екекутиви ОУН на ПЗУЗ⁹⁹. Решту заарештованих мусили відпустити через брак доказів. Ще у вересні 1937 р. були звільнені з попереднього ув'язнення

⁹⁵ Дарованець О. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939): Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007. – С. 345, 346.

⁹⁶ Таких ліквідацій ОУН на Волині протягом 1936-1939 років було чотири.

⁹⁷ Державний архів Волинської області. – Ф. 1. – Оп.2. – Спр. 7229. – Арк. 11, 12 зв.

⁹⁸ Там само.

⁹⁹ Дарованець О. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939): Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007. – С. 113-115.

М. Негребецький, П. Либак, Л. Горбачевський, С. Іллюк, П. Шадурський, Ф. Повар-Терещук, однак вони залишалися під поліцейським наглядом.

Агент НКДБ «Нетреба» у 1937 р. також був заарештований польською поліцією за націоналістичну діяльність, і в рівненській тюрмі, а потім в костопільському постерунку поліції зустрічав заарештованих Якова та Олександра Буслів, Р. Волошина, О. Робітницьку, П. Шадурського та інших. Він вважав, що вони проходили за судовим процесом «Костопільської групи ОУН», але насправді це була більш масштабніша операція польської поліції проти волинських націоналістів¹⁰⁰. Він пригадав, що Яків, позбавлений можливості продовжити навчання в університеті, працював до нового арешту в одній з місцевих філій «Маслосоюзу».

РІВНЕНЬКИЙ ПРОЦЕС 1939 РОКУ

Арешти, проведені польською поліцією протягом 1937-38 рр. на Волині підготували ґрунт для проведення великого судового процесу над учасниками ОУН. Цей процес відбувся 22-26 травня 1939 р. у Рівненському окружному суді і ввійшов у історію як процес проти М. Коса та ще 20 членів ОУН, на який були допущені лише адвокати та визначені судом члени родин. У результаті цього процесу Я. Старух був засуджений до 13 років ув'язнення, М. Коржан, В. Ривак, Я. Бусел, С. Пшеничний, І. Шубський – до 12 років, В. Робітницький і М. Скоп'юк – до 10 років, М. Кос – теж до 10 років ув'язнення, але по амністії йому строк зменшено до 6 років і 8 місяців, М. Мостович – до 9 років, О. Бусел – до 8 років, Д. Єпк – до 7 років, А. Кабайда – до 6 років ув'язнення. Майбутня дружина О. Бусла Онисія Селепина отримала 3 роки ув'язнення, а ще троє осіб – до 2 років. До 3 років ув'язнення був засуджений і Леонід Мостович, але по амністії термін його ув'язнення був зменшений до 1,5 року¹⁰¹. Усі засуджені отримали 10-річну поразку в правах та мусили сплатити від 80 до 600 злотих судових витрат, а по відбутті кари мали перебувати під наглядом поліції ще 5 років. Р. Волошин-Березюк, О. Робітницька-Андрущенко та І. Хлопецький були виправдані за браком доказів вини. У ході процесу частина підсудних призналася в належності до ОУН, зокрема, Олександр Бусел заявив, що обов'язком кожного українця є належати до цієї організації, бо вона бореться за створення великої, незалежної України, а Володимир Робітницький вважав приналежність до ОУН своїм національно-патріотичним обов'язком. Більшість зізнань, вимучені в частини засуджених під час слідства, були відкликани ними на суді, а Р. Волошин-Березюк та М. Скоп'юк взагалі до вини не призналися і ніяких свідчень не склали. У цілому, як зазначали автори звіту слідчого управління від 31 травня 1939 р., «обвинувачені прийняли вирок спокійно»¹⁰².

¹⁰⁰ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 30.

¹⁰¹ Дарованець О. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939): Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007. – С. 139-149.

¹⁰² Там само.

Підготовка і проведення цього процесу показали, що польські органи безпеки не мали повної й достовірної інформації про добре законспіровану сітку ОУН. У поданні віцепрокурора В. Поплавського до прокурора окружного суду в Рівному від 4 листопада 1937 р., в якій акумульована і опрацьована майже вся інформація про керівництво ОУН на Волині, відомо на той час польським органам безпеки, говорилося, що працею ОУН на Волині керувала провідна «трійка» у складі Якова Бусла (керівник), Миколи Мостовича (здійснював нагляд над Луччиною, Дубнівщиною та Кременеччиною) та Олександра Бусла (здійснював нагляд над Рівненщиною, Костопільщиною та Здолбунівщиною), які підтримували безпосередній контакт із заступником провідника й оргреферентом Крайової езекутиви Ярославом Старухом¹⁰³. Але все ж таки польським органам безпеки напередодні вибуху Другої світової війни вдалося нейтралізувати частину керівного активу ОУН на Волині і по деяких місцевостях дезорганізувати роботу.

З вибухом Другої світової війни українські політичні в'язні опинились на волі. Оскільки Волинь була захоплена Червоною армією, то Яків Бусел залишився у Кракові, а Олександр повернувся додому і працював директором школи у селі Милостів Рівненського району. На початку 1940 року він одружився з Онисією Корніївною Селепиною, членом ОУН, яка теж нещодавно вийшла на волю після Рівненського судового процесу, і у них народилась донька¹⁰⁴. У лютому 1941 року, щоб не потрапити до в'язниці Олександр залишає роботу і починає переховуватись.

За свідченнями члена ОУН О. Луцького він вперше зустрів Якова Бусла у 1939 р. в м. Кракові, де останній працював в «Уряді праці». Згодом був делегатом Другого конгресу ОУН в Кракові, однак яку саме він обіймав посаду в підпіллі в 1939-1941 рр. О. Луцький не знав. Підпільний некролог містить інформацію про те, що Яків у той час працював співробітником політично-пропагандивного осередку при Проводі ОУН та брав активну участь у підготовці і проведенні II Великого Збору ОУН, який відбувся 31 березня – 3 квітня 1941 р. Василь Кук додає, що у Кракові Яків працював під керівництвом Степана Ленкавського (тобто був працівником референтури пропаганди), а також займався вишколом революційних кадрів, призначених для підпільної праці в ОУН на ПЗУЗ¹⁰⁵. На жаль, про цей відрізок життя обох братів маємо дуже обмаль інформації.

¹⁰³ Дарованець О. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939): Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007. – С. 139-149..

¹⁰⁴ Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943-1945 рр.) // Воля і Батьківщина. – число 4. – 1998. – С. 44.

¹⁰⁵ Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943-1945 рр.) // Воля і Батьківщина. – число 4. – 1998. – С. 45.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКОВА ТА ОЛЕКСАНДРА БУСЛІВ У 1941-1945 РР.

3 РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УПРАВИ У ПІДПІЛЛЯ

Напередодні нападу Німеччини на територію СРСР була створена окрема похідна група з членів ОУН під керівництвом Миколи Мостовича¹⁰⁶ і Якова Бусла, яка мала йти на Волинь. 16 червня учасники цієї групи зосередились у м. Холм. У складі похідної групи була також Юлія Луцька, яка згодом свідчила: «У кінці червня 1941 р. ми вирушили через кордон і через кілька днів прибули у Рівне... Тут встановили зв'язок з Володимиром Робітницьким, Ростиславом Волошином та Олександром Буслом. Микола Мостович мав керувати всією роботою ОУН на Волині, але згодом був заарештований німцями... Крім того був ще професор Андрій¹⁰⁷ з Луцька, якого теж 1941 р. німці заарештували. Керівником ОУН на Рівненщині призначено Якова Бусла». Юлія Луцька очолювала жіночу референтуру ОУН. Як розгортались події далі вона не знала, бо у липні виїхала разом з членами проводу ОУН на Київщину.

Звернемося до звіту Миколи Мостовича від 31 серпня 1941 року під назвою «Волинщина і Рівненщина», де показано процес створення нової адміністрації на цій території. Документ свідчить, що у Рівному після відступу радянської влади та приходу німців діяла Обласна управа, яку очолив адвокат Іван Карнаухів, а заступником був Ростислав Волошин. Відділ адміністративний очолював Яків Бусел, а культурно-освітній Олександр Бусел, відділ суспільної опіки і здоров'я лікар Раєвський, технічний відділ – інженер Хитрик¹⁰⁸. Багатьом підпільникам тоді здавалося, що німці

¹⁰⁶ Микола Григорович Мостович (9.01(02).1915, м. Березне Рівненської обл. – 19.01.1968, біля м. Шелбивіл, штат Кентуккі, США). Член ОУН з 1930-х. Закінчив гімназію в Луцьку, навчався на природничому факультеті Львівського університету (спеціальність фізика і хімія), закінчив (1937), магістр філософії. Голова Товариства українських студентів філософії, голова Товариства наукових викладів ім. Петра Могили. Окружний (обласний) провідник ОУН Луччини (I пол. 1936). Заарештований влітку 1937, засуджений на Рівненському процесі 22–26.05.1939 до 9 років ув'язнення, вийшов на волю 09.1939. Організатор українського шкільництва на Холмщині, викладав математику і фізику у Холмській та Володавській гімназії (1939–1941), учасник II ВЗ ОУН в Кракові (1–3.04.1941). Заступник міністра освіти і виховання УДП (1941), заарештований 08.1941 в Луцьку, перебував у Краківській в'язниці, потім в концтаборах Авшвіц і Маутгаузен (1942–1945). Асистент, доцент фізики в Сорбонському університеті, де отримав ступінь доктора (1951). Від 1953 в США. Професор фізики в Луїсвільському університеті (штат Кентуккі, від 1958), декан факультету (1959–1968). Дійсний член НТШ.

¹⁰⁷ Мова йде про члена ОУН Андрія Дмитровича Марченка, який народився 26(29).06.1910 у с. Свещів Млинівського району Рівненської області. Неодноразово заарештовувався польською поліцією (10.10.1932–18.11.1932, 1933). Останній раз заарештований польською поліцією у серпні 1936, засуджений 31.08.1937 окружним судом в Луцьку до 7 років ув'язнення, вийшов на волю у вересні 1939 р. Професор Холмської гімназії (1940–1941). Голова Луцької обласної управи (1941) і, ймовірно, керівник Волинського обласного проводу ОУН. Розстріляний німцями у Львові 1942 року.

¹⁰⁸ Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – Київ, 2001. – С. 177.

могли підтримати прагнення українців до розбудови власної державності, адже німецька армія потребувала підтримки місцевого населення у війні з СРСР. Завдяки тому, що підпільники ОУН обійняли адміністративні посади при німецькій владі, збільшилися їх можливості для пошуків роботи з населенням, залучення до визвольного руху нових учасників, збору необхідних речей тощо.

Однак невдовзі стало зрозуміло, німцям не було до вподоби прагнення українців до державності. Одразу після проголошення у Львові 30 червня 1941 р. Акту відновлення незалежності України, розпочалися арешти членів ОУН та їх прихильників. Поступово вони докотились і до Волині. Цілком очевидно, що гестапо з липня 1941 р. уважно стежило за українськими підпільниками. Як свідчив згодом агент НКДБ «Нетреба», гестапівці у жовтні 1941 р. спробували заарештувати Якова Бусла на робочому місці, але його врятувала витримка та власна винахідливість. Він заявив німцям, що він не Бусел і зараз його покличе, після чого вийшов з приміщення і зник. З того часу він вже перебував у підпіллі.

Олександр Бусел продовжував далі очолювати в обласній управі шкільництво (німці, мабуть, не вважали цей напрям роботи небезпечним для них), це давало йому можливість вільно пересуватись територією області і виконувати певні завдання організації, адже значна кількість українських націоналістів працювала вчителями у сільських та міських школах. Колишня гімназистка Надія Ішук працювала теж у культурно-освітньому відділі і пізніше пригадувала: «В 1941 році приходять німці. Замість десятилітки ми заложили дві гімназії: математично-природничу і гуманістичну. Збирались комісії вчителів різних предметів, розробляли програми цілої системи шкільництва. Проектували зробити загально зобов'язуючу восьмилітню школу, що давала б заокруглене знання з усіх предметів. Дуже докладно розробили ми всю програму такої школи. Була заложена кураторія. Куратором вибраний Олександр Бусел... Він прямо горів бажанням ширити освіту. Надмірно тішився цією, як здавалося, можливістю»¹⁰⁹.

Політична комісія при Проводі ОУН, як її називає у спогадах член ОУН С. Галамай¹¹⁰, створена доктором політичних наук М. Турчмановичем, вирішила під кінець 1941 року провести на Волині вишкіл для місцевого керівництва ОУН. «Д-р Турчманович зупинився в Крем'янці, а я пішки дістався в околиці Клевая і там скликав викладачів на курси. Умовини для

¹⁰⁹ Гуцуляк М. Здалека про близьке. Рівненська українська гімназія 1923-1939. – Ванкувер, 1976. – С. 145.

¹¹⁰ Галамай Степан Петрович, псевдоніми «Аркадій Вишгородський», «Р. Беркут», «С. Г. Ламай». Народився 1913 р. у с. Івачів Зборівського району Тернопільської обл. Студент юридичного факультету Львівського університету (1933–1937), доктор права УВУ (1941). Член ОУН з 1930 р. Учасник II ВЗ ОУН в Кракові (1–3.04.1941). Секретар Проводу ОУН (07–09.1941), член Політичної комісії при проводі ОУН (09.1941–1942) – вишкільний референт. Керівник філії Українбанку в Ярославі (1942–1944), відтак на еміграції в Німеччині, США та Канаді, магістр економіки і професор економіки в університеті Сетон Гол. Член Проводу ЗЧ ОУН і Проводу ОУН, керівник суспільно-політичної референтури Проводу ОУН, голова Головної Ради ОУН. Помер 2004 р. у Львові.

слухачів були тяжкуваті, бо слухачі ці мусили до половини занурюватися в сіно під час цілих доповідей поодиноких інструкторів. Чому? Бо відповідних викладових заль не було. А на дворі було зимно – це ж після вересня. Курс закінчився перед нашими Різдв'яними Святами... Ми, викладачі, встановили такий режим: після кожного цілого денного курсу всі інструктори збирались увечері на обговорення успіхів, а також недоліків у подаванні матеріалів слухачам, які деколи під час викладу дрімали. Відносно нічлігів, то наче вже на військовий лад в одній кімнаті простелявся один чи два солом'яні товсті снопи, і так на простирадлах рядом клялися спати учасники курсу»¹¹¹.

Зі спогадів С. Галамая важко зрозуміти який проміжок часу тривав цей вишкіл, але, напевно, не більше кількох тижнів. Отже, він міг розпочатись щойно у грудні 1941 року, а не восени як подає автор. На вишкoлі політичну географію викладав Яків Бусел, який мусив з пам'яті малювати мапу, щоб на ній проілюструвати свої думки з геополітики. Організаційні питання висвітлював Ярослав Старух, а військову справу новопризначений керівник проводу ОУН на ПЗУЗ Дмитро Клячківський, політичну економію читав Омелян Логуш, а Степан Галамай викладав ідеологію українського націоналізму і був офіційним керівником цього вишкільного курсу. Він згодом згадував, що між Логушем та Старухом тривала дискусія щодо долі колгоспів у незалежній Україні. Ярослав Старух виступав за остаточну ліквідацію такої форми господарювання, спираючись на інформацію від членів Похідних груп ОУН, що селяни в Східній Україні широко розвалюють колгоспи. Натомість Омелян Логуш був проти ліквідації колгоспів, мотивуючи тим, що український селянин не має ні коней, ні тракторів для належного господарювання¹¹². Після кожного цілоденного заняття викладачі сходилися ввечері в одній з кімнат хати і у дружній атмосфері обговорювали виступи всіх інструкторів. Так, наприклад, Ярослав Старух, одного разу критикував С. Галамая за лекцію, у якій той висвітлював значення ідеології. «Тоді, ніби в моїй обороні, забрав слово Бусел і, може, гумористично підмітив таке: «Як ви можете ці зауваги висловлювати, адже коли друг зі Львова (тобто я) виголошував своє «резюме», то ви, друже Синій, гарно спали.»... Маленький обмін думок мав я з Дмитром Клячківським на тлі його наказу вночі після викладів переносити кріси з одного сховку до другого. Я думав, що це робиться несерйозно. Так, наприклад, я ніс один кріс на плечах, а за мною йшов чи радше тюпався друг Старух, і він вже тоді, тобто при кінці 1941 р., в темряві очевидно недобачував і часто наступав мені на п'яти»¹¹³. Д. Клячківський пояснив, що мав на меті трохи урізноманітнити вишкіл, зробити невеличку бойову тривогу і показати, що всі – і викладачі, і слухачі у бойових обставинах рівні та мусять підпорядковуватись наказу чергового, а саме у той день він був комендантом вишколу.

Взимку, на початку 1942 року підпільник ОУН Сергій Робітницький, який виконував певні завдання організації у Рівному і підпорядковувався

¹¹¹ Галамай С. Боротьба за визволення України, 1929-1989. – Львів, 1993. – С. 129.

¹¹² Галамай С. Боротьба за визволення України, 1929-1989. – Львів, 1993. – С. 130.

¹¹³ Там само.

Олександр Буслу, переселився до батьківської хати в Адамкові. У двох кімнатах хати, де раніше жив його старший брат Іван з сім'єю, знаходило притулок багато членів ОУН. Певний час проживали у цій оселі члени Волинського крайового проводу Дмитро Клячківський та Яків Бусел. Що цікаво, у цій же хаті мешкала єврейська сім'я, яка втекла з рівненського гетто.

Робітницький згадував: «Яків Бусел додому, в Клевань, не з'являвся – пішов у підпілля. А коли настала зима, він ще з одним другом жив у мене. Займались вони своїми справами. Цим другом був Клим Савур (Дмитро Клячківський). Він часто відлучався, а Яків Бусел переважно опрацьовував різні письмові матеріали. Іноді і він відлучався. Моя квартира була дуже вигідною, під самим лісом. Ступи крок – ліси, ліси. До оржівських прилягали суські, дюксинські, костопільські, а там маневицькі, сарненські і далі, далі. Поруч тільки декілька хат – все свої люди... Вони обоє пробули у мене до весни... Потім з Савуром я зустрічався рідко, а з Яковом Буслом досить часто, бо я працював у його «відомстві»¹¹⁴.

Саме про цю хату пізніше буде свідчити на допитах Юлія Луцька-«Уляна»¹¹⁵, член Волинського крайового проводу ОУН, яка на початку 1945 року потрапила до рук НКВС. Перебуваючи у Київській в'язниці, вона стверджувала, що весною 1942-го року увесь керівний актив Волинського крайового проводу проживав у будинку Івана Робітницького, брата колишнього керівника Волинського крайового проводу ОУН Володимира Робітницького. У березні 1942 року Юлія була викликана через зв'язкового з с. Верхів Острозького району, де проживала з новонародженим сином, у місто Рівне. Замешкала на вул. Шевченка, буд. № 36, кв. З разом з старшою донькою, яка навчалась у рівненській гімназії. З тогочасних членів крайового проводу Юлія найкраще знала Якова Бусла-«Галину», про якого згодом сказала: «Я особисто Бусла вважаю одним з кращих керівників ОУН. У всілякому разі на Волині рівного йому немає. Він є одним з найулюбленіших «провідників» Волині»¹¹⁶.

¹¹⁴ Робітницький С. Серед неправди на землі. Спогади та роздуми. – Рівне, 2001. – С. 56, 63.

¹¹⁵ Луцька (Плісак) Юлія Федорівна, псевдоніми «Уляна», «Одарка». Народилася 1909 у м. Рівне, у сім'ї залізничника, згодом проживала у с. Верхів Острозького району Рівненської області – померла 19(?) р. у Івано-Франківській області. Член ОУН з 1936 року. Входила до складу Острозького повітового проводу ОУН у якості організаційного референта та керівника жіночої мережі Острозького району. У 1938 році заарештована та засуджена польським судом на 4 роки ув'язнення. Протягом 1939-1941 рр. працювала у Краківському центрі ОУН, проводила вишкіл радистів та шифрувальників. Член крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ з перервами у 1941 році (липень-серпень), 1942-1943 роках. Член похідної групи ОУН(б) на Київщині, заарештована німцями 31 вересня 1941 р. у м. Васильків, звільнена у січні 1942 року. Заарештовувалась німцями повторно у Рівному (березень-червень 1943 р.). Протягом другої половини 1943 року проводила центральний медичний вишкіл для УПА на Костопільщині. Захоплена разом з чоловіком О. Луцьким, який командував УПА-Захід у 1945 році спецгрупою НКВС у Карпатах. Засуджена на 10 років виправно-трудових таборів.

¹¹⁶ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 3. – Арк. 33.

У Рівному Юлія зустрілась з дружиною заарештованого німцями Ростислава Волошина-Березюка Ніною та Олександром Буслом, який продовжував керувати шкільним відділом обласної управи. Через тиждень до неї приїхав заступник «Охріма» С. Качинський-«Іван» і запропонував на умовлений час прибути на хутір Адамків поблизу Оржева. Коли Ю. Луцька з'явилась на хуторі, то зустріла там Д. Клячківського – «Охріма» – керівника крайового проводу, Олену Мостович – «Вербу» – керівника жіночої мережі крайового проводу, «Івана» – заступника «Охріма», який керував організаційною референтурою крайового проводу і у 1943 році був вбитий німцями¹¹⁷. Ю. Луцька розповіла, що «у Адамкові «Охрім» скликав нараду, на якій вирішувалось питання про мою участь у роботі ОУН... він знав про мене від «Галини» і наполягав на тому, щоби я ввійшла до складу крайового проводу і очолила жіночу мережу ОУН... «Верба», відчувачи свою слабкість у керівництві жіночою мережею, підтримала пропозицію «Охріма». Я почала відмовляти, посилаючись на хворобу та двомісячну дитину, але «Охрім» наполягав на своєму»¹¹⁸.

Врешті-решт Юлія, яка мала на руках кількамісячного сина, погодилася увійти до складу крайового проводу ОУН на ПЗУЗ і допомогти «Вербі» у налагодженні роботи серед жіночого активу організації, але прохала забезпечити їй з дитиною нормальні умови проживання. Крайовий провідник «Охрім» разом з «Іваном» вирішили відправити її у містечко Деражне за рікою Горинь, де було відносно спокійно. По дорозі в Деражне «Уляна» у супроводі «Івана» зустріла керівника військової референтури крайового проводу ОУН «Сонара», який їхав у Адамків на нараду. На слідстві у МДБ УРСР Ю. Луцька свідчила: «Організація поселила мене у шкільній квартирі. Донька почала працювати секретарем міської управи... До мене в Деражне приїжджали «Охрім», «Іван», «Дубовий» – керівник Поліського окружного проводу ОУН, з яким я була знайома ще з Кракова, «Хівря» – працювала пропагандисткою референтури крайового проводу ОУН. У червні 1942 р. згідно з розпорядженням крайового проводу ОУН і за сприяння «Івана» я з Деражного виїхала у Рівне»¹¹⁹.

Певний час майже всі члени Волинського крайового проводу ОУН проживали у Рівному, маючи надійні конспіративні квартири. Серед них можна назвати Олександра та Якова Буслів, Ростислава Волошина, Дмитра Клячківського, Юлію Луцьку.

У багатьох німецьких установах працювали віддані організації люди, які забезпечували керівників документами, квартирами та необхідною інформацією. Конкуренти з ОУН(м) повністю опанували однойменні видавництва та газету «Волинь», окружну «Просвіту» та міський театр. Бандерів-

¹¹⁷ Качинський Сергій, псевдоніми «Остап», «Іван». Народився 1912 р. у с. Піддубці Луцького району Волинської області – загинув 11.03. 1943 р. у с. Оржів Рівненського району Рівненської області. Син сільського музиканта, член ОУН з 1931 року, служив у Польській армії. Протягом 1939-1941рр. перебував у підпіллі, керував округою. З 1941 року член Крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ, організаційний референт. Загинув у бою німцями.

¹¹⁸ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 3. – Арк. 50.

¹¹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 3. – Арк. 52.

ці ж контролювали за допомогою Ніни Волошиної Жіночу службу України, українську поліцію, окремі господарські установи.

Після від'їзду з Деражного Юлія Луцька-«Уляна» знову опинилася у помешканні на вул. Шевченка, буд. 36, кв. 3 (у іншому протоколі допиту фігурує адреса вул. Шевченка, буд. 39, кв. 13 – *авт.*). Її квартира на півроку стала штаб-квартирою Волинського крайового проводу ОУН. Згодом вона свідчила: «Майже всі засідання крайового проводу проходили у мене. У мене на квартирі довший час мешкав «Охрім» та інші активні оунівці...зупинялись зв'язкові від проводу ОУН на Схід. Пригадую, що зі Львова, на мою квартиру кілька разів приїжджав до «Охріма» особистий зв'язковий «Богдан»... не раз проходили зустрічі «Охріма» зі зв'язковими Київського крайового проводу ОУН сестрами Ольгою та Ніною Куцевич¹²⁰, уродженками Клеваньщини, студентками одного з Київських вузів. Обидві у 1943 році німцями заарештовані та розстріляні».

Назвала Юлія й інші рівненські адреси, за якими проживало керівництво ОУН:

а) Квартира на вулиці Шевченка (тоді носила назву вул. Горбачевського) 36-б, господарем якої був директор птахобазу. Цей будинок знаходився поруч з іншим, у якому проживали Бусел-«Галина» і Волошин-«Горбенко».

б) Конспіративна квартира по вулиці Колієва, на яку прибували зв'язкові з Києва. У ній проживали медсестри з Рівненського госпіталю.

в) Конспіративна квартира по вулиці Дубенській вона ж Верхштрассе, у книжковому магазині Мартинюка. Його дружина та донька були членами ОУН й у 1943 році розстріляні німцями.

г) Конспіративна квартира по вулиці Уланській 6 чи 8 у будинку лікаря-поляка. Його дружина «пані Женя» теж член організації. У 1942 році на цій квартирі кілька разів проходило засідання Волинського крайового проводу ОУН, де була і Ю. Луцька. «Пані Женя» була заарештована німцями у лютому 1943, а потім звільнена¹²¹.

Після арешту члена ОУН «Могили» німці отримали багато інформації про підпілля. Почалися провали. У Рівному гестапо було заарештовано 13 чоловік, у тому числі Ю. Луцька та сестри Куцевич, у яких вилучено документи про діяльність українських націоналістів. Конспіративні квартири за вказаними адресами перестали використовуватися бандерівцями як провалені. Керівники були змушені переїхати у поблизу села, щоб і далі керувати роботою підпілля.

Згідно свідчень Ю. Луцької та інших даних, до складу Волинського крайового проводу крім його керівника Д. Клячківського-«Охріма» на той час входили: Сергій Качинський-«Іван», оргреферент і заступник «Охріма»; Яків Бусел-«Галина», політичний референт; Василь Івахів-«Сонар», військовий референт; Василь Макар-«Безрідний», референт СБ; Юлія Луцька-«Уляна» та її заступниця Олена Мостович-«Верба», працювали

¹²⁰ Існує невідтверджена інформація, що одна з сестер була нареченою Якова Бусла.

¹²¹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67418. – Т. 3. – Арк. 51.

у референтурі, що відповідала за роботу серед жінок та Василь Куліш-«Орлюк», який очолював місцеве юнацтво ОУН.

Пізніше, після виходу з німецької в'язниці, до роботи у крайовому проводі долучився Ростислав Волошин-«Горбенко». На жаль, не маємо достовірних даних про займану посаду в ОУН Олександра Бусла. Він продовжував далі легально працювати аж до свого арешту у лютому 1943 року. Ймовірно, німці тривалий час пильно спостерігали за ним і підозрювали у активній співпраці з ОУН, а коли їм здалося, що настав час припинити його діяльність – заарештували. Просидівши певний час у Рівненській в'язниці, 8 березня 1943 р. Олександр Бусел був страчений німцями як один з керівників націоналістичного підпілля на Волині. Його дружина Онисія з маленькою донькою Олександрою була змушена втікати з Рівного на Полісся, оскільки німецький арешт загрожував їй.

Через масові арешти та розстріли у Рівному, всі члени Проводу ОУН на ПЗУЗ були змушені переміститись у підміські села, або перебували в околицях містечка Клевань, де були великі лісові масиви. Представник проводу ОУН О. Луцький, який весною 1943 року приїжджав перевіряти діяльність місцевого підпілля, зустрів Я. Бусла на Волині. У той час Я. Бусел був керівником політичної референтури крайового проводу ОУН і тому особисто прозвітував О. Луцькому про свою діяльність¹²². Тоді виникла певна напруга у відносинах між керівником Проводу ОУН М. Лебедем та волинським керівництвом ОУН, яке не відчувало підтримки у створенні та розгортанні діяльності УПА. Луцький, який повернувся у Галичину, був дуже незадоволений тим прийомом, який йому організував Д. Клячківський-«Охрім», і доповів що той є дуже слабким керівником і займає занадто високу посаду. Він пропонував зняти його з становища крайового провідника та й взагалі провести персональні зміни у крайовому проводі.

Але, як показали подальші події, ця точка зору не знайшла підтримки у Р. Шухевича та інших керівників ОУН, і Провід організації влітку 1943 р. підтримав Д. Клячківського.

Участь Якова Бусла у Третьому Надзвичайному Великому Зборі ОУН

Яків Бусел разом з Ростиславом Волошином представляв волинську делегацію ОУН на Третьому Надзвичайному Великому зборі ОУН у селі Золота Слобода Козівського району Тернопільської області 21-25 серпня 1943 р. Під час Збору однією з найбільш важливих була дискусія щодо діяльності Волинського крайового проводу ОУН, особи Д. Клячківського-«Клима Савура» та польсько-українського протистояння на цій території. В основному вона велася навколо створення та практичної діяльності УПА під керівництвом Д. Клячківського, а також щодо ролі УПА в боротьбі за відновлення самостійної Української держави. Деякі керівники ОУН

¹²² ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 94-96.

негативно оцінили окремі антипольські акції українських повстанців, не володіючи інформацією про дійсний стан справ на Волині та Поліссі. На захист позиції Д. Клячківського у вирішенні «польського питання» особливо активно виступили Р. Шухевич-«Тур», Р. Волошин-«Горбенко», Я. Бусел-«Галина» та О. Логуш-«Іванів». У протилежному таборі опинилися Д. Степаняк-«Сергій» та М. Лебець-«Рубан», які були прихильниками тільки підпільної боротьби, негативно сприймаючи ідею створення УПА та умасовлення збройної боротьби і виступали за дещо інші методи діяльності (наприклад, завоювання прихильності всіх прошарків суспільства, активну пропаганду, особливо в містах). Оскільки Д. Клячківського захищало все новообране Бюро Проводу ОУН, то Великий Збір більшістю голосів підтримав «волинський досвід», хоча в офіційних рішеннях Збору це не знайшло відображення¹²³.

Досить цікавими і до певної міри суб'єктивними є свідчення тогочасного «опозиціонера», колишнього Галицького крайового провідника, М. Степаняка слідчим НКДБ про обставини відходу від керівництва ОУН М. Лебець-«Рубана» та обрання на його місце Романа Шухевича. Виявляється, певну роль у цих подіях відіграв також Яків Бусел-«Галина».

М. Степаняк розповів слідчим НКДБ, що Д. Клячківський протягом 1942 – першої половини 1943 р. (і аж до часу проведення Третього Надзвичайного Великого збору ОУН) на території Волині став об'єднувати розрізнені військові групи в єдину військову силу, поширивши свій вплив не лише на цей край, але іще далі. Тому він фактично очолив всі збройні відділи (як ОУН, так і інші, створені ініціативно населенням), повідомив про створення УПА і оголосив себе головним командиром УПА під псевдонімом «Клим Савур». Тоді ж він видав наказ, в якому вказав, що найвищою суверенною владою в Україні є командування УПА, тобто фактично підпорядкував собі підпілля ОУН на території її діяльності.

На думку М. Степаняка, оскільки все ж ці дії були самочинними, М. Лебець, як урядуючий провідник ОУН, послав до нього своїх представників для в'яснення ситуації на місці, введення своїх представників в командування УПА, щоб втримати вплив Проводу ОУН на новостворену армію. Однак Д. Клячківський відправив людей М. Лебець назад, і таким чином фактично перестав підпорядковуватись Проводу ОУН, мотивуючи це тим, що Провід залишився в стороні від бурливих подій, і тому йому особисто довелось очолити стихійно організовані збройні загони. У результаті М. Лебець так і не вдалося домовитись з Д. Клячківським і він вирішив притягнути його до відповідальності. Це стало відомо останньому і налаштувало його проти «Рубана».

Степаняк вважав, що, мабуть, саме тому Д. Клячківський відрядив на Третій Надзвичайний Великий збір ОУН своїх представників Р. Волошина-«Горбенка» та Я. Бусла-«Галину» і дав їм вказівку виступити проти М. Лебець на користь Р. Шухевича та інших делегатів, вибраних в Бюро Проводу ОУН.

¹²³ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 14. Витяг підготовлений та завірений заступником начальника 6 відділу 2 управління НКДБ УРСР майором держбезпеки Кравченком 25.12. 1944 р.

Відкриваючи збір, Р. Шухевич, як старий член ОУН і «перший між рівними», запропонував вибрати на голову президії конгресу представника Д. Клячківського – Р. Волошина-«Горбенка». Цим він підкреслив свою незгоду з М. Лебедем, який давно підозрював Р. Волошина в співпраці з німцями, оскільки він після арешту влітку 1941 р. згодом був звільнений, повідомивши, що німці випустили його, але в той час німці нікого з відомих націоналістів не відпускали. Таким чином, Р. Волошин став членом Бюро Проводу ОУН. Згодом Р. Шухевич також ввів до складу Проводу ОУН Я. Бусла-«Галину» та О. Логуша-«Іваніва».

М. Степаняк відзначив, що серед делегатів Третього Надзвичайного Великого збору ОУН було чимало таких, які нейтрально або і позитивно ставились до М. Лебеда, і тому, можливо, він не був би більшістю голосів відсторонений від керівництва. Всім були відомі його відданість ідеям ОУН, значні попередні заслуги у підпільній боротьбі, особливо як організатора вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького. Але зайнята ним позиція, зокрема, відсутність заперечень з його боку проти закидів, які на нього робились, створили серед учасників Збору враження, що М. Лебедь визнає себе в усьому винним. Саме це і зумовило його відхід від керівництва¹²⁴.

Значимо, що значна частина керівників ОУН розуміла, що на чолі організації на той час має перебувати людина з солідним військовим досвідом та значним організаційним хистом. Лебідь М. мав серйозний підпільний стаж, але військовиком не був. А час вимагав саме збройного чину. Як виявилось, для цього найкраще підходив Роман Шухевич.

НА ХУТОРІ ПІВБІДА

Влітку 1943 року керівництво Волинського крайового проводу ОУН з Клеваньщини перемістилось на хутір Півбіда, що знаходився на відстані 5 км від села Малий Стидин. Якщо йти у напрямку на село Майдан по дорозі з лівого боку стояла хата (господар цієї хати по-вуличному «Золотолинець» був вбитий німцями весною 1943 року).¹²⁵ Саме у цьому будинку проживали Дмитро Клячківський та Яків Бусел.

Цей будинок знаходився в центрі хутора і відрізнявся від інших тим, що був покритий цинковою бляхою. Складався він з трьох кімнат, кухні та комори. Зберігся словесний опис хати: «При вході з двору потрапляєш одразу на кухню, у кімнаті ліворуч жила «Хівря», а через її кімнату можна було потрапити до кімнати, де жили «Охрім» та «Галина». Для зв'язкового пункту була виділена третя кімната, у яку можна було потрапити з кухні повернувши праворуч»¹²⁶.

¹²⁴ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 15-16. Витяг підготовлений та завірнений оперуповноваженим 1 відділу 4 управління НКДБ УРСР лейтенантом держбезпеки Мухом 7.10. 1944 р.

¹²⁵ ДАРО. – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 2724. – Арк. 2, 3.

¹²⁶ Там само. – Арк. 21.

Навколо хутора цілодобово виконували вартову службу вояки УПА з відділу «Гамалії». Керівник зв'язку Ганна Козачок свідчила: «Якихось нарад у хаті не проводилось. «Охрім» майже кожен день кудись виїжджав... якщо тільки на один день, то не брав охорони, а якщо на кілька днів, то його супроводжувала охорона у кількості 5-6 чоловік на одній чи двох підводах. За його відсутності прибулих приймали «Хівря» та «Галина». Працюючи на центральному пункті зв'язку, я неодноразово чула від «Галини» та «Хіврі», що «Охрім» найбільше від'їжджав до «Гончаренка» і «Дубового»... Особисто мною приймалась пошта від «відділів», що знаходились при «Охрими» і направлялась з озброєними кур'єрами з «відділу Гамалії» за адресами у різні райони. З районів також надходила пошта на «зв'язок» і я розподіляла її згідно вказаних адресатів, для чого при мені було кілька зв'язкових, які приходили і забирали пошту для конкретних «відділів» чи вказаних персональних псевдонімів. Адреси були закодовані з присвоєнням відповідних номерів. Загалом таких адрес під номерами нараховувалось понад 20-25»¹²⁷. Найчастіше пошта надходила для Д. Клячківського-«Охріма», Я. Бусла-«Галини», А. Моня-«Гамалії», Й. Позичанюка-«Шаблюка», Ю. Коха-«Сайгора» та М. Затирки-«тьоті Хіврі», дружини командира Південної групи УПА П. Олійника-«Енея».

«Ганя» помітила, що «до нас йшла пошта з вказаним номером «1910» – це означало, що дана пошта теж призначена для «Охріма», а іноді вказувалось так «1910 для Хіврі чи Галини», або кому-небудь іншому. Найбільше листів та літератури передавалось для відправки «Хіврею». Вона забирала всю кореспонденцію адресовану «Охриму» та «Галині», отже саме вона завідувала канцелярією проводу»¹²⁸.

Поруч з хутором Півбіда, на інших Стиденських хуторах розміщувались співробітники крайового осередку пропаганди, серед яких був єврей Лейба Добровський-«Валерій», колишній член ВКП(б) з вищою юридичною освітою. Він проживав на хуторі Буда у хаті Івана Корнійчука.

На допиті у Рівненському облуправлінні НКВС 17 березня 1944 р. він повідомив слідчим, що ще з жовтня 1943 р. знав серед керівників підпілля шефа політичного відділу УПА «Галину», справжнє прізвище якого було Бусел, родом з м. Клевані, де жив його батько. «Галина» був братом Олександра Бусла, який за свідченнями Л. Добровського був завідувачем шкільного відділу Рівненського округу при німцях і загинув 08.03. 1943 р. під час масових розстрілів німцями українців – в'язнів Рівненської тюрми. У жовтні 1943 р. «Галина» відвідав квартиру Л. Добровського у мав з ним розмову, просив завершити статтю «Як Москва підкорювала народи». У подальшому він проживав на хуторах Яплоть, а біля нього перебували дружина та донька його брата Олександра, якими він опікувався.

Добровський свідчив: «На початку жовтня «Галина» мене повідомив, що прийде «Шаблюк», якому я буду підпорядковуватися. Він прийшов і відрекомендувався як редактор майбутньої газети. Одночасно запропонував написати 5-6 листівок до різних національностей: грузини, вірмени,

¹²⁷ ДАРО. – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 2724. – Арк. 22, 23.

¹²⁸ Там само. – Арк. 2-10.

башкири, казахи, донські козаки, татари Поволжя, які служили в німецьких батальйонах. Листівки мали бути написані російською мовою до початку жовтня. Я їх написав, «Шаблюк» ідеологічно відкоректував і попросив поправити орфографію»¹²⁹. Серія листівок, написаних «Валерієм», який добре знав історію народів СРСР, мала непоганий успіх – 3 жовтня 1943 року 160 азербайджанців зі зброєю перейшли добровільно до УПА.

Добровський Л. пригадував, що коли він продовжував працювати над листівками «у тих же числах жовтня заїхав до мене «Галина» і запропонував одягнутися. На дворі вже чекала підвода, на якій сиділо кілька людей. Ми приїхали в село Гутвин, розташоване на відстані 2-3 км від хутора Буда. Мене завели в одну хату, де вже було чоловік 20-25. Зі знайомих – «Галина», «Хівря», «Май», «Вік». Тут «Май» познайомив мене з «Горбенком» і «Поетом». З виступу «Галини» стало зрозуміло, що це конференція співробітників політичного відділу УПА з метою ознайомити всіх присутніх з «Постановами 3-го Надзвичайного Великого Збору ОУН». Перший реферат на тему міжнародного становища прочитав «Галина», другий присвячений програмним положенням «Іванів». Дебатів не було. Конференція тривала 2 – 2,5 год.»¹³⁰.

Через кілька днів «Валерій» отримав записку від «Хіврі» про евакуацію всіх членів крайового осередку пропаганди, оскільки німецькі каральні загоны у навколишніх селах розпочали облаву. 2 листопада німці почали бомбардувати навколишні села. У результаті вся «Лавочка» (так умовно називали всіх співробітників політвідділу УПА) під командою «Горбенка» вночі виїхала з села Майдан. І на світанку 3-го доїхала до містечка Деражне. Добровський свідчив: «Оскільки була відсутня переправа через ріку Горинь, то всі повернулись у ліс до колонії Анулівка, де пробувши 1-1,5 год потрапили під сильний кулеметний обстріл. Витворилась паніка. Сотня «Гамалії» зайняла оборону. Всі почали розбігатись у різні сторони. Потім виявилось що обстріляли нас радянські партизани»¹³¹. Врешті-решт підпільникам вдалося вирватися з цієї пастки.

Добровський Л. оцінював Я. Бусла, як людину з високим рівнем розвитку, яка цікавилася радянською політичною літературою, в розмові часто згадував видання «Вестник мирового хозяйства», яке редагував радянський науковець Варга. За характером Я. Бусел запам'ятався Л. Добровському, як енергійний, вольовий керівник, що не допускав заперечень, в бесідах лаконічний і чіткий. На вигляд мав 28-29 років, вище середнього зросту, худий, вузькоплечий, блондин, волосся зачісував набік з пробороном, очі голубі, ніс правильної форми, колір обличчя рум'яний, губи тонкі, не одружений¹³².

Певну інформацію про свою зустріч восени 1943 р. з Я. Буслом розповів чекістам заарештований Яценко Олександр Гаврилович¹³³. На до-

¹²⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. П-75134. – Арк. 17-21.

¹³⁰ Там само. – Арк. 19, 51.

¹³¹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. П-75134. – Арк. 21.

¹³² ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 8. Також витяг з протоколу допиту Л. Добровського зберігся в московському формулярі на Я. Бусла. ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 162.

¹³³ Яценко Олександр Гаврилович, 1881 р.н., уродженець м. Варшава, українець. За даними НКВС – колишній полковник армії С. Петлюри. При гетьмані Скоро

питі 17 серпня 1944 р. він повідомив, що серед керівників ОУН і УПА йому знайомий підпільник на прізвище Бусел (ім'я та по батькові він начебто не знав), псевдонім «Галина», начальник політичного відділу штабу УПА. З ним він мав одну зустріч в с. Сидень Костопільського району десь у 20 числа жовтня 1943 р. На цій зустрічі Бусел розповів йому про цілі та завдання УПА, а далі доручив перекласти українською мовою російську книгу «Важнейшие мероприятия воюющих стран» під редакцією професора Трехтенберга, видану Академією наук СРСР. О. Яценку вдалося перекласти лише два розділи. Зустріч з «Галиною» відбувалась вночі. Сам Я. Бусел про себе сказав йому лише те, що до війни працював вчителем у Рівненській області¹³⁴. На черговому допиті 29 серпня 1944 р. слідчі НКДБ знову запитали О. Яценка, що ще йому відомо про «Галину». Допитуваний відповів, що коли він перебував на квартирі у Давида Постного до нього зайшов один чоловік, який представився представником штабу УПА під псевдонімом «Галина». Під час знайомства він розповів про своє перебування на окупованій німцями території і свої зустрічі з представниками місцевої української інтелігенції. Про інтелігенцію у «Галини» склалось враження, що вона лише мріяла про свій добробут і не уявляла, що в майбутньому може бути, якщо німецька влада триматиметься далі. Далі «Галина» розповів про те, що УПА бореться як з німецькими окупантами, так і з московськими. за створення Самостійної Української держави. «Галина» засвідчив, що оскільки німці обвинувачували УПА в співпраці з більшовиками, то УПА вирішило проводити активну боротьбу з радянськими партизанами і жорстоко розправлятися з ними.

Далі радянські слідчі знову запитали Яценка, які завдання «Галина» давав йому для виконання. Олександр Гаврилович відповів, що в кінці бесіди «Галина» згадав про підготовку повстанських командирів в старшинських (офіцерських) школах УПА і запропонував йому перекласти українською мовою ту книгу, яку він вже називав раніше. Ця книга, на думку «Галини», розкривала економічні та політичні можливості воюючих сторін, і саме тому командування УПА прийняло рішення організувати її переклад та вивчення¹³⁵. У листопаді 1943 р. внаслідок великих операцій німців проти УПА О. Яценко був вимушений повернутись на свій хутір в Тучинському районі, де і проживав до дня арешту¹³⁶.

падському був комендантом м. Дніпропетровська, потім – начальником поліції в м. Житомирі, служив в штабі армії С. Петлюри в м. Луцьку. В 1920 р. виїхав у Варшаву в складі місії армії УНР, яку очолював генерал Зеленський. Потім купив собі землю в Тучинському районі на Рівненщині, де жив і займався сільським господарством. У зв'язку з масовими репресіями німців проти підпільників ОУН, О. Яценко переїхав в місця дислокації УПА, які були недосяжні німцям. В жовтні 1943 р. познайомився з Я. Буселом та виконував його завдання.

¹³⁴ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 12. Витяг з протоколу допиту підготовлений та завірений помічником оперуповноваженого 4 управління НКДБ УРСР Ячменеву 5.11. 1944 р.

¹³⁵ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 17. Витяг з протоколу допиту підготовлений та завірений помічником оперуповноваженого 4 управління НКДБ УРСР Ячменеву.

¹³⁶ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 171.

КОНФЕРЕНЦІЯ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ

Німецька каральна акція змусила керівництво ОУН на Волині тимчасово залишити вже обжиту Костопільщину і переміститись на територію південної ВО, якою керував «Еней». У той же час з'явився у цьому регіоні шеф Головного військового штабу Д. Грицай-«Перебийніс», який повідомив Д. Клячківського, Я. Бусла та Р. Волошина, що за кілька днів сюди приїдуть – керівник Проводу ОУН Роман Шухевич-«Тур» і референт СБ М. Арсенич-«Михайло». Дійсно, «Через два дні приїхав з невеликим, але дуже добрим охоронним відділом в силі одного роя Роман Шухевич»¹³⁷.

Інспекційна поїздка працівників головного військового штабу (ГВШ) та представників Проводу ОУН співпала з проведенням 21-22 листопада 1943 року у с. Будераж¹³⁸ Здолбунівського району Рівненської області 1-ої Конференції поневолених народів Європи й Азії. Тут зібралися представники 13-ти народів, що воювали у лавах УПА: грузини, осетини, вірмени, казахи, черкеси, кабардинці, азербайджанці, татари, чуваші, башкири, білоруси, узбеки, росіяни. Найбільші делегації були від грузинів і азербайджанців, по 6 делегатів. Українську делегацію очолив Ростислав Волошин, який на час конференції обрав псевдонім «Стеценко». Крім нього, присутніми були представники Проводу ОУН на чолі з Романом Шухевичем-«Туром» та частина членів Волинського крайового проводу на чолі з Дмитром Клячківським-«Охрімом». Всіх присутніх у приміщенні місцевої школи зібралося 39 чоловік. Яків Бусел на час конференції обрав собі псевдонім «Багровий», М. Затирка-«Хівря» стала «Зеленою». Азербайджанську делегацію очолив «Чайлі» він же «Фізул», грузинську – майор технічних військ «Карло», вірменську делегацію військової технік «Антранкт». Були присутні також «Еней», сотник армії УНР «Данько» та інші командири УПА.

Конференцію коротким вступним словом відкрив член проводу ОУН Омелян Логуш-«Іванів». Член Проводу ОУН П. Дужий пізніше згадував: «Десять близько 9-ої години ранку, залу для наради заповнили учасники Конференції. Здебільшого вони були в одностроях, зі зброєю. Складалося враження, що тут зібралися не тільки радітися, дискутувати, обмінюватися міркуваннями, а й готові в кожному мить піти в атаку... на пропозицію Омеляна Логуша Конференція почалась хвилиною мовчання, якою вшановано пам'ять борців усіх поневолених народів Сходу Європи й Азії, що віддали своє життя за волю уявлених народів»¹³⁹. З вітанням від Проводу ОУН до всіх поневолених московським імперіалізмом народів виступив Ростислав Волошин¹⁴⁰. Було обрано президію конференції у складі: голова – Ростислав Волошин, перший заступник голови – азербайджанець «Чайлі», другий заступник – грузин «Карло». До секретаріату конфе-

¹³⁷ Літопис УПА. Генерал Роман Шухевич-«Тарас Чупринка», головний командир УПА. Спогади. – Київ-Торонто, 2006. – т. 45. – С. 337, 338.

¹³⁸ За свідченнями В. Дудка конференція проходила не у Будеражі, а у селі Ляшівка Острозького району.

¹³⁹ Дужий П. 50-літні роковини Першої Конференції Поневолених Народів Сходу Європи й Азії. – Стрий, 1993. – С. 26.

¹⁴⁰ Дужий П. 50-літні роковини... – С. 25.

ренції увійшли: білорус «Дружний», узбек «Шірмат» та Катерина Мешко-«Верещак» (на конференції «Озерська»).

Всі доповідачі з українського боку користувалися українською мовою, а не українці – російською. У виступах висвітлювались наступні теми: «Оцінка сучасного політичного становища» (виступали Яків Бусел і «Карло»), «Політичні завдання поневолених народів» (О. Логуш), «Організація і практичні цілі єдиного фронту поневолених народів» (К. Мешко). Учасники конференції прийняли цілу низку важливих звернень до інших народів, створили Революційний комітет поневолених народів і запропонували делегатам створити організаційні групи серед своїх земляків. Проведена на високому організаційному рівні конференція заклала підвалини майбутнього Антибільшовицького блоку народів (АБН), який діяв за межами СРСР. На матеріалах конференції була видана і розповсюджена «Відозва I-ої конференції поневолених народів Сходу до народів Східної Європи й Азії». У завершальному виступі голова конференції Ростислав Волошин сказав, що ця «Конференція перейде до історії як непереможний вияв волі народів Сходу Європи й Азії до самостійного життя»¹⁴¹.

Більш реально оцінював здобутки цієї конференції працівник політичної референтури ВО «Богун» В. Дудко, який був переведений у новостворену секцію поневолених народів у листопаді 1943 р. Цим напрямком роботи за дорученням Я. Бусла керував О. Логуш-«Іванів» та його дружина і помічниця К. Мешко-«Верещак». Також у цій секції працювали Д. Паламарчук-«Андрійчук», він же «Лиман» та друкарка Параска Шмань, мешканка містечка Мізоч. В. Дудко-«Давид» особисто розвозив пропагандистську літературу ОУН до національних відділів в УПА. Це була тимчасова робота, до вироблення відповідної лінії щодо них. Однак остаточна стратегія щодо іноземців-воjakів у лавах УПА так і не була вироблена.

О. Логуш-«Іванів» у той час зосередився на врегулюванні стосунків з угорцями, а К. Мешко-«Верещак» самостійно вирішувати всі питання секції не могла. Тим не менше, одним з головних завдань секції стала підготовка іноземць-учасників УПА для засилання їх в східні республіки СРСР з метою створення там націоналістичних організацій за прикладом ОУН. Однак, як вважав В. Дудко, в цьому напрямку секція практично нічого не встигла зробити, крім проведення вже зазначеної Конференції поневолених народів¹⁴². Крім того, К. Мешко-«Верещак» з матеріалами конференції потрапила у руки радянських партизанів і вони частково були втрачені ще у січні 1944 року¹⁴³.

Слід визнати, що зазначена конференція стала цікавим прикладом проведення керівниками українського визвольного руху серйозного пропагандистського заходу з метою поширення ідей ОУН і УПА та об'єднання навколо них представників інших поневолених народів СРСР. Завдяки підпільним листівкам і виданням захід мав досить таки значний резонанс

¹⁴¹ Дужий П. 50-літні роковини... – С. 31.

¹⁴² ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 40-41. Витяг з документу завірений заступником начальника відділення 2 управління НКДБ УРСР капітаном держбезпеки Павленком.

¹⁴³ Андрощук М. Записки повстанця. – Торонто-Львів, «Літопис УПА», 2011. – С. 68.

серед населення та військових. Багато хто (в тому числі і співробітники НКВС-НКДБ) повірив, що представники різних поневолених народів СРСР і справді можуть об'єднатися для спільної боротьби з більшовизмом. Деякі червоноармійці – не українці за національністю – прислухались до закликів підпілля і опинилися в УПА. Але все ж переважна більшість вояків Червоної армії залишилась в ній, не бажаючи приєднуватись до українського підпілля і наражати себе на небезпеку з боку радянських каральних органів. Це був час, коли люди боялися вільно висловлювати свої справжні погляди. Таким чином, не можна сказати, конференція дала в повній мірі той результат, на який сподівались її організатори. Але певні результати вона таки принесла.

На чолі Волинського крайового проводу

10 січня 1944 року відбулась остання робоча зустріч керівництва ОУН на Волині і Поліссі за часів німецької окупації. З записів командира УПА І. Литвинчука-«Дубового» дізнаємося, що політичний референт Яків Бусел-«Галина» пропонував крайовому провіднику Д. Клячківському-«Охриму» зробити певні кадрові зміни серед керівного складу ВО «Заграва»: «Галина вимагав, щоб командир Охрім усунув мене з посту КВО, на що к-р Охрім не погодився. В розмові зі мною дозволив мені, на мою пропозицію, провести персональну реорганізацію після переходу фронту»¹⁴⁴. Яків Бусел, який змінив свій старий псевдонім «Галина» на «Заславський» і залишався далі на Костопільщині, отримав від Дмитра Клячківського спеціальні повноваження так звану «Повновласть» на час відсутності провідника. Ось її текст:

«Д-г Галина являється першим моїм заступником і в неприсутності моєї виконує за мене всі обов'язки, що належали до мене. Всі мої підвладні д-ві Галині підпорядковуються.

5. 1. 1944

«Охрім»¹⁴⁵.

Тоді ж він розповсюдив нові інструкції щодо функціонування пропаганди на ПЗУЗ. Низові ланки підпілля отримали чіткі вказівки щодо агітації серед населення, червоноармійців, відступаючих німецьких, румунських частин.

Інструктивний лист до політичних референтів, зокрема, вимагав: «2) Політичний напрямок нашої роботи зараз спочатку буде протирежимний. Всю пропаганду спрямовувати проти Сталіна і НКВД – проти режиму. Завданням цього моменту буде включати до боротьби з більшовизмом російський елемент. Робимо це шляхом популяризації нашої ідеї: «Воля народам і людині» голосимо і ведемо боротьбу з більшовицьким імперіалізмом, а не з російським народом. Російському народові признаємо право на національну державу на його території. До боротьби з більшовизмом організуємо всіх...

4) Ведучи роботу серед армії, доказувати бійцям шкідливість цієї імперіалістичної війни для народу, доказувати, що вони воюють не за свої інтереси, а за інтереси кліки московських імперіалістів.

¹⁴⁴ Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 1202, 1204.

¹⁴⁵ Там само.

Копати правду між армією – масою та більшовицькою командою, партійною клікою – це наше завдання в тій ділянці. Проти партизанів-комісарів, проти командирів-вислужників імперіалістичної кліки, проти НКВД-партійних жандармів, – це ті ключі, якими маємо керуватись у роботі серед червоної армії...

Примітка: вже сьогодні масово (в тисячах) розмножити наші листівки до червоноармійців, що в терен були вислані – «Красноармейцы» і «Товарищи русские, красноармейцы и командиры». Вже сьогодні розіслати їх в терен, де мають бути використані в час переходу війська»¹⁴⁶.

Справу командира І. Литвинчука-«Дубового» Яків Бусел знову ж таки розглянув 19 березня 1944 року і відповідним наказом усунув його з цієї посади, призначивши на його місце коменданта СБ округи С. Янішевського-«Далекого» («Юрія»)»¹⁴⁷. Іван Литвинчук по-своєму трактує перебіг цих подій, згадуючи, що в дорозі 11 березня він зустрів свого зв'язкового, який мав пошту від «Галини» і серед неї був лист наступного змісту:

«До командира Дубового
Наказ

1. Завішую Вас у чинностях к-ра Воєнної Округи аж до відкликання. Керівництво ВО прошу передати на час Вашого завішення д-ві Юрієві. Мотиви: Всупереч інструкціям і наказам Ви толеруєте садизм деяких не-свідомих людей, що вам підлягають. І так в м. Березному відтято голову сексотові і настроєно на паль. В Колківщині і інших місцях були випадки биття в обличчя. Ваші підвладні за Вашим прикладом дозволяють собі на анархічні вибрики. Командир Бористен заявляє, що випрошує собі щоб я приділяв людей до відділу для ведення політ. Роботи, які не підлягали б командирові. Ці випадки вдаряють в основи нашої політ. і військової сили, йдуть по лінії ворожої акції серед нас та об'єктивно являються ворожою діяльністю в УПА. Наскільки це свідомо шкідницька робота буде перевірено. (Про деякі випадки не пишу з причин обережності).

2. В якнайкоротшому часі поручаю порозумітись з д-гом Юрієм для передачі функцій. До часу передання функцій передати дві сотні Верещаці для висилки на схід.

Покарати комадира Бористена за 1. незнання останніх інструкцій щодо виховників, 2. анархічні вискази супроти зверхника.

Дня 7.III.1944

Галина»

Очевидно, що зняття з посади І. Литвинчук-«Дубовий» сприйняв досить болюче і вважав, що проти нього плетуться інтриги керівниками ОУН «Зимним», «Тарасом» і «Юрком». Згодом він згадував: «Після мого звільнення командир Бористен подався до демісії, просьби його не узгляденно. Друг Галина йому сказав отверто: «Дуже радо це зробив би, тільки не маю зараз кого поставити на Ваше місце». В терені через такі потягнення серед здорового активу зчинився шум великого невдоволення»¹⁴⁸.

¹⁴⁶ ЦДАГО України – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 45-47.

¹⁴⁷ Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 112.

¹⁴⁸ Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 1204.

Весною на ПЗУЗ склалася надзвичайно тяжка ситуація через застіг фронт. Війська НКВС постійно проводили антиповстанські операції, які приносили підпіллю значні втрати у людях, зброї, техніці. Особливо дошкульною для крайового осередку пропаганди була втрата друкарської техніки, яку нічим не можна було замінити. Про місця переховування підпільних друкарень та їхні видання ми дізнаємося зі звітів Внутрішніх військ НКВС, які під час проведення спецоперацій тільки на території Рівненської області з січня 1944-го до лютого 1945 року ліквідували 5 друкарень ОУН.

Зокрема, 20 січня 1944 р. співробітники контррозвідки «Смерш» під час обшуку господарств у селі Тинне Сарненського району затримали невідомого, який назвався Лапіним Святославом Іллічем, 1924 р.н. і зізнався, що є учасником ОУН під псевдонімом «Щербак» і виконує обов'язки завідувача окружної типографії ОУН. За його даними «22 січня 1944 року в районі села Бережниця у лісі була виявлена друкарня «ОУН». Вона знаходилась у бункері на відстані 2 км на схід від села. При спробі арешту персоналу цієї друкарні Зінчук Арсеній Іванович був затриманий, а двоє – «Корч» та І.В. Мукусей покінчили життя самогубством. У бункері було вилучено:

- Друкарська машинка «Американка» – 1.
- Шрифту (українського) – 6 ящиків.
- Фарби друкарської – 2 банки.
- Паперу – 1,5 рулону.
- Листівок різних – 200 примірників.
- Газет та журналів – 220 примірників.

Після вивезення майна друкарні друкарську машину «Американка» було передано через Сарненський райвідділ НКДБ органам радянської влади у Сарненському районі¹⁴⁹.

Доповідна записка начальника відділу контррозвідки «Смерш» 13 армії 1-го Українського фронту полковника Александрова від 20 лютого 1944 року повідомляє, що оперативна група НКДБ у бліндажі біля будинку лісника в с. Тартак (18 км. від м. Дубно Рівненської області) вилучила педальну друкарську машину, 16 друкарських кас з українським шрифтом, 6 матриць з текстом, 2 друкарські машинки, чистий папір, друкарську фарбу, допоміжні матеріали: папір, фарбу та різну підпільну літературу. Ця типографія друкувала відозву до поневолених народів Східної Європи та Азії загальним накладом 30 тисяч примірників (з них 20 тисяч – російською мовою).

18 квітня 1944 року Деражненським районним відділом НКДБ на хуторі села Бечаль під спаленою хатою селянина С. Панчука було виявлено та вилучено стаціонарну друкарську машину ОУН, біля двохсот кілограмів шрифту та різну підпільну літературу. Крім того у бункері знайдено радіоприймач, репродуктор, німецький мотоцикл, дві швейні машинки, різні побутові речі та продукти харчування. Серед вилученої літератури були примірники газет «За Самостійну Україну», «Вільна Україна», журналів «До

¹⁴⁹ Іщук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій Організації українських націоналістів у 1944-1954 рр. – К., 2007. – С. 6.

зброї», «Інформатор», «Наш фронт», велика кількість листівок УПА за квітень 1944 року. Ця друкарня належала крайовому проводу ОУН на ПЗУЗ і очевидно саме вона друкувала журнал «До зброї»¹⁵⁰.

Той же І. Литвинчук-«Дубовий» згодом писав: «Літератури нашої в тому часі майже не було видно... Десь в місяці липні гине зі своїм тех[нічним] персоналом (5-ть осіб) друг Терешко – шеф тех[нічно]-проп[агандивного] осередку при К[раю], разом з ним падає друкарня. У тому часі падає в руки большевиків вся проп[агандивна] техніка К[райового] П[ропагандивного] Ос[ередку], падає багато паперу, кілька друкарських машин, радіопарати, машини до писання та інші тех[нічні] речі»¹⁵¹.

Юрій Стельмащук-«Рудий» свідчив, що 17 квітня 1944 р. йому вдалося зустрітися з заступником «Клима Савура» по політичній лінії «Заславським»: «Це було за р. Горинь поблизу с. Корчин Деражненського району Рівненської області... «Заславський» мене вислухав і нічого конкретного не міг порадити і я пішов від нього ніз чим. Була повна розгубленість»¹⁵². Більшовицька дійсність виявилась набагато жорстокішою, чим сподівались окремі керівники ОУН та командири УПА. Німці, які боялися лісів, не проводили таких масштабних облав як війська НКВС, тому й втрати серед членства ОУН та вояків УПА зростали з кожним днем. Коли у другій половині 1943 року спостерігалось збільшення кількості осередків ОУН на Волині та зростання чисельності загонів УПА, то з початком 1944 року все почало відбуватися у зворотньому напрямку. Оскільки ОУН на цій території з підпільної діяльності перейшла до більш ширших форм державницького будівництва (створення адміністрації, розподіл землі, урухомлення шкільництва, чисельні вишколи та пропагандивні мітинги тощо), то загал населення вже знав багатьох членів організації, які діяли практично напівлегально. Відповідно, той чи інший селянин під фізичним тиском спеців з НКВС чи НКДБ міг повністю виказати всю організаційну мережу у своєму селі, оскільки добре був про неї поінформований. Крім того, масова мобілізація до лав Червоної армії висотувала з волинських сіл все найбільш боєздатне чоловіче населення і кадри сільських та кущових проводів ОУН танули просто на очах. Потрібно було обирати нову тактику і по новому розподілити ще вцілілі керівні кадри.

Іван Литвинчук-«Дубовий» згадував: «Після перевірки ситуації в місяці липні 1944 р. яка витворилась в ОУН на ПЗУЗ після переходу фронту, перший взявся до уздоровлення відносин П[ровідни]к Леміш¹⁵³. Заслухавши звіт к[оманди]ра Верещака, Василя, Галини та мене, ствердив, що відносини на ПЗУЗ є нездорові, тому необхідним є цілий апарат на ПЗУЗ в основному перебудувати під оглядом адміністративним та персональним. У тій справі П[ровідники] Леміш й Галина прибули 1.8.44. в Корчинсько-

¹⁵⁰ Іщук О., Николаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій... – С. 12.

¹⁵¹ Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 120.

¹⁵² Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2007. – Т. 9. – С. 444,445.

¹⁵³ Василь Кук.

Суський ліс, щоб можна було всі справи після аналізу вирішувати на місці... П[ровідник]к Леміш почав реорганізацію в персональному складі тодішнього активу на ПЗУЗ та реорганізував терен під оглядом адміністративним...

Такий стан не триває довго. З приходом к[оманди]ра Охріма на ПЗУЗ наступає нова реорганізація. К[оманди]р Охрім прибув з-за фронту та сконтактувався з активом ПЗУЗ 8 серпня 1944 р. в Суському лісі, присутні були: п[ровідники]ки Леміш, Галина, Смок, Верещака, Василь, Далекий, Шворний, Стародуб, Бескид і інші. У великому оживленні та ентузіазмі несподівано привітали к[оманди]ра Охріма, який застав всіх ще сплячих на постой¹⁵⁴.

СТВОРЕННЯ НВРО

Дмитро Клячківський у Суському лісі від В. Кука-«Леміша» та Я. Бусла-«Галини» дізнався, що тепер все підпілля на цій території отримало нову назву – Народно-визвольна революційна організація (НВРО). Вони розповіли «Охріму», що 17-18 липня 1944 року біля с. Дермань нинішнього Здолбунівського району Рівненської області у Точивицькому лісі було скликано І Установчий з'їзд нової організації, у якій брали участь колишній керівник крайового проводу ОУН на ЗУЗ М. Степаняк-«Сергій», Я. Бусел-«Галина», керівник збройної референтури пропаганди «Середа», організаційний референт південного крайового проводу Я. Дудар-«Верес», командир групи УПА «Богун» П. Олійник-«Еней», шеф штабу з'єднання УПА «Холодний Яр» Є. Басюк-«Чорноморець» та інші (всього 10 осіб)¹⁵⁵. Головними ініціаторами таких змін виступали члени проводу ОУН Михайло Степаняк та Василь Кук, який за часів німецької окупації очолював провід ОУН на Осередніх і східних українських землях (ОСУЗ) у складі Київської, Кам'янець-Подільської, Вінницької, Кіровоградської, Одеської, Миколаївської, Дніпропетровської та інших східних областей.

У перший день зі вступним словом виступив Василь Кук, після якого відбулося жваве обговорення. На другий день свою доповідь виголосив М. Степаняк-«Сергій», хоча і не встиг підготувати тексту всієї програми та статуту нової організації. З огляду на це було вирішено затвердити тези доповіді «Сергія» за основу майбутніх статутних документів НВРО. Учасники конференції доручили Куку, Буслу та Степаняку укласти текст тимчасових резолюцій установчого з'їзду НВРО та розмножити їх для ознайомлення з ними інших членів ОУН. Кук та Бусел переклали цю роботу на Степаняка. Але той встиг розробити лише частину програмних документів НВРО, оскільки 25 серпня 1944 року був виявлений в криївці біля с. Дермань, поранений та заарештований співробітниками НКВС. Дослідник О. Вовк зазначає, що учасники з'їзду обрали Центральне керівництво НВРО у складі: В. Кук – керівник, а Я. Бусел та М. Степаняк – заступники¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 120.

¹⁵⁵ Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(б) і їх вплив на український Рух Опору (1941-1944 рр.) – К., 2005. – С. 75.

¹⁵⁶ Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 24.

Степаняк М. згодом свідчив на допитах, що у грудні 1943 року за наказом Р. Шухевича він виїхав у Рівненську область до Ростислава Волошина-«Павленка», де включився в організаційну роботу: «У розмовах з членами Центрального проводу «Лемешем» та «Галиною», я їм доводив необхідність відмовитись від ОУН і створити нову організацію, з чим вони погодилися. Ми обговорили питання про її програму і тактику, які я мав остаточно сформулювати, але цьому завадив мій арешт»¹⁵⁷. Всі тексти мали бути розмножені на базі технічного осередку політичного референта ВО «Богун» на псевдонім «Середа», оскільки там була друкарська машинка та інші технічні засоби. Арешт М. Степаняка, який був одним з основних ідеологічних натхненників НВРО, не завадив В. Куку доопрацювати програмні документи НВРО та втілити їх у життя.

Залишається не зрозумілим той факт, чому старі члени ОУН Д. Клячківський та Я. Бусел так легко і без заперечень підтримали ініціативу В. Кука та М. Степаняка про формування на базі ОУН нової організації, адже у тих складних обставинах важко було повідомити всіх керівників та рядових членів про такі серйозні зміни.

Вже восени 1944 року ОУН і УПА на Волині починають користуватися пропагандистськими матеріалами від імені НВРО, які друкувались у друкарні НВРО імені гетьмана Івана Мазепи¹⁵⁸.

Арештований УНКВС Рівненської області Потаповський Василь Васильович, господарчий референт ОУН Млинівського району, розповів на слідстві, що 10 вересня відбулася нарада оунівських керівників Млинівського району, на якій було оголошено про перейменування ОУН на НВРО». Це підтверджує документ наступного змісту:

«М. П., серпень 1944 р.

НАКАЗ

Членам і кандидатам в члени НВРО

1. Резолюції І Установчого з'їзду НВРО (неповний текст), усі члени і кандидати в члени у якнайкоротшому часі мають докладно вивчити.

2. Основні напрямні боротьби НВРО розпропагувати поміж прихильниками і найширшими народними масами, зокрема між вояцтвом Червоної Армії (так фронту як і тилу) і робітництвом (в містах заводах і на залізних дорогах).

Слава Україні!

Центральне керівництво

Народно-Визвольної Революційної Організації»¹⁵⁹

З цього випливає, що протягом літа-осені 1944 року на Волині діяло фактично не підпілля ОУН, а підпілля НВРО. Значна частина рядових членів організації та вояків УПА не могла зрозуміти таких дивних змін і губилося в згодах. Тогочасні звіти радянських карально-репресивних органів повідомляють, що крім Рівненської та Волинської областей у інших регіонах

¹⁵⁷ Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 2007. – Т. 9. – С. 103-104.

¹⁵⁸ Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(б)... – С. 81.

¹⁵⁹ ДАРО – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 98. – Арк. 19.

Західної України листівки від імені «НВРО» не з'являлись. Навпаки, там фіксувались випадки розповсюдження листівок під назвою «Універсал Української Головної Визвольної Ради», адже саме УГВР представлялася, як українській підпільний парламент, керівник збройної боротьби в Україні.

Мотиви зміни назви ОУН на Народно-визвольну революційну організацію подав все той же Василь Кук-«Леміш» під час наради проводу ОУН наприкінці жовтня – на початку листопада 1944 року. Він пояснив свою позицію у цьому питанні тим, що поява Народно-визвольної революційної організації викликана особливостями праці ОУН у Східній Україні, менталітетом місцевого населення, відмінним від західного регіону. «Під час рейдів УПА на схід» – говорив він – «треба було сказати від кого прийшли, тому що на нових теренах були закиди проти ОУН; ми вирішили змінити назву. До цього прийшли наприкінці травня 1944 р». З такими поясненням погодився і Роман Шухевич, який висловив свою думку так: «Я свідомий, що на Сході під фірмою ОУН роботи розгортати не можна, що мусимо у цьому напрямку підготуватися»¹⁶⁰. Сприяв створенню НВРО також той факт, що на літо 1944 р. лінія фронту розділила керівництво ОУН на дві частини. Знаходячись по обидва боки цієї лінії, Р. Шухевич та В.Кук практично одночасно прийшли до розуміння необхідності вийти за вузькі партійні межі у роботі ОУН. Сталося так, що на окупованій німцями території, ОУН під проводом Р. Шухевича та представники інших політичних сил створили Українську Головну Визвольну Раду (УГВР), а група «Леміша» на Волині – НВРО. Потрібно було прийняти рішення яка з організацій буде існувати далі, а яка зникне.

Конструктивна дискусія між членами Проводу ОУН Р. Шухевичем-«Туром», В. Куком-«Лемешем», Д. Маївським-«Зрубом», Я. Буслом-«Галиною», Д. Грицаєм-«Перебийносом», Д. Клячківським-«Охрімом» щодо долі НВРО, яка тривала у лісовій кривці провідника ОУН на ЗУЗ Романа Кравчука-«Максима» в околиці села Валуйки Олеського району Львівської області, внесла остаточну ясність у це питання. Збереглися короткі нотатки окремих виступів членів Проводу. Зокрема, «Галина» на ній висловив наступні думки: «Коли хочемо промовити до всіх інших мас з ефектом, то мусить бути якась загальна велична мирова ідея. Як що ми викинемо всесвітнє, а зведемо лише до СРСР, це не буде ефективною ідеєю, а буде зводитися до опозиції Сталіна. Наша українська пропаганда мусить бути патріотична, націоналістична, без моментів імперіалістичних. Зміст пропаганди мусить бути національний, а не інтернаціональний... Справа НВРО є справою похованою – бо є ще широкє розгорнення революційної роботи, бо треба взятися до перевишколу членів до цієї широкої роботи. Це зумовлено війною і зимою»¹⁶¹. Тобто він вважав, що не треба схилитися у бік соціалізму, але продовжувати далі вести революційну роботу під гаслом «Воля народам! Воля людині!».

Ще один волинський представник Дмитро Клячківський одразу підтримав думку членів проводу, що НВРО має зникнути назавжди, оскільки

¹⁶⁰ Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(б)... – С. 258

¹⁶¹ Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(б)... – С. 250-260.

ідея з новою підпільною структурою має багато прихованих небезпек. Перша з них – розкол в організаційних лавах¹⁶². Всі погодилися, що провідний актив організації на українських землях творить єдине керівництво – Провід ОУН, а такі серйозні питання як творення організації на нових статутних засадах, з новою програмою і назвою уповноважений розглянути тільки Великий збір ОУН. Роман Шухевич зазначав, що «дана справа не вирішена Збором ОУН і кожний член лишається членом ОУН. Всіх членів НВРО треба повідомити, що НВРО розв'язана головним Проводом організації»¹⁶³. Яків Бусел висловився з приводу закінчення Другої світової війни та ідеологічної бази НВРО: «Уважаю, що при можливості скорого закінчення війни реалізація ідей висловлених в платформі НВРО вимагає негайного впровадження їх в життя. Відложення справи до розгляду на Зборі відтягне справу так, що планування їх під час війни в Європі стане актуальним». Всі прекрасно розуміли, що ОУН потрібно якимось чином оновити, але це легко зробити у мирний час. Коли ж організація веде боротьбу в Краї за незалежність – подібні експерименти не на часі. Найбільш вдалою і репрезентативною виглядала платформа УГВР, тому більшість членів Проводу висловились за неї.

Захоплена чекістами стенограма цього засідання Проводу займає понад 30 сторінок машинопису, тому вважаємо за доцільне в першу чергу звернути увагу на ті ідеї та роздуми, які висловлював Я. Бусел, а також ставлення до них інших членів Проводу ОУН.

У своєму виступі щодо оцінки сучасної суспільно-політичної ситуації на Українських землях Я. Бусел відзначив, що населення західних та північно-західних областей України є національно свідомим і може творити революцію, чого немає на Сході. Тому, щоб здійснити загальноукраїнську революцію необхідно підвищити політичну і національну свідомість населення Сходу України.

При цьому Я. Бусел відзначив ще одну особливість. Незважаючи на ступінь національної свідомості, важливу роль у творення національної революції мала здатність людей до революційних дій. Прикладом він назвав ситуацію в більш національно свідомій Галичині і порівняно менш національно свідомій Волині. Незважаючи на такий стан справ, саме на Волині готовність у населення до боротьби виявилась більшою, ніж в Галичині (особливо під час створення УПА).

На думку Якова Бусла, це було важливо в тому значенні, що якщо зв'язувати революцію з національною свідомістю, то тоді слід вважати що на Сході України вона стала б можливою через багато років роботи ОУН з підняття національної свідомості населення. Між тим, на його думку, революція на Сході була можлива вже зараз шляхом впливу на маси революційними діями. Навіть якби запропонувати населенню не здавати хліб державі, і хтось (турок або росіянин) послухав би ці заклики, не дав його, то увійшов би в конфлікт з владою і автоматично став би союзником українців, потрапив би під їх вплив, тобто під вплив ОУН і УПА. Тому Я. Бусел

¹⁶² Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(б)... – С. 250-260.

¹⁶³ Там само.

вважав що необхідно навіть у середовищі найбільш свідомого прошарку підтримувати революційні дії, змусити маси до дії і лише тоді буде отримана можливість проводити ті акції, які потрібні.

Також Яків вважав, що кадри для боротьби вивокуються і ростуть тоді, коли ними є кому керувати. Саме тому слід не проводити роботу масовим навалом, а шляхом активного, добре спланованого наступу¹⁶⁴.

Р. Шухевич виступив після Я. Бусла і відзначив, що основним для революції є оволодіння масами. Тому, щоб не втратити контроль над масами слід намічати шляхи і методи впливу на них. Він погоджувався, що маси доцільно вести до прямих активних дій, але питання було в тому, як саме це робити. При піднятті народу на боротьбу з існуючою державою слід рахуватися з тим, що з цього може вийти. Р. Шухевич навів приклад, коли ОУН підняла маси на боротьбу з німцями і мала довіру. Однак він вважав, що у разі атак на крупні міста (Сарни, Рівне) незважаючи на наявність революційних дій, бій було би програно, а далі втрачено довіру мас. Тому Р. Шухевич вважав за доцільне звертати увагу на те, де і як вести за собою маси на революційні дії і які їм давати завдання: чи то бойкотувати здачу хліба державі (частково або повністю), чи то, наприклад, встановити хрести на могилах загиблих борців за незалежність України. Р. Шухевич наполягав, що слід давати ті завдання, які би виконувались, тобто були реальними, зважаючи на обставини.

Далі до дискусії долучився В. Кук-«Ле», який погодився з Я. Буслом та Р. Шухевичем і констатував, що тактика ОУН в Галичині в 1943 р. була революційна. Він вважав, що головним мірилом сучасного становища є стан готовності людей боротись за українську державу, вважав, що підірв державного устрою є справою більш важливою, ніж підвищення політико-національної свідомості. Також В. Кук відзначив, що основною опорою діяльності ОУН є селянське середовище, і що слід використовувати кожен випадок, навіть якщо він має зовсім невеликі шанси на успіх, на вигреш.

У своєму наступному виступі Я. Бусел звернув увагу на питання, які перспективи є для проведення підпільної роботи в умовах більшовицької дійсності і якими силами могла диспонувати ОУН на Західноукраїнських землях. ОУН формувалась в основному з селянства та міщанства (ремісників, інтелігенції, студентів). Ці прошарки суспільства бажали бачити ідейне обличчя організації, а тому в роботі ОУН було відображено їх побажання. Я. Бусел розцінив це, як позитивний крок, адже 90% селян не можна було нав'язати 3% пролетаріату, як керівний прошарок, тому ОУН зробила спробу захистити український народ від знищення.

Я. Бусел вважав, що станом на 1944 р. під ударами більшовиків зник поступово прошарок міщан, залишалось лише селянство. Значна кількість заможних селян та ремісників були насильно залучені до роботи в державному апараті, і не могли організуватись на щось більше, ніж протидію. Саме тому, вважав Я. Бусел, потрібні були нові заклики. У довоєнній Польщі в селі концентрувались основні кадри ОУН. Оскільки радянська влада вважала за доцільне нав'язати селянам «радянський спосіб» життя, то перед селянством постанала на повний зріст перспектива колективізації.

¹⁶⁴ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 54.

Тому ця частина населення активно піднялась на боротьбу. Між тим селяни, зібрані в колгоспи, втрачали здатність до боротьби, у них під тиском обставин з'являлися інші потреби та зацікавлення. На східноукраїнських землях такої ситуації взагалі не було, бо там з 1930-х рр. після суцільної колективізації була відсутня приватна власність.

Звідси Я. Бусел зробив висновок, що діяльність ОУН опиралась в СРСР на міщанство та селянство, яке кількісно зменшувалось, а тому пропаганда ОУН повинна відображати інтереси кожного з цих прошарків. Перед ОУН стояло завдання знайти такий прошарок суспільства, який зміг би включитись в збройну боротьбу, і щоб його інтереси відображала підпільна пропаганда. Якщо вдалося б відобразити ці інтереси, тим самим вдалося б відшукати перспективи для подальшої боротьби. Якщо ж пропагувати свої старі ідеї, то такого прошарку знайти не вдасться – вважав Я. Бусел.

Також він констатував, що якщо діяльність ОУН на західноукраїнських землях захочуть ліквідувати, то лише заручившись підтримкою вказаного вище прошарку, можна було б перенести центр своєї діяльності на Схід України.

Після виступу Якова учасники наради висловили різні точки зору. В. Кук відзначив, що все одно основні удари слід направляти в партію та комсомол, як інститути поневолення. Ще раз було відзначено, що колгоспна (колективна) та приватна власність – це зовсім протилежні речі, а тому різнилось і селянство західних та східних українських земель. Р. Шухевич відзначив, що визначити пануючий або пригноблений прошарок суспільства не так просто.

На згаданій робочій зустрічі керівництва ОУН в Україні було вирішено відрядити за кордон двох членів Проводу ОУН – Дмитра Маївського-«Тараса» та Дмитра Грицай-«Олега». Тому всі справи політичної референтури мав перебрати політичний референт проводу ОУН на ПЗУЗ Яків Бусел-«Київський».

ПЕРЕБУВАННЯ ЯКОВА БУСЛА-«КИЇВСЬКОГО» НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Василь Кук, безпосередній учасник листопадової наради на Львівщині, згодом згадував: «Після наради ми разом з Дмитром Клячківським від'їхали на Волинь. Тоді у моєму розпорядженні була чота кінноти УПА, очолена командиром «Шумом», учасником ДУН-у. Усі були переодягнені у військові советські однострої, так що часто ми проїжджали селами серед дня на очах большевиків, інколи навіть енкаведистів-облашників. Я залишився на Крем'янецьчині при Військовому Штабі УПА-Південь, а Д. Клячківський поїхав далі на північ, на Полісся до Штабу УПА-Північ. Провідник ОУН Роман Шухевич, член Бюро Проводу ОУН Д. Маївський, шеф ГВШ УПА Д. Грицай та референт Проводу Я. Бусел відійшли в терени Бережанщини, в околиці сіл Бишки, Потік, Конюхи. Місцем перебування Якова Бусла і очоленої ним ідеологічно-політичної референтури стало село Бишки. Тут

також часто знаходилися члени Проводу ОУН, тому можна назвати село Бишки ставкою (місцем постою) Проводу ОУН»¹⁶⁵.

Отже, Яків залишив Волинь орієнтовно у кінці жовтня 1944 року і більше сюди не повертався. Окремі дані про цей відрізок підпільної діяльності Якова Бусла ми можемо почерпнути з протоколів допитів захоплених членів ОУН, які у той час співпрацювали з ним.

Зі свідчень підпільника ОУН П. Городецького¹⁶⁶, дізнаємось, що з серпня 1944 р. до 1 січня 1945 р. він був станичним у с. Конюхи. На початку грудня 1944 р. до нього прийшов місцевий кущовий провідник Степан Риковий-«Креч» з підпільником «Жуком», який запитав, чи є в розпорядженні П. Городецького криївки. Підготовлених криївок на той час не було, тому «Жук» запропонував їх побудувати, попередивши, що в с. Конюхи буде важливий вишкіл. Також «Жук» попросив задалегідь підготувати запас продуктів, облаштувати один будинок в селі для проведення в ньому вишколу.

Орієнтовно 13 грудня 1944 р. «Жук» привів до П. Городецького 15 підпільників, і сказав, що з ними заняття проводитиме провідник «Київський», однак хто це такий – він не розповів. Виявилось, що даний вишкіл проходив підстаршини та старшини УПА, яких планували підвищити у посадах. Під час навчання багато пошти, листів, літератури йшло на адресу «Київського», який особисто керував вишколом та проводив його. Одного разу «Жук» повідомив П. Городецькому, що «Київський» є членом Проводу ОУН. Після завершення навчання 26 грудня 1944 р. всі його учасники пішли в с. Бишки.

Останній раз П. Городецький бачив «Київського» 18 березня 1945 р., коли той їхав з двома охоронцями на конях через с. Бишки в напрямку с. Августівка. Я. Бусел тоді зупинився, коротко розпитав П. Городецького, як йдуть справи та поїхав далі¹⁶⁷.

У лютому 1945 року керівниця УЧХ на ЗУЗ Катерина Зарицька-«Монета» зустрілася з Д. Маївським-«Тарасом», який їй повідомив, що референтура УЧХ ліквідується, а їхніх керівників у крайових та обласних проводах ОУН було вирішено перекаваліфікувати на пропагандистів. З цього питання «Монета» мала зустрітись з провідником «Київським», який проводив відповідну перепідготовку членів крайових та обласних проводів ОУН. Така зустріч відбулась у селі Бишки Козівського району, де «Монета» і «Київський» обговорили питання про проведення майбутнього політичного вишколу для керівництва УЧХ. Розробку програми та підготовку лекцій Яків Бусел взяв на себе.

Початок вишколу припав на 5 березня 1945 року. У село Бишки Козівського району прибули Катерина Зарицька-«Монета», Ольга Ільків-«Роксоляна», Галина Дидик-«Анна», Ірина Козак-«Лада», Ірина Савицька-«Бистра».

Програма вишколу передбачала розгляд кількох основних питань. Яків Бусел частину часу присвятив критиці теорії Леніна і Сталіна стосовно національного питання, також подав окремий матеріал з історії та географії

¹⁶⁵ Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках... – С. 36-46.

¹⁶⁶ Городецький Петро Михайлович, 1923 р.н., ур. с. Конюхи Козівського району Тернопільської області, українець, неодружений, з освітою 4 класи, до 1945 р. – станичний ОУН в с. Конюхи.

¹⁶⁷ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 141.

Україні. Оскільки навколо постійно прочисували місцевість спецпідрозділи НКВС, вишкіл завершився досить швидко. Роман Шухевич і Яків Бусел вирішили долю учасниць цих короткотривалих курсів. Спочатку планувалося, що К. Зарицька та І. Козак будуть працювати у референтурі пропаганди Львівського крайового проводу, О. Ільків у аналогічній референтурі Станіславського обласного проводу ОУН, Г. Дидик та І. Савицька мали поповнити кадри пропагандистів на Тернопільщині. Врешті-решт, у референтуру пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН були скеровані тільки О. Ільків та І. Козак, всі інші мали працювати зв'язковими Проводу ОУН.

Орієнтовно, у другій половині березня 1945 року у селі Потік, у криївці референта СБ Проводу ОУН М. Арсенича-«Михайла» відбулась друга нарада керівництва ОУН, на якій були присутні: Роман Шухевич, Дмитро Маївський, Дмитро Грицай, Василь Кук, Яків Бусел, Роман Кравчук та господар криївки, головний есбіст М. Арсенич. Саме на ній Д. Маївський та Я. Бусел детально повідомили всіх присутніх про розмову з представниками від «уряду УРСР»¹⁶⁸. Було обговорено цілий ряд важливих питань: форми боротьби і пропаганда у підрадянській дійсності; нове ставлення до ОУН та УПА Німеччини; напрями діяльності УГВР; прибуття з-за лінії фронту кур'єрів на чолі з Юрком Лопатинським та інше.

Оргреферент Проводу Василь Кук пригадував: «Багато цікавих розмов-дискусій проходило в «хаті» Бусла та у Бишківському лісі. Були тут і зустрічі з редакторами журналу «Ідея і Чин». Обговорювались переважно вже написані та заплановані ідеологічно-політичні статті, методика підготовки кадрів тощо.

Пригадався з тих часів такий зовсім не діловий, але цікавий епізод. У лісі, на запашній трав'янистій галявині, при гарній сонячній погоді, було тоді нас четверо: Р. Шухевич, Д. Грицай, Я. Бусел і я. Після тривалих філософсько-теоретичних розмов і суперечок Р. Шухевич для розрядки запропонував гру на перевірку кмітливості. Він називав якусь букву азбуки, а інші мали якнайшвидше процитувати відповідну літературну фразу. Наприклад, «С» – «Садок вишневий коло хати»; «Х» – «Хіба ревуть воли, як ясла повні», «Г» – «Гірко спати на морозі» і т.д. Подібні гри, загадки, а також розповіді про смішне, цікаве у житті людини були його улюбленою метою створювати в гурті присутніх добродушний, дружній настрій»¹⁶⁹.

Оскільки відчувалася пильна увага з боку радянських карально-репресивних органів до цього регіону, наприкінці весни було вирішено децентралізувати референтуру пропаганди Проводу ОУН: П. Федун-«Волянський» відійшов на територію Карпатського крайового проводу ОУН, Й. Дяків-«Горновий» на Львівщину, а Я. Бусел-«Київський» залишався на своєму старому місці базування. В. Кук згадував: «Бишки й далі були підпільним Центром. Тут діяв центральний зв'язковий пункт, через який можна було пов'язатись з Провідником, референтами Проводу та з Краями. Відповідав за зв'язки і, особливо, за безпеку «хати» «Київського» Григорій Голяш»¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Про ці переговори детально див. наступний розділ.

¹⁶⁹ Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943-1945 рр.)... – С. 39, 40.

¹⁷⁰ Там само.

Захоплений співробітниками НКВС на Тернопільщині охоронець Романа Шухевича М. Рижий¹⁷¹ на допитах у жовтні 1945 року свідчив, що з квітня 1944 р. до 14 серпня 1945 р. перебував в охороні одного з керівників ОУН «Степана», він же «Білий»¹⁷². За його власними спостереженнями, цей провідник займав пост вище від крайового провідника ОУН «Максима»¹⁷³, командуючого УПА-Захід «Шелеста»¹⁷⁴ та інших. У середині квітня 1945 р. в с. Бишки до провідника «Білого» приєднався «Київський» та його охоронець «Жук». З кінця квітня до 14 червня 1945 р. М. Рижий переховувався разом з Р. Шухевичем та Я. Буслом в одній криївці в с. Заболотівка Чортківського району Тернопільської області. У той час «Київський» багато читав книг, в т.ч. іноземною мовою, а також робив якісь записи. З взаємних стосунків між «Білим» та «Київським» М. Рижий зробив висновок, що останній також був значним керівником, однак яка його посада – він так і не дізнався. З розмов між провідниками М. Рижий здогадався, що «Київський» родом з Волині і свого часу вчився в університеті. Саме в с. Заболотівка «Київський» замінив своє псевдо на «Шахтар» для того, щоб ніхто з місцевих підпільників ОУН, з якими він контактував по роботі, не знали, що він – це провідник «Київський». 14 червня 1945 р. Р. Шухевич, Я. Бусел, М. Рижий разом з іншими підпільниками виїхали з с. Заболотівка у с. Теляче Підгаєцького району Тернопільської області. У цьому селі «Шахтар» залишився зі своїм бойовиком «Жуком», а всі інші попрямували далі, в с. Рай Бережанського району Тернопільської області. Після цього більше вони не зустрічались¹⁷⁵.

Найцікавішим джерелом з тогочасної дійсності політичного референта Проводу ОУН Я. Бусла є його листи, віднайдені к.і.н. В. Ковальчуком та к.і.н. В. Огородніком у ГДА СБУ. Всього їх було виявлено дев'ять¹⁷⁶.

Весною 1945 року Я. Бусел написав В. Куку, що буде всі листи підписувати новим псевдонімом «Шахтар», а до нього просить надсилати листи як до «ОТ-13», також інформував про ситуацію на Волині та обставини захоплення командира УПА Ю. Стельмашука-«Рудого», якого більшовики використовували у контрпропаганді проти українського визвольного руху.

Лист від 6 травня, заадресований на «друга С-Вар» (В. Кука), містить інформацію про те, що «Шахтар» перебуває у підпільника «Байди» та пояснення чому не забрано літературу у «Митаря». Інші листи Якова Бусла від 15 та 21 травня 1945 року до організаційного референта Проводу ОУН В. Кука повідомляють про приїзд до нього представників Волинського крайового проводу ОУН М. Козака-«Чупринки» та П. Олійника-«Романа». Вони доповіли Якову про загибель керівника Проводу ОУН на ПЗУЗ та його особистого друга Д. Клячківського-«Клима Савура» і референта СБ О. Присяжнюка-«Мітли». «Шахтар», звертаючись до В. Кука переймався

¹⁷¹ Рижий Михайло Степанович, 1921 р.н., уродженець с. Коршиловка Зборівського району Тернопільської області, українець, освіта 4 класи, був неодружений.

¹⁷² Роман Шухевич.

¹⁷³ Роман Кравчук.

¹⁷⁴ Василь Сидор.

¹⁷⁵ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 145-146.

¹⁷⁶ Ковальчук В., Огороднік В. Листування керівництва ОУН(б) і УПА на українських землях // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2010 р. – № 1(34). – С. 162-166.

тим, що до нього не надійшла нова література, з свіжих видань отримав тільки «Український перець» ч. 3, «Повстанець» ч. 4 та «Щоденні вісті». Зазначав, що не має зв'язку з підпільниками «Байдою», «Ярославом» та «Карпатцем».

Наступна група листів, яка зберігається в ГДА СБУ, вже за червень місяць 1945 р. Вони містять інформацію з різних поточних питань, якими займався у той час «Шахтар»: про проведені наради, вишколи, міжнародну політичну ситуацію у світі, висловлюються думки стосовно ймовірного початку Третьої світової війни. У одному з них Яків зазначав, що передав на рецензію брошуру «Більше революційної пильності». Що цікаво, останній лист, який вдалося виявити, датований 16 вересня¹⁷⁷ і, ймовірно, написаний у день загибелі Я. Бусла, повідомляє про обставини смерті підпільника «Максима»-«Сухого» 28 липня 1945 року, отриману пропагандистську літературу, характеризує окремі події, що відбулися останнім часом¹⁷⁸. У цьому листі Яків Бусел проставив дату наперед, певно чекав зв'язківців саме цього дня.

Наведені факти свідчать, що протягом 1945 р. під час перебування на Березанщині Я. Бусел розгорнув активну організаційну діяльність, готував інструкції та статі, проводив вишколи, підтримував контакти з багатьма керівниками підпілля.

ПЕРЕГОВОРИ МІЖ ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ТА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ВНОЧІ З 28.02 НА 01.03. 1945 Р.

Початковий етап підготовки переговорів

Окрім активної організаційної діяльності в Проводі ОУН, Я. Бусел взяв участь у переговорах підпілля з представниками радянської влади. Донедавна мало хто міг би повірити, що сам факт таких переговорів був можливим. Однак збережені документи дозволяють детально прослідкувати передумови і причини переговорів, подробиці їх організації та перебігу.

Ідея про зустріч представників ОУН і УПА та уряду УРСР виникла у обох сторін ще в 1944 р. Передумови переговорів також були цілком зрозумілими. Усвідомлюючи, що боротьба з підпіллям ОУН і УПА приносить значні людські втрати, керівництво УРСР (і особисто М. Хрущов) вважав за необхідне схилити підпільників ОУН до якнайшвидшого складення зброї та повної і беззастережної капітуляції. Ця ідея підтримувалася також керівництвом НКВС-НКДБ УРСР, яке щоденно відзначало в звітних документах інформацію про жертви серед співробітників радянських карально-репресивних органів та прихильників радянської влади внаслідок збройних сутичок. До підпільників неодноразово видавалися урядові

¹⁷⁷ Ковальчук В., Огороднік В. Листування керівництва ОУН(б) і УПА... – С. 164.

¹⁷⁸ Ковальчук В., Огороднік В. Листування керівництва ОУН(б) і УПА... – С. 166.

звернення з пропозицією виходити з каяттям та складати зброю, які, однак, не давали бажаного результату.

У свою чергу, керівники підпілля ОУН і УПА добре розуміли, що їх сил для боротьби з радянською владою надовго не вистачить. Під ударами військ НКВС підпілля та загони УПА несли значні втрати. До того ж війна у Європі наближалась до завершення, радянські війська просувались на Захід і було зрозуміло, що після капітуляції Німеччини всі сили радянської тоталітарної машини будуть спрямовані на придушення національних рухів спротиву всередині СРСР. Р. Шухевич та інші керівники підпілля були реалістами і розуміли: у такій боротьбі підпілля ОУН і УПА практично неможливо буде досягти своїх цілей. Щоправда, ще існувала надія на можливість виникнення війни між СРСР та Західними країнами, які могли б підтримати український визвольний рух, але це були зовсім туманні перспективи.

Таким чином, обидві сторони об'єктивно були зацікавлені у організації переговорів. Головним завданням у цій справі постало питання встановлення зв'язку, адже обидві сторони не зовсім уявляли, як підступитися одна до одної: підпільники боялися арештів, а чекісти не могли виявити лінії зв'язку, що вивела б їх на керівний центр підпілля.

Події, які передували офіційним перемовинам, розгорталися наступним чином: 19 листопада 1944 р. до заступника завідувача Львівського обласного відділу охорони здоров'я та директора 3-ї лікарні Юліана Кордюка зайшла його знайома, художниця Ярослава Музика. Вона поінформувала, що до неї додому (вул. Чернецького, 26; нині – вул. В. Винниченка) приходила молода дівчина – зв'язкова Проводу ОУН з пропозицією посприяти через львівський облвиконком розглянути можливість організації офіційних переговорів між Проводом ОУН та урядом УРСР¹⁷⁹. При цьому пропонувалося на першому етапі організувати зустріч представників і домовитись про окремі деталі, пов'язані з переговорами. Підпілля пропонувало провести їх у сільській місцевості, на території, яку контролювали загони УПА.

Кордюк, поміркувавши, відповів Я. Музиці, що він повідомить органи влади про ініціативу підпілля. Через два дні зв'язкова завітала вже безпосередньо до Ю. Кордюка та повторила йому пропозиції повстанців¹⁸⁰.

Однак питаннями державної безпеки, в т.ч. можливістю переговорів з підпільниками, за існуючою в СРСР субординацією зобов'язаний був займатись перш за все НКДБ. Керівник облвиконкому, якому підпорядковувався Ю. Кордюк, відправив його до сірої будівлі на вул. Пелчинській (нині Вітовського). Там співробітники НКДБ детально розпитали Ю. Кордюка про його розмову з Я. Музикою та зв'язковою і вирішили, що Ярославу не слід офіційно викликати в органи радянської влади за роз'ясненнями, а треба нав'язати контакт зі зв'язковою підпілля, відправивши до неї доповідного співробітника. Ю. Кордюку було доручено повідомити Я. Музи-

¹⁷⁹ Як з'ясувалося згодом, цією дівчиною була керівник Львівської міської жіночої мережі ОУН Богдана Світлик – «Світлана», яка неодноразово виконувала різні важливі доручення керівників Проводу ОУН(б).

¹⁸⁰ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 117-119.

ці про принципову згоду органів радянської влади на організацію переговорів.

24 листопада 1945 р. Ю. Кордюк відвідав квартиру Ярослави Музики та повідомив їй, що Львівський облвиконком від імені уряду УРСР (насправді за цією фразою замаскувалось Львівське УНКДБ) висловив принципову готовність до переговорів з підпіллям ОУН про припинення збройної боротьби. Я. Музика передала цю інформацію зв'язковій проводу ОУН, яка 25.11. 1945 р. знову особисто відвідала Ю. Кордюка за місцем його роботи та повідомила, що передасть інформацію про згоду на переговори керівництву підпілля¹⁸¹.

Відповідно підготовлена інформація була надіслана у Київ і вже 30 листопада 1944 р. міністр держбезпеки УРСР генерал-лейтенанта С. Савченко дав вказівку про підготовку плану заходів щодо зустрічі з керівництвом Проводу ОУН. Як заведено у чекістів, одразу було розпочато провадження окремої справи під назвою «Щось», де мала концентруватись необхідна інформація. Постанову про це підписав заступник начальника 4 управління НКДБ УРСР полковник С. Карін¹⁸².

1 грудня 1944 р. С. Савченко затвердив план заходів щодо початку організації переговорів¹⁸³. Планом передбачалося перш за все з'ясувати, від кого саме йшла ініціатива про переговори; хто конкретно буде уповноважений на їх проведення і які документи будуть це підтверджувати; які питання хочуть обговорити під час переговорів керівники ОУН або УПА; скільки посланців з кожного боку має бути на переговорах; де, коли і за якою схемою мають відбутися зустрічі. Планувалося, що якщо на переговори погодяться вийти представники Проводу ОУН, то тоді на них з радянського боку доцільно відправити досвідченого співробітника НКДБ, який міг би виступити під виглядом представника уряду УРСР. Основним питанням, яке радянська сторона вважала за доцільне підняти на зустрічі – було питання про негайне роззброєння УПА та припинення збройної боротьби проти радянської влади, а всі інші важливі питання (наприклад, примусове виселення українського населення) вирішувати лише після капітуляції підпілля. Від уряду УРСР планувалося надати гарантії безпеки учасникам переговорів з боку ОУН, а у разі складення зброї – всім підпільникам ОУН і УПА, від рядового до членів Проводу.

Грудень 1944 р. і більша частина січня 1945 р. нічого нового у плани зустрічі ворогуючих сторін не принесли. Зважаючи на те, що представники Проводу ОУН не подавали ніяких ознак того, що підпілля готове починати переговори, співробітники НКДБ, які хотіли прискорити справу, стали вимагати від Ю. Кордюка з'ясувати в Я. Музики, чи є в неї можливість посприяти продовженню організації переговорів. 26 січня 1945 р. Ю. Кордюк відвідав Я. Музику, і вона повідомила, що бачила зв'язкову кілька днів тому, але про переговори в розмові не йшлося¹⁸⁴. У дійсності зв'язкова

¹⁸¹ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 133.

¹⁸² ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 1.

¹⁸³ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 2-5.

¹⁸⁴ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 41.

відвідала Ярославу ще 22 січня, що було зафіксовано таємним спостереженням¹⁸⁵. У результаті цих заходів співробітникам НКДБ вдалося виявити таємну квартиру ОУН, на якій дві жінки зустрілись знову 10 лютого. Очевидно, саме там вони обговорювали подробиці подальших дій¹⁸⁶.

Вранці, 13 лютого 1945 р. Я. Музика повідомила Ю. Кордюку, що зв'язкова ОУН прибула до Львова, була у неї на квартирі і готова до зустрічі з ним. Ю. Кордюк прибув на квартиру Я. Музики і, нарешті, в 11.45 там з'явилась зв'язкова. Зв'язкова вибачилася, що не давала про себе довго знати, мотивуючи це непередбачуваними обставинами. Потім передала Ю. Кордюку аркуш з умовами організації переговорів. На словах зв'язкова повідомила, що ОУН не хотіла б вести розмову з місцевими радянськими чиновниками, воліла б зустрітись з українськими діячами з Києва, яких шанує і влада, і підпілля (наприклад, з академіком О. Богомольцем). На питання Ю. Кордюка про суть переговорів зв'язкова повідомила, що Провід ОУН хоче донести до керівництва УРСР свою програму та ідеї, а також (зважаючи на великі жертви) обговорити можливість взаємного припинення збройної боротьби. Зв'язкова також зазначила, що хоча ОУН достатньо потужна організація і користується великою підтримкою населення, але зважаючи на втрати в 1944-1945 рр. все ж вимушена йти на переговори¹⁸⁷.

Того ж дня Ю. Кордюк передав отримані від керівників підпілля умови співробітникам управління НКДБ по Львівській області.

Потрібно відзначити, що представники ОУН до дрібних деталей продумали, як організувати зустріч і подбати про свою безпеку. Місцем зустрічі було запропоновано шосе Львів-Тернопіль. Одному або двом представникам радянського уряду пропонувалося в автомашині виїхати о 8 вечора зі Львова в напрямку Тернополя зі швидкістю 30 км/год. Щоб машину упізнали, пропонувалося два рази на хвилину гасити ліхтарі машини (лише на шосе, а не у містах). Сигналом з боку підпільників про місце зупинки машини мало стати світлове коло електричним кишеньковим ліхтариком. Побачивши цей знак водій повинен був зупинити автомобіль на відстані 100 м і охоронець парламентарів мав тоді підійти ближче та головно повідомити пароль «Я є номер 9». У відповідь мала звучати фраза «Я є номер 99». Після цього охоронці з обох боків мали зійтись та домовитись про місце зустрічі посланців.

Було призначено три можливі дати зустрічі – 22, 24 і 28 лютого. Сигналом про прийняття представниками влади пропозиції підпілля щодо дати переговорів мало бути намальоване крейдюю коло на ліхтарному стовпі біля кам'яниці на вул. Коперніка, 5. Два чи три кола означали б, що для зустрічі вибрано другу чи третю дату. Відповідь мала з'явитись до 18.00 17 лютого 1945 р.¹⁸⁸

14 лютого 1945 р. Ю. Кордюк був прийнятий міністром держбезпеки УРСР С. Савченком, який в той час перебував у Львові, та детально розпо-

¹⁸⁵ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 134.

¹⁸⁶ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 136.

¹⁸⁷ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 68-70.

¹⁸⁸ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 71.

вів йому про свою зустріч зі зв'язковою Проводу ОУН. У бесіді також взяв участь С. Карін, який за рішенням керівництва НКДБ мав згодом зіграти роль посланця уряду УРСР¹⁸⁹. 17 лютого чекісти намалювали крейдою два кола на вказаному стовпі, погодившись на зустріч з підпільниками в ніч з 24 на 25.02. 1945 р.¹⁹⁰ Того ж дня полковник Карін зустрівся зі зв'язковою Проводу ОУН Б. Світлик на квартирі Я. Музики. Він подав себе як Сергія Даниленка, представника уряду УРСР, пред'явивши видане йому посвідчення в.о. уповноваженого у справах релігійних культів при Раді народних комісарів УРСР. Б. Світлик уважно вивчила документ і відповіла, що їй цього цілком достатньо. Після цього уповноважений поінформував Б. Світлик про те, що уряд УРСР готовий вести переговори з керівниками ОУН і виявив свою добру волю, погодившись на умови зустрічі, виставлені підпіллям. При цьому представникам підпілля з боку уряду УРСР гарантувалась недоторканість, С. Карін навіть запропонував підготувати відповідні документи. Далі він запропонував вести перемовини не в лісі (голосливо заявивши: «Ніякої території Ви не контролюєте, вона наша – українська, радянська»), а в місті, бажано у Львові, або у Києві. Також полковник відмітив, що уряд УРСР не збирається ставити в провину звільненням з німецьких концтаборів С. Бандері та Я. Стецьку створення УПА, яка вела збройну боротьбу проти органів радянської влади, адже вони в той час сиділи в німецькій тюрмі. Основну частину розмови С. Карін присвятив викладу своїх поглядів на можливість припинення збройної боротьби, внаслідок якої загинуло чимало людей.

Богдана Світлик відповіла, що не уповноважена вирішувати, де проводити зустріч, бо вона лише зв'язкова. Подискутувавши ще про місце зустрічі, обидві сторони домовились підтримувати контакт через Ярославу Музику. Карін, звісно, намагався довести зв'язковій, що українські націоналісти зрадили інтереси українського народу і співпрацювали з німцями, і що самостійна Українська радянська держава існує вже 27 років у складі СРСР. Крім того, обвинувачував підпілля у нападах на радянський актив, який, за його словами, намагався «виконати волю держави зі створення нормальних умов для населення Західної України». Б. Світлик, будучи лише зв'язковою, завданням якої було налагодити контакт, намагалась не заходити в глибоку дискусію. Вона підтвердила гарантії безпеки з боку Проводу ОУН посланцям радянської влади, запрошувала С. Каріна особисто взяти участь в переговорах з провідниками ОУН і на них обговорити всі подібні питання¹⁹¹.

Потрібно відмітити, що самостійно діяти українські чекісти не мали права. На проведення переговорів з підпіллям НКДБ УРСР потрібна була санкція московського керівництва. 22 лютого 1945 р. листом № 344/с міністр держбезпеки УРСР С. Савченко поінформував про всі подробиці налагодження контакту та зустрічі зі зв'язковою Проводу ОУН та можливість організації переговорів з провідниками ОУН керівників НКДБ СРСР

¹⁸⁹ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 73-77.

¹⁹⁰ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 93.

¹⁹¹ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 142.

В. Меркулова та Б. Кобулова. С. Савченко повідомив, що ним прийнято рішення прийняти пропозиції Проводу ОУН щодо проведення переговорів в ніч з 24 на 25.02. 1945 р. в районі Львова-Тернополя і відрядити представників НКДБ на переговори, додав план відповідних заходів і просив санкції та вказівок Москви на проведення зустрічі¹⁹².

Було вирішено, що на зустріч під виглядом працівники РНК УРСР поїдуть двоє оперативних співробітників НКДБ: заступник начальника 4 управління НКДБ УРСР полковник С. Карін (як в.о. уповноваженого в справах релігійних культів при Раді народних комісарів УРСР, під фіктивним прізвищем С. Даниленко) та начальник відділення УНКДБ по Львівській області капітан О.Хорошун (як співробітник РНК УРСР під фіктивним прізвищем О. Головко). Їм було видано відповідні документи¹⁹³. Посланці також мали документи за підписом С. Савченка про те, що вони можуть увійти в переговори з представниками ОУН і УПА. Вони могли пересуватися цілодобово всією територією Західної України. Всі органи влади, в першу чергу НКВС і НКДБ, не мали права їх затримувати повинні були надавати їм сприяння¹⁹⁴.

З метою безпеки делегатів від НКДБ, їм було виділено дві автомашини та п'ять чоловік охорони з числа оперативних співробітників під керівництвом капітана держбезпеки Корнієнка. Серед них був один радист з портативною рацією. Він же мав надсилати сигнали про проїзд через великі міста, щоб керівництво одразу ж було поінформоване про приблизне місце зустрічі. Для визначення відстані місця зустрічі від Львова одна з машин мала точний спідометр.

А що ж повстанці? На жаль, звіт про організацію та проведення переговорів, складений ними після зустрічі, досі не виявлений, хоча про його існування згадували учасники визвольного руху В. Чижевський-«Демид» та П. Дужий-«Аркадій». Під час допитів в МДБ УРСР влітку 1945 р. вони розповідали, що мали розмови про ці переговори з Д. Маївським. Також від Р. Шухевича про переговори знала К. Зарицька. Вона коротко розповіла про них на слідстві¹⁹⁵. Коротка згадка про переговори є у свідченнях В. Чижевського, які він дав 26.10. 1947 р. службі безпеки Закордонних частин ОУН¹⁹⁶.

Судячи з усього, дозвіл на проведення переговорів дав керівник Проводу ОУН Р. Шухевич. Він, Д. Маївський та Я. Бусел, плануючи цю зустріч, хотіли на ній довести до відома радянської влади свою позицію щодо ситуації в Україні та шляхів її вирішення, з'ясувати ставлення радянської влади до українського підпілля і до всього українського народу. Підпілля ОУН і УПА не мало наміру беззастережно капітулювати. Але зважаючи на великі втрати прагнуло досягти бодай тимчасового миру з урядом УРСР.

24 лютого 1945 р. о 20.00 чекісти на двох автомашинах з охороною виїхали за маршрутом Львів-Тернопіль, подаючи умовлені знаки. Однак

¹⁹² ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 129-143.

¹⁹³ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 145-147.

¹⁹⁴ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 152-153.

¹⁹⁵ Про їх свідчення слідчим МДБ УРСР йтиметься нижче.

¹⁹⁶ Документ був наданий дослідником В. Морозом.

сигналу у відповідь з боку підпільників вони так і не дочекалися. С. Карін припускав, що це було пов'язано з перевіркою з боку підпільників, чи не буде спроби захопити зв'язкових підпілля, і запропонував перенести зустріч на третю дату – 28 лютого 1945 р.¹⁹⁷

Згодом чекісти почули від заарештованого В. Чижевського пояснення, що в той день йшов досить сильний сніг, і повстанці таки чекали радянських представників. Але ввечері вони не помітили сигналів машини, що їхала в напрямку Тернополя.

Зважаючи на те, що заплановані переговори 24.02. 1945 р. не відбулися, С. Савченко переговорив з Ю. Кордюком і попросив його повідомити Я. Музику, що до неї 27 лютого заїде представник РНК УРСР С. Даниленко (Карін), щоб з'ясувати причини неявки на зустріч представників підпілля¹⁹⁸.

О 13.00 полковник С. Карін з'явився у квартирі Я. Музики. Він висловив подив, чому представники підпілля не з'явилися на призначену ними ж зустріч і розповів подробиці своєї поїздки в Тернопіль та назад. Я. Музика також здивувалась, але висловила впевненість, що в подальшому зустріч відбудеться. С. Карін розпитав Я. Музику про подробиці її знайомства зі зв'язковою Проводу ОУН, а потім вони говорили на різні теми, як-то: різниця в характерах між західними та східними українцями, чому триває вивіз української інтелігенції в Сибір і т.п. Також в розмові були Я. Музика зауважила, що співробітники НКВС діяли грубо і в 1941 р. при відступі зі Львова розстріляли чимало невинних людей у тюрмах. С. Карін на це зауважив, що підпільники ОУН влітку 1941 р. здійснювали напади на відступаючі радянські підрозділи, заволоділи зброєю, документацією та іншим майном. У кінці розмови домовились підтримувати контакт і у випадку появи зв'язкових ОУН Ярослава обіцяла негайно особисто поінформувати Даниленка-Каріна²⁹⁹.

Звіт полковника С. Каріна ПРО ЗУСТРІЧ З «ТАРАСОМ» І «ГАЛИНОЮ»

Основним джерелом інформації про подробиці зустрічі співробітників НКДБ, замаскованих під представників уряду УРСР з представниками Проводу ОУН є 37-ми сторінковий детальний звіт С. Каріна²⁰⁰. Також цінним доповненням до нього є схожий звіт О.Хорошуна на 17 аркушах²⁰¹. Тому подальший хід подій викладено саме за цими документами. Треба сказати, що стиль їх написання значно відрізняється від більшості радянських звітних документів, де підпільників постійно називали лайливими епітетами на кшталт «зрадників», «буржуазних націоналістів», «бандитів»

¹⁹⁷ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 156-157.

¹⁹⁸ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 161-164.

¹⁹⁹ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 165-168.

²⁰⁰ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 176-212.

²⁰¹ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 62. – Арк. 265-282.

та «запроданців». Автори (особливо С. Карін) намагалися максимально детально відтворити атмосферу переговорів та зміст розмов. Можливо, це було пов'язано з тим, що цей звіт слід було доповісти керівництву УРСР та СРСР, зокрема, М. Хрущову та В. Меркулову. Треба віддати належне авторам звітів, вони детально подали не лише свої думки, висловлені на переговорах, але й думки членів Проводу ОУН, що робить документи унікальними для розуміння тогочасних позицій сторін.

Згідно з затвердженим планом зустрічі та вказівками С. Савченка псевдопосланці уряду УРСР та їх охорона 28 лютого о 20.00 виїхали на двох автомашинах зі Львова до Тернополя, подаючи по дорозі обумовлені з підпіллям сигнали. Склад групи не змінився. На 96-му кілометрі дороги о 23 год. 45 хв. чекісти на відстані 100-120 м. помітили умовний сигнал підпільників – коло ручним ліхтариком.

Зупинивши машину на відстані 60-80 м. С. Карін вийшов з неї, почекав під'їзду другої машини, і наказав Корнієнку підійти до зв'язкових підпілля і обмінятися паролями. Корнієнко підійшов ближче і назвав пароль «Я є номер 9» на що отримав відповідь «Я є номер 99», після чого наблизився до зв'язкового. Потім підійшов полковник С. Карін і привітався та поцікавився, які подальші умови зустрічі. Зв'язковий повідомив, що представників уряду УРСР очікують у відведеному місці на відстані 2-3 км. від шосе. Їхати туди краще саньми, оскільки дорога для пересування автомобілями була непридатна. Тоді С. Карін попередив охорону, що вони з машинами залишаться на місці і повинні бути пильними, а він з Хорошуним поїде далі²⁰².

Обидва офіцери НКДБ у звітах відзначили, що місцем зустрічі було обрано 96 км. траси Львів-Тернопіль, просто біля відповідного придорожного стовпа з позначенням відстаней. Поруч знаходився напівзруйнований будинок, у якому засіла добре озброєна група повстанців, готова до будь-яких неприємностей. Поїздка до місця переговорів зайняла приблизно півгодини на санях, запряжених двома кіньми, що на думку С. Каріна складало не менше 6 км. «Представників уряду УРСР» супроводжувало кілька озброєних підпільників, які в розмови не вступали, виконуючи роль охоронців і зв'язкових. Під час поїздки С. Карін помітив, що по дорозі розташувались сторожові пости підпільників, які також забезпечували супровід делегації.

Проїхавши через два хутори, сани в'їхали у невелике село на подвір'я однієї з перших хат, де перебували озброєні люди. Один із повстанських зв'язкових підійшов до С. Каріна та запропонував заходити до хати. У кімнаті офіцери НКДБ побачили двох невідомих їм чоловіків у костюмах, які привітали їх без потискання рук. Після цього всі сіли за простий селянський стіл, застелений світлою клейонкою. Кімната освітлювалась гасовою лампою. С. Карін та Хорошун сіли з одного боку стола, а представники Проводу ОУН – з іншого.

С. Карін пильно вдивився в обличчя представників ОУН, пригадував всі зібрані опергрупою НКДБ словесні портрети. Він для себе вирішив, що на зустріч прийшли члени Проводу ОУН Омелян Логуш-«Іванів» та Яків

²⁰² ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 61. – Арк. 176-178.

Бусел-«Галина». Однак згодом виявилось, що Логуша він упізнав невірно, бо участь в переговорах брав Дмитро Маївський-«Тарас». Полковник відмітив пристойний одяг оунівців: Д. Маївський був одягнутий в темно-сірий костюм, білу сорочку із темно-малиною краваткою. Я. Бусел – в більш простий такого ж кольору костюм з темно-сірою сорочкою, бежевим светром і темно-червоною краваткою.

Полковник першим почав розмову, запитавши, з ким він має справу. Д. Маївський відповів, що він, власне, хотів поцікавитись тим же. С. Карін та Хорошун показали свої документи на прізвища С. Даниленко та О. Головка. Крім того вони мали своєрідне «посвідчення» на проведення переговорів.

Представники від ОУН уважно розглянули та прочитали папери. Далі Д. Маївський відзначив, що про С. Даниленка раніше не чув, а от про О. Головка – чув, і читав дещо з його літературних творів. Радянські представники не захотіли коментувати свою «загальновідомість», а С. Карін знову повторив перше запитання.

Д. Маївський відповів, що вони делеговані від Організації українських націоналістів і, з конспіративних міркувань, не мають можливості назвати свої справжні прізвища та імена. Документів, які уповноважували б на проведення переговорів, представники ОУН також не мали.

Полковник С. Карін відповів, що він цю ситуацію розуміє, але поцікавився, кого ж все-таки вони офіційно представляють. Д. Маївський відповів, що вони представляють Організацію українських націоналістів-бандерівців і уповноважені своїм зверхником. С. Карін тоді вирішив вияснити, який саме зверхник їх уповноважив: Степан Бандера чи Роман Шухевич? Маївський відповів, що він не може цього сказати, але в ієрархічній драбині підпілля їх уповноважив зверхник, і вони дотримуються своїх повноважень. Тоді полковник запитав, чи вони представляють Провід ОУН(б), чи можливо Народно-визвольну революційну організацію (НВРО), чи Українську головну визвольну раду (УГВР), адже в той час існували різні підпільні організації. Д. Маївський у відповідь ще раз підкреслив, що вони представляють саме ОУН.

У ході подальшої розмови Д. Маївський попросив «представників від уряду» вислухати його і більш детально зупинився на генезі цієї зустрічі. Він відзначив, що у пропозиції підпілля щодо переговорів, переданій в листопаді 1944 р., йшлося про можливість зустрітись з авторитетними людьми, відомими українцями, а вже потім, після з'ясування взаємних інтересів пробувати провести переговори з офіційними представниками уряду УРСР. Керівництво ОУН наполягало на такій зустрічі, бо в силу протистояння між підпіллям і радянською владою говорити з офіційними представниками і домовлятися про конкретні речі було би проблематично. Він зауважив, що боротьба ОУН і УПА ведеться не за німецькі чи чийсь інші інтереси, а за інтереси українців. Тому він вважав за можливе донести свою точку зору політичним шляхом, в т.ч. на зустрічі з відомими людьми, а не військовими і не співробітниками НКДБ, які поборювали українське підпілля.

Зрозумівши натяк, С. Карін запитав, що можливо їх бентежать документи, видані міністром держбезпеки УРСР С. Савченком, і дав відповідь,

що міністр теж член уряду і уповноважений займатися такими речами, як переговори з підпільниками.

Д. Маївський відзначив, що в даному випадку його це не дивує, адже компетенція НКДБ дійсно передбачала подібну можливість. Але він хотів би переговорів не з поліційною структурою, а все-таки з представниками уряду. Основною метою боротьби ОУН і УПА Д. Маївський назвав створення Самостійної Соборної Української держави. Далі він досить емоційно навів кілька прикладів з європейської історії, зазначивши, що голландці, греки і інші народи, менші за українців, давно мають державність, а українці – ні.

Полковник Карін на це відповів, що на його думку українці вже 27 років мають свою державу – УРСР, яка знаходиться в «братньому союзі» з росіянами та іншими народами СРСР. Далі він поцікавився у підпільників, то про яку ж ще незалежну державу може йти мова.

Д. Маївський заперечив, що Україна знаходиться стосовно Росії в тому ж становищі, як Індія щодо Англії, тобто в колоніальній залежності. Він запитав у радянських представників – чи це дійсно незалежна держава. Далі він відзначив, що все діловодство, партійні справи в цій начебто незалежній державі ведеться виключно російською, а не українською мовою, про що свідчить навіть радянська офіційна статистика. Каріна це вивело з себе і він різкувато запитав Д. Маївського, що ж він власне хоче від них, як представників уряду УРСР?

Д. Маївський повідомив, що він вважає за необхідне, щоб була можливість реалізувати в життя 14 статтю Конституції СРСР, схвалену комуністичною партією і урядом з усіма подальшими наслідками. Цим він дещо заскочив Даниленка-Каріна, який не міг пригадати, що ж це за стаття. Тому задав уточнююче питання, що мається на увазі, і як підпілля трактує 14 статтю Конституції СРСР. Д. Маївський пояснив, що згідно з цією статтею Україна за власним бажанням має право виходу з СРСР.

Зрозумівши про що йдеться, Даниленко-Карін вирішив згладити це питання і почав розповідати про переваги перебування України в СРСР та навів аргументи, чому це вигідно українському народові. Він вважав, що без допомоги росіян і інших народів СРСР українцям ніколи би не вдалося перемогти німців, а також об'єднати більшість українських етнічних земель в одній державі. Також Карін повідомив, що скоро відбудеться возз'єднання з Україною Закарпаття, а потім можна було б заявити свої претензії на етнічні українські землі Перемишину, Холмщину, Грубешівщину, Лемківщину, які увійшли до відновленої Польщі. Тому, на його думку, ні про яке відділення України від СРСР не могло бути мови.

Д. Маївський визнав, що возз'єднання українських земель в УРСР є важливою справою, за яку треба бути вдячними всім українцям. Однак це лише об'єднання територій, реальної ж незалежності Україна немає, і тому її ресурси використовуються для потреб всього СРСР. Також Д. Маївський висловився за проведення демократизації суспільства, щоб існувала не лише більшовицька партія, але й інші, щоб були чесні, а не показушні вибори, і щоб люди різних поглядів брали участь в керівництві державою.

Полковник відповів, що цього ніколи не буде і почав доводити, що СРСР – найбільш демократична країна в світі, а її громадяни – найбільш

забезпечені та щасливі. Він висловив думку, що ніде більше такого в світі немає. Крім того він відзначив, що чимало української інтелігенції і молоді відмовились підтримувати радянську владу та виїхали за кордон, через що мала місце нестача кадрів, і цю нестачу вирішить допомога від російського народу і керівництва СРСР. Карін також звинуватив ОУН(б) в тому, що вона завжди виступала проти радянської влади, а в 1941 р. ще й допомагала німцям, які напали на СРСР.

«Тарас» вислуховував цю демагогію офіцера НКДБ і помітно нервувався, а «Галина» навпаки, відкинувшись на спинку стільця та засунувши руки в кишені, іронічно усміхався. Він слухав Каріна уважно та не зводив з нього очей.

Далі Д. Маївський емоційно повідомив, що підпілля ОУН, як тільки побачило, що німецька влада починає придушувати спроби українців до власної державної незалежності, з липня 1941 р. почало проводити антинімецьку боротьбу²⁰³. С. Карін заперечив, що ОУН більше на словах говорила про боротьбу з німцями, а на ділі серйозної боротьби не проводила. Він вважав, що після поразки німців під Сталінградом підпілля взялося за створення потужної збройної сили – Української повстанської армії, та й то розуміючи, що повернення радянської влади неминуче і доведеться з нею боротись. Також С. Карін нагадав, що підпілля завжди вважало ворогом № 1 саме «совєтів», а вже потім німців. Далі полковник заявив, що з німцями більше боролись радянські партизани, а не УПА.

Д. Маївський-«Тарас» з цим не погодився і відзначив, що ОУН боролася як з німцями, так і з радянською владою, за інтереси всього українського народу. Відділи УПА зводили десятки боїв з німцями, в той час як відомий радянський керівник партизанського загону на Волині Бегма відсиджувався в лісі і вимушений був більше думати про те, як врятувати себе. Маївський поцікавився, чому радянська пропаганда ображає та принижує українців-підпілляників, називаючи їх «українсько-німецькими буржуазними націоналістами», «запроданцями» і т.п., а ще поширює небилиці, що С. Бандера ледь чи не сам добровільно сів в німецьку тюрму. Д. Маївський навіть зауважив, що всередині ОУН проводилась робота з виявлення німецької агентури, при цьому виявлену німецьку агентуру «стріляли і будуть стріляти». Саме так загинули О. Сенік та М. Сціборський та інші представники ОУН(м)²⁰⁴.

²⁰³ Треба зазначити, що Д. Маївський особисто брав участь у цій боротьбі, і тому мав про що розповісти. У 1942 р. він, приїхавши з Києва, потрапив на засідку гестапо в одній з конспіративних квартир ОУН у Львові на вул. Жілінського. Гестапо дізналось про існування цієї квартири, затримувало всіх, хто входив до неї – і не випускало. Маївському, коли він зайшов, німецький офіцер приставив пістолет до грудей та запропонував до кімнати, де вже було кілька заарештованих. Однак Маївський не розгубився, в темному коридорі витяг свій пістолет, зайшовши до кімнати вбив офіцера, який сидів за столом і кинувся тікати через вікно. Німці відкрили вогонь у відповідь і Маївський отримав кілька поранень. Детальніше див.: Д. Куп'як. Спогади нерозстріляного. – Львів, «Каменярь», 1993. – С. 166-167.

²⁰⁴ 30 серпня 1941 р. О. Сенік та М. Сціборський, перебуваючи з похідною групою ОУН(м) в м. Житомирі, за не до кінця з'ясованих обставин загинули від рук невідомого вбивці. Існує кілька версій тогочасних подій: одні вважали, що їх могли

Даниленко-Карін відповів, що мельниківці є політичними ворогами бандерівців, і їх ставлення до німців – це предмет окремої розмови. Але після відступу німців зі Львова до рук НКДБ потрапили німецькі документи про таємні переговори між ОУН та німецькою поліцією безпеки і СД, в яких від ОУН брав участь Герасимовський (отець Іван Гриньох). Також чекісти володіли інформацією про участь в окремих переговорах з німцями на місцевому рівні керівників УПА, в т.ч. з генералом поліції Прюцманом. Він відзначив, що відповідні документи є в розпорядженні НКДБ.

Тут до розмови приєднався Я. Бусел, який до того мовчав і уважно слухав. Він ствердив, що з Прюцманом переговори дійсно були. Однак їх ініціатора курінного УПА М. Скорупського-«Макса» керівники підпілля хотіли за це розстріляти, але він втік.

С. Карін, очевидно, хотів більш предметної розмови. Тому він відзначив, що вся бесіда перейшла в формат приватної дискусії, а він їхав сюди не за цим, а щоб спробувати домовитись про примирення і припинення збройної боротьби, яка призводить до великих жертв і проливання братньої крові.

Д. Маївський, не бажав такого швидкого припинення розмови. Тому він зазначив, що приїзд представників уряду УРСР – це дуже важлива подія для Проводу ОУН. Також він відзначив, що вихід підпільників на переговори з владою був ризикованим, адже вони боялись, що їх могли вбити або заарештувати. Дмитро тепер побачив і усвідомив, що з представника-

вбити радянські агенти, інші — що це зробили підпільники ОУН(б), треті — що це могла бути справа рук німецької контррозвідки.

Щодо радянської агентури, то історики діаспори неодноразово стверджували, що вбивство могло бути справою рук Кіндрата Полуведька, який в 1930-х рр. неодноразово бував в Європі, зустрічався з керівниками ОУН, а потім повернувся до УРСР і тривалий час не підтримував контактів з ними. Він мав зустріч з О. Сенником та М. Сціборським в Житомирі у своєму помешканні, а після їх вбивства виїхав. Все це дійсно дає підстави вважати його одним з підозрюваних або організаторів вбивства. Однак документів, які стовідсотково підтвердили б цю версію, на сьогодні не виявлено. Після розпаду СРСР в архівах компартії УРСР також не вдалося виявити вказівок чи іншої інформації про причетність до вбивства радянських спецслужб, хоча ліквідація керівників ОУН їм однозначно була вигідна. К. Полуведько загинув в окупованому німцями Харкові у 1942 р.

Щодо можливості участі бойовиків ОУН(б) у вбивстві, то цього також не можна виключити, адже на той час стосунки між двома організаціями українських націоналістів були непростими. Доходило і до збройних сутичок. Однак згодом керівники ОУН(б) офіційно заперечили свою участь у вбивстві О. Сенника та М. Сціборського, про що було видано навіть окрему листівку з роз'ясненнями для населення. Тому слова Д. Маївського на перемовинах з С. Каріним також не можна вважати до кінця достовірними: це міг бути дипломатичний хід, з метою покращити свої позиції на переговорах.

Чи могло бути так, що керівників ОУН(м) вбили німці? Така версія також не виключена, адже влітку 1941 р. вони розпочали масові арешти українських націоналістів. Однак поки що підтвердити цю версію також немає чим.

Отож, варто підсумувати, що станом на сьогоднішні документи, які б остаточно підтвердили якусь з зазначених версій досі не виявлено. Питання хто вбив О. Сенника та М. Сціборського залишається відкритим для істориків і громадськості.

ми радянського уряду можна говорити та вести перемовини. Він сказав, що підпілля «шукає броду», щоб знайти спільну мову з владою, але не на агентурно-поліційній основі, а на політичній. Для цього, вважав Д. Маївський, йому потрібно було також переконались, що радянська влада вважає підпілля конструкторним елементом, а не лише бандитами. Люди, які перебували в підпіллі, своїм досвідом та вмінням могли б допомогти розбудовувати сильну Україну. Українці – не євреї, і ніколи організовано, взявшись за руки, не будуть йти на виселення чи на страту, а здатні до організованого спротиву, щоб відстояти свої права. На його думку, вони могли б допомагати комуністам і знайти з ним спільну мову, якби мова йшла про розбудову саме Української держави, а не про роботу в інтересах російського імперіалізму. Саме цим, на думку «Тараса», і займалися члени КП(б)У і урядовий апарат УРСР. Далі Д. Маївський звинуватив радянську владу в проведенні політики русифікації, навівши цифри і відзначивши, що навіть українські письменники – М. Рильський, П. Тичина, Остап Вишня та інші під тиском влади пишуть такі твори, які не потрібні українцям, а лише росіянам.

Даниленко засміявся і відзначив, що підпілля мабуть сильно зачепило, як Остап Вишня зобразив всю діяльність ОУН у своєму творі «Українсько-німецька націоналістично-державна дірка».

«Тарас» підкреслив, що не можна так називати те, за що люди борються роками і віддають за цю ідею своє життя. На його думку, так писати міг лише письменник, що побував у в'язниці і там втратив власну гідність, був морально зломлений.

Полковник вперто тримався своїх позицій. Він по-фарисейськи ствердив, що Остап Вишня, побувавши в тюрмі, знайшов своє справжнє обличчя, пройшов шлях очищення від непотрібних ідей і став працювати для свого народу. Далі він навів слова з віршів Рильського та Тичини, де містилися красиві поетичні рядки про Україну і Т. Шевченка, що засвідчувало любов цих поетів до Батьківщини. Після цього С. Карін заговорив про те, що радянські люди та члени і прихильники ОУН виховані на зовсім різних ідеологічних настановах, на різних традиціях. У першу чергу це стосувалося трактування історичних подій, діяльності Б.Хмельницького, І. Мазепи, І. Виговського, П. Орлика та інших історичних постатей. Те ж саме можна сказати про «возз'єднання» українського і російського народів в єдину державу 1654 року. На його думку українські комуністи не працюють на потреби Москви, а всі комуністи разом – українські, російські, білоруські та інші працюють з метою процвітання єдиної держави – СРСР. У цій морально-політичній та економічній єдності і є сила всіх народів.

«Галина» заперечив Даниленку доводячи, що з економічної точки зору Україна знаходиться на колоніальному становищі, як Індія в Британській імперії. Після цього він навів різні економічні викладки, здійснив порівняння всесоюзного і республіканського українського бюджетів і зробив висновок, що Україна є колонією Москви і віддає Росії багато, а отримує взаємін мало. Відзначив, що навіть самі українці-наддніпрянці протестували проти такого стану речей, наприклад, М. Волобуєв, М. Скрипник, П. Любченко. Запитав, а де ж поділись ці люди?

Карін С. відповів, що такі факти дійсно мали місце. А людей, які протестували, знищила, за його словами, «життєва сила народу», бо вони намагались контактувати з інтервентами, були зрадниками, хотіли відірвати український народ від російського. Саме за це їх, на думку С. Каріна, і знищили, або ж вони самі пострілялись. Щодо економічних викладок, то С. Карін відмовився наводити якісь власні цифри, але відзначив, що без допомоги з боку народів СРСР, і в першу чергу – російського народу, Україна б надовго залишилась під окупацією німців, що принесло б незліченні втрати²⁰⁵.

«І до чого ж все йде далі?» – поцікавився у співрозмовників Я. Бусел. «Якщо зараз російський імперіалізм розгромить німецький імперіалізм, то потім йому доведеться зіткнутись з англійцями, сталінська політика веде саме до цього. І це зіткнення закінчиться крахом», – закінчив він свою думку.

Але С. Карін перервав його та відзначив, що про подібні перспективи він не раз читав у підпільній пресі, журналах «Ідея і Чин», «За Самостійну Україну», але його життєвий досвід таких песимістичних прогнозів не підтвердив. Далі він розповів, що увійшов в революцію юнаком, і мав нагоду 27 років чути розмови противників радянської держави, що вона може рухнути через тиждень, місяць, кілька місяців, кілька років. Нічого з цього не справдилося. Так само перед війною Німеччини і СРСР підпілля ОУН було переконане в перемозі німців, а насправді завершилось все зовсім інакше.

Слово знову взяв «Тарас» і запитав, чому уряд УРСР не хоче визнати, що створення незалежної України – це необхідність, адже народ повинен жити в одній державі, а раніше такої нагоди не було, бо українські території були розділені між царською Росією, Австро-Угорщиною, Румунією і іншими державами. Маївський Д. відзначив, що більшовики – розумні політики, і поступово відійшли від своїх першопочаткових ідей. Інтернаціоналізм був замінений на патріотизм, причому саме на російський патріотизм. У останні роки в офіційній радянській пресі було багато написано про царя Петра Першого, князя Олександра Невського, царських воєначальників О. Суворова та М. Кутузова. Однак при цьому майже нічого не говорилося про українських національних героїв, а діяльність Б. Хмельницького трактувалась найбільше, як об'єднувача українців та росіян. Також «Тарас» навів цікавий аргумент відходу радянської влади від своїх постулатів – в роки війни партійна верхівка стала активно співпрацювати з церквою, хоча раніше робила все, щоб ліквідувати її²⁰⁶. Крім того, він відзначив пом'якшення в політиці колективізації, яка проводилася не настіль-

²⁰⁵ Карін С. виклав офіційну радянську точку зору на тогочасні події. Звісно, він не міг сказати, що чекісти постійно переслідували українську інтелігенцію і знищили її значну частину. Правда про тогочасні події опублікована в сучасних наукових виданнях. Див.: Політичні репресії в Україні. (1917–1980 ті рр.). Бібліографічний покажчик / Авт. вступ. статей: С. Білокінь, Р. Подкур, О. Рубльов; Упоряд.: С. Калитко, О. Рубльов, Р. Подкур, Л. Шевченко. – К., 2007. – 456 с.

²⁰⁶ Дослідники сходяться на тому, що Й. Сталін пішов на співпрацю з церквою і відновив її права, бо відчував, що лише з її підтримкою зможе здобути перемогу у виснажливій війні з німцями.

ки жорстоко, як в 1928-1933 рр. (хоча Західну Україну в 1944-1950 рр. це не врятувало). «Можливо і питання про політичне становище України також варто переглянути?» – підсумував Д. Маївський.

Я. Бусел додав, що в тій ситуації, в якій зараз знаходиться Україна, її не можна вважати незалежною державою. Він навіть приклад створення Наркомату іноземних справ, який очолив письменник О. Корнійчук. «Де ж це може ще бути, щоб міністру іноземних справ в такий час нічого більше було робити, крім як писати комедії?» – запитав він. «Тарас» підтримав його думку і вважав, що О. Корнійчук вже не керує цим наркоматом, зате виступив з гарною, гострою статтею проти поляків. С. Карін еміґравав, що мова йде про статтю О. Корнійчука проти лондонського еміґрантського уряду, опубліковану в центральній газеті ВКП(б) «Правда».

Оскільки розмови тривали вже досить довго, а надії на їх переростання в офіційні переговори не було, Даниленко-Карін вирішив повернутися до цього питання і попросив підпільників конкретизувати, що ж їх підштовхнуло до організації цієї зустрічі.

Д. Маївський ще раз повторив, що керівництво підпілля намагається шукати «блід» і дуже хотіло би знайти спільну мову з представниками уряду УРСР, щоб уникнути взаємного кровопролиття. Найкращими фігурами для таких розмов він вважав академіка О. Богомольця або письменника О. Корнійчука, які не проводили безпосередньої боротьби з підпіллям.

Далі С. Карін почув від Д. Маївського, що після пропозиції до Львівського облвиконкому про організацію переговорів від підпільників начебто стали вимагати заручника, що викликало в підпіллі розчарування, адже така позиція офіційної влади нагадувала німецькі гестапівські методи. С. Карін перебив співрозмовника і сказав, що це провокація, він особисто слідкував за налагодженням зв'язку з Проводом ОУН і ніякого заручника від оунівців ніхто не вимагав. Далі він детально розповів про Ю. Кордюка, Я. Музику і зв'язкову Проводу ОУН, з якими він мав відповідні розмови, як представник уряду УРСР, який єдиний на той час перебував у Львові. На переговори радянська сторона йшла з єдиною метою – домовитись про припинення спротиву підпілля радянській владі і повернення підпільників до мирної праці. Полковник констатував, що про це ніяк не вдасться домовитись у приватних розмовах, навіть якщо їх будуть вести високопосадовці, а тому він поки що не бачить з боку підпілля бажання йти на серйозні домовленості.

«Тарас» твердо заявив, що позиція підпілля ним вже раніше була чітко викладена, і підпілля намагається «шукати блід». «Що ж конкретно Ви можете нам запропонувати?» – запитав він співрозмовників.

«Капітулювати, скласти зброю» – відповів С. Карін.

«Як, голу капітуляцію? Але це неможливо, і ось чому. Якщо я або мій друг капітулюємо, складемо зброю – хіба після цього припиниться боротьба? Ми хочемо поставити питання ширше – ліквідувати ґрунт, який підживлює цю боротьбу, хочемо знайти спільну мову з вами на політичній базі, інакше за нами ніхто не піде і боротьба продовжуватиметься. Невже ви хочете від нас такої голої капітуляції?» – запитав Д. Маївський.

На це С. Карін відповів так: «Ми, панове, не уповноважені вирішувати питання, яке Вас цікавить, і тому я скажу Вам свою власну думку, а мій ко-

лега скаже свою. Я припускаю, що урядові кола після нашої доповіді про зустріч з Вами можуть погодитись на те, щоб перед Вашою капітуляцією відбулись політичні переговори. Але такі політичні переговори, які дозволили б взаємно вияснити стан справ». Цю ж точку зору підтримав і О.Хорошун.

Карін від далі: «Але майте на увазі, що вести з Вами переговори в такому місці, як ми говоримо з Вами сьогодні – ніхто не буде. Хотите розмовляти з нами – приїжджайте у Київ.»

«У Київ я поїду, але як я з Києва повернусь?» – іронічно запитав «Тарас».

«З Києва виїдете так само, як і приїдете. Це ми вас гарантуємо абсолютно. Але з ким Ви хочете говорити?» – запитав С. Карін.

Д. Маївський сказав, що хотів би переговорити з академіком О. Богомольцем, оскільки він є славою української нації, і до нього мають довіру і радянська влада, і підпілля ОУН. Але оскільки він хворий, то можна провести розмову з О. Корнійчуком.

«А кого б Ви могли назвати з таких людей тут, в Західних областях?» – запитав С. Карін. На це питання він так і не отримав відповіді.

Далі підпільники почали готуватись до завершення розмови. Д. Маївський відзначив, що пройшло вже досить багато часу. «Ваше положення одне, а наше – інше. Нам ще треба встигнути убезпечити себе від всіляких випадковостей. Адже за нами полюють НКВС, НКДБ.» – відзначив він.

«Сьогодні ми можемо взяти Вас під свій захист.» – зі сміхом запропонував полковник. «Галина» у відповідь теж усміхнувся, а Д. Маївський подякував і запропонував: «Високоповажні панове! Ми просимо Вас перекусити з нами.»

Офіцери НКДБ не відмовлялися, тим більше, що після тривалих розмов всім вже захотілось їсти. Але запропонували зробити все на правах взаємності. І у чекістів, і у підпільників, в запасі виявилась пляшка справжньої горілки. Почалися приготування на стіл. Яків Бусел дістав з пічки двох засмажених курей, Дмитро шукав посуд. С. Карін попросив одного з підпільників-охоронців принести з саней чемоданчик, в якому виявилась горілка, сир, ковбаса, оселедець і т.п. Схоже було на те, що підпільники вперше були в цій хаті, і не знали, де шукати посуд, тому скористались знайденими С. Карінем чайними чашками. Полковник хотів пригостити і керівника охорони підпільників, але «Тарас» сказав, що не треба. Наливши всім горілки, С. Карін запропонував тост: «За згоду, щоб не лилась братня кров.» Всі піднесли за це свої горнята.

Даниленко зауважив: «Я думаю, що Ви (підпільники) не лише не палите, але й горілки не п'єте. Виявляється, це не так». Д. Маївський відповів, що він не палить лише тому, щоб не страждати від відсутності цигарок, бо це типово для підпілля. Далі всі розпочали вечерю. С. Карін помітив, що підпільнику, у якому він підозрював Я. Бусла, дуже сподобалась ковбаса та оселедець, привезені чекістами. На противагу від нього Д. Маївський їв і пив дуже мало. Офіцери відмовились їсти «оунівських курей» і споживали лише своє (мабуть на цей випадок вони мали спеціальні інструкції).

«Тарас» під час вечері ще раз відзначив, що це дуже важливо, що підпілля має нагоду говорити з представниками радянської влади. «Може коли-небудь цей факт буде належно оцінено? Адже ми боялись Вас, що Ви

будете стріляти в нас. Думали, чи не криється в цьому якийсь злий намір?» С. Карін для себе відмітив, що очевидно підпільники ОУН досі побоювалися, що з ними може статись те ж саме, що і з полковником Є. Коновальцем, вбивство якого вони вважали справою рук радянської агентури²⁰⁷.

Далі співрозмовники обговорили ситуацію з УГКЦ та її ролі в житті Західної України. С. Карін розповів про свої зустрічі з митрополитом А. Шептицьким протягом 1944 року²⁰⁸. Також полковник поцікавився долею зв'язкової ОУН, з якою він розмовляв у Львові 17 лютого. Д. Маївський роз'яснив, що вона повинна була лише наладати зв'язок і передати умови зустрічі, а в результаті занадто багато говорила, і тому має пройти переслуховування в СБ. С. Карін заступився за неї. І відзначив, що це він більше розпитував її, і наполягав на ближчому знайомстві.

У подальшій розмові «представники уряду» зупинилися на різниці в ситуації між Східною та Західною Україною. Вони озвучили думку про те, що на Наддніпрянщині бандерівців немає, і що це «продукт специфічних умов впливу і виховання». На це Я. Бусел відповів: «Як немає? А як же арешти наших людей, проведені владою на Вінниччині, на Київщині, на Кіровоградщині, на Миколаївщині. Це свідчить, що наші люди є всюди». Цю ж думку підтримав і Д. Маївський: «Народ за нас. Про це свідчить хоча б той факт, що, як бачите, ми існуємо і діємо. Народ підтримує нас, ховає нас, а вас боїться.»

«Ні, це не доказ, народ вас ховає і вас боїться.» – відповів С. Карін. «Ви дієте терором, а нас боїться лише той, хто діє проти нас. Не заперечую, що окремі ваші люди, а може і групи можуть бути на Східній Україні. Ви в період німецької окупації багато сил доклали, щоб перенести і туди свою діяльність, ви вже тоді почали готуватися до боротьби з нами.» – повідомив він Я. Буслу.

«От ви говорите, що ми співпрацюємо з німцями. Це неправда. Чи звернули ви увагу на те, що ваші ешелони зі зброєю та боєприпасами йдуть на Захід, а наші хлопці лежать біля рейок і ніякої шкоди їм не роблять. Між тим, якби ми працювали з німцями і на німців, то Ваші ешелони були б пушені під укіс.» – відзначив Д. Маївський.

«Те, що Ви можете, Ви підриваєте. Хто зробив кілька аварій пасажирських поїздів з нічим не повинними людьми на лінії Здолбунів-Шепетівка та в інших місцях?» – запитав С. Карін у Д. Маївського²⁰⁹.

²⁰⁷ Зважаючи на те, що операцію зі знищення Є. Коновальця організував та провів НКВС СРСР, С. Карін у 1945 р. дійсно міг не знати всіх подробиць цього вбивства. Нині загальновідомо, що 23.05. 1938 р. Є. Коновалець загинув внаслідок вибуху бомби, препаративаної спеціалістами НКВС СРСР в коробку цукерок, яку йому передав співробітник НКВС П. Судоплатов, який видавав себе за підпільника ОУН з України. Про подробиці цієї операції П. Судоплатов розповів у телевізійному інтерв'ю та у спогадах, оприлюднених вже після розпаду СРСР.

²⁰⁸ Детальніше див.: Митрополит Шептицький в документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.) / Відп. ред. проф. В. Сергійчук. – К., 2005. – С. 277-294.

²¹⁰ В. Чижевський свідчив слідчим НКДБ, що С. Карін навіть подякував підпільникам за те, що вони не нищили військові ешелони.

«Ми Вам повинні сказати, що якщо будуть продовжуватись репресії і вивози в Сибір нічим не винних родин, то ми вимушені будемо знищувати потяги та вжити відповідних заходів для посилення всієї нашої діяльності.» – із загрозою в голосі відповів Д. Маївський.

С. Карін не залишився в боргу: «Ну що ж, а ми будемо боротися, поки не ліквідуємо всі злоякісні прояви та їх носіїв. Справа вже йде до завершення. Ви взагалі ведете облік, скільки ваших людей з'являється до нас із каяттям?»

«Приходять, звичайно. Але це такі люди, на яких ми мало розраховуємо. Питання не стільки в нас, стільки в тих, кого ми репрезентуємо, за що ми боремось і з якого часу боремось.» – відповів «Тарас».

Далі полковник виголосив наступне: «Послухайте, пане. Ми дуже добре знаємо умови виникнення та історію УВО, потім перетворення її в ОУН та про діяльність цих організацій в умовах Польщі. Невже ви думаєте, що ми не усвідомлюємо того, що ваша діяльність в період існування реакційної Польщі об'єктивно містила в собі деякі позитивні елементи. Це я говорю Вам свою власну думку. Я не можу засуджувати Вас, скажімо, за вбивства таких пацифікаторів, як Голувко, Перацький. Ці пілсудчики багато зла зробили українському народові Західної України. Поляки засудили Бандеру до смертної кари за організацію вбивства Перацького, а потім замінили йому смертну кару на пожиттєве ув'язнення. Хто визволив з польської тюрми Бандеру та багатьох інших оунівців? Ми звільнили. На початку окупації німці запроторили Бандеру і весь його уряд на чолі з Стецьком у в'язницю і не так давно звільнили. Чи знаєте Ви, що якби німці утримували «життєвий простір» на Україні, якби їх не вигнала Червона армія, то Бандера, Стецько та інші були б німцями розстріляні як непотрібні? Але Червона армія звільнила від окупантів Україну. Що роблять німці після цього? Вони звільняють Бандеру та його оточення для того, щоб активізувати боротьбу проти нас, у нашому тилу. Але ж і в цьому випадку Бандера був звільнений з німецької в'язниці завдяки тому, що Червона армія розгромила окупантів. Як виглядає у світі ці факти ваша боротьба з нами для Вас особисто і для інших – має бути зрозуміло.»

Д. Маївський зважено відповів: «Не це звичайно визначає сенс нашої боротьби з Вами. Ви говорите нам про звільнення Бандери, а ми нагадаємо Вам про розстріли у Львові перед вашим відступом.»²¹⁰

Полковник Карін на це висунув свою «правдиву» версію: «Мені про ці розстріли невідомо, про це писали німці, а ми знаємо, яка німецька правда. Але якщо розстрілювали тих, хто стріляв нам в спину, коли ми відходили зі Львова, то робили правильно».

«Тарас» підкреслив, що радянська пропаганда взагалі багато бреше про ОУН, порівнюючи її членів з німецькими агентами, бульбівцями та мельниківцями. Я. Бусел до цього додав: «Достатньо пригадати стат-

²¹⁰ Перед відступом радянської влади з території Західної України у в'язницях НКВС були розстріляні тисячі політв'язнів. Детальніше про це див.: Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія 1941 р. – Львів-Нью-Йорк, 2002. – 430 с.

тю пана Василя Рясного. Він пише, що на Буковині спіймана «Мотря»²¹¹, яка тепер розкалялась і начебто видає всіх підпільників. Це неправда, нам точно відомо, що «Мотря», потрапивши у безнадійне становище... застрілилась». С. Карін знав, що в цьому випадку В. Рясний говорив правду, але не захотів про це інформувати підпільників. Артемізія Галицька-«Мотря», керівник Буковинського окружного проводу ОУН, була схоплена 28 грудня 1944 р., зробила спробу застрілитись, але вижила. На слідстві «Мотря» мовчала і тільки підступом у неї вдалося витягнути інформацію про націоналістичне підпілля на Буковині. Згодом вона була засуджена до 10 років позбавлення волі.

Щоб продовжити розмову, Даниленко запитав підпільників, то хто ж все-таки був для них найбільшим авторитетом у Західній Україні. Подумавши, Д. Маївський відповів, що, мабуть, все-таки митрополит УГКЦ Андрей Шептицький.

Загалом, розмова тривала до 4-ої години ранку. Підпільники почали поспішати. Маївський звернувся до радянських представників: «Нам час збиратись. Хочу Вам сказати ще раз, що наша зустріч може мати виключно важливе значення. Між іншим, пане Даниленко, хочу Вам сказати, що якби Ви особисто не приїхали, як людина, що мала стосунок до організації переговорів, про що нам повідомила дівчина-кур'єрка, а прислали б другорядну людину, я би не вступив з ним в розмову. Таку директиву я мав від свого зверхника. То що ж ми з Вами вирішимо?»

«Ми чекаємо на Ваші пропозиції.» – сказав С. Карін.

Д. Маївський повідомив, що вони хотіли б мати постійний канал зв'язку. Він попросив визначити у кожній області (Львівській, Рівненській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській) пункти зв'язку у селах. Таке село не повинно бути районним центром. Він відзначив, що не буває постійно на одному місці і завжди мандрує. «Тарас» вважав, що визначені для зв'язку села повинні бути на основних магістралях, щоб легше було туди дістатися. Щодо львівських посередників Я. Музики та Ю. Кордюка, то Маївський попросив залишити їх в спокої, щоб не наражати їх на неприємності.

С. Карін погодився визначити такі місця, можливо, не у всіх областях, але хоча б в деяких. Також він прохав щоб тимчасово залишався діючим львівський пункт – квартира Я. Музики. Всі пропозиції полковник запропонував надсилати через неї. Дата першого зв'язку була визначена на 5 березня. Далі Даниленко обережно поцікавився, на кого йому адресувати листа. Д. Маївський та Я. Бусел запропонували писати «Гайворонському» та «Будяку».

На цьому перемовини завершилися і чекісти та підпільники почали збиратися у дорогу. Наостанок «Тарас» ще раз похвалив Червону армію: «Ну і німців же ви, панове, б'єте здорово!» С. Карін запевнив його, що з

²¹¹ Детальніше про А. Галицьку-«Мотрю» див.: Літопис УПА. Нова серія. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / Упоряд. О. Ішук, С. Кокін. – Київ – Торонто, 2007. – Том 9. – 912 с.

ними скоро буде покінчено і війна завершиться. Д. Маївський відзначив, що так німцям і треба, бо вони нарobili дурниць.

На прощання С. Карін та Д. Маївський міцно потисли руки. Полковник сказав: «Я тисну вам руку в сподіванні на те, що наша зустріч та розмова покладуть початок згоді і припиненню пролиття братньої крові». Д. Маївський відповів, що він теж хотів би сподіватися на це. Потім всі учасники переговорів по чергово потисли один одному руки і попрощались.

АНАЛІЗ СПІВРОБІТНИКАМИ НКДБ РЕЗУЛЬТАТІВ ЗУСТРІЧІ З КЕРІВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Після завершення розмови С. Карін та Хорошун повернулись на 96 кілометр траси Львів-Тернопіль, де їх очікувала охорона. О 5 год. 35 хв. вони прибули на місце, Корнієнко доповів, що несподіванок не було, все було тихо. Через 5 хвилин радянські представники виїхали у Львів, куди прибули о 8 год. 35 хв. Їх зустріла на шосе біля Львова машина міністра держбезпеки УРСР С. Савченка. Близько 10-ої години ранку всі офіцери НКДБ прибули до Львова.

На основі почутого і побаченого полковник С. Карін у своєму звіті зробив певні висновки. Він вважав, що мав справу з дійсними представниками ОУН, членами Проводу організації, які прийшли на переговори з метою «пошуку броду», бо до цього їх змусили перемоги Червоної армії на фронтах війни, зростання міжнародного впливу СРСР, серйозні втрати підпілля у боротьбі з органами НКВС та НКДБ.

Карін С. припускав, що Провід ОУН доручив своїм представникам під час першої зустрічі виступити з програмою-максимумом, і подивитись, як на це відреагують представники уряду УРСР. Ймовірно, представники підпілля добре усвідомили, що ні на які принципові поступки політичного характеру уряд УРСР не піде. Однак на думку полковника, підпілля могло прагнути переговорів для того, щоб у важких обставинах того часу якомога почесніше капітулювати та уберегти свої кадри від масових репресій і виселення за межі України, а вже потім спробувати перебудувати свою роботу для подальшої боротьби з радянською владою.

У кінці свого звіту С. Карін виклав думки про осіб, з якими зустрівся за столом переговорів. Він вважав Д. Маївського та Я. Бусла націоналістами-фанатиками. Водночас Маївський він сприйняв як фанатика почуттів, а Бусла – економічних викладок. Обидва вони мали широкий політичний кругозір та непогані знання у різних сферах. З усього було видно, що Д. Маївський слідкував за політичними подіями, аналізував їх і тому його висновки, на думку С. Каріна, не були позбавлені гостроти. Щодо Якова Бусла, то він здався С. Каріну «зоологічним ворогом радянської влади», твердим та впертим націоналістом, який навіть під впливом критичних умов ніколи повністю не капітулює, а буде шукати способів по-іншому боротись з радянською владою.

16 березня 1945 р. на квартирі Я. Музики було залишено лист від імені уряду УРСР до Проводу ОУН з письмовими пропозиціями про умови

подальшого проведення переговорів. Цей документ підготував С. Карін, який підписав його псевдонімом «Д-9». Уряд УРСР погоджувався провести переговори, але обов'язково в місті (Львові, Києві чи інших обласних центрах), гарантував представникам підпілля повну безпеку. Водночас вимагав, щоб в переговорах представники ОУН брали участь під своїми справжніми прізвищами, а не під псевдонімами і мали відповідні повноваження. Щодо делегації уряду УРСР, то її склад мав визначити сам уряд.

22 березня 1945 р. одна зі зв'язкових підпілля забрала цей лист з квартири Я. Музики і, очевидно, передала керівництву.

У наступні місяці полковник Карін кілька разів заходив до Я. Музики, цікавився відповіддю на листи, нагадував їй про необхідність організації повторної зустрічі з керівниками підпілля. Згодом він відвідав і призначений чекістами пункт зв'язку на Тернопільщині, залишивши там повідомлення підпіллям. Але відповіді на листи так і не надійшли.

5 червня 1945 р. С. Карін через пункт в Тернопільській області передав останнього листа до «Гайворонського» і «Будяка», висловивши подив, чому на його попередні листи немає відповіді. У разі відмови підпілля від перемовин (після цієї дати) йому наказано припинити будь-які спроби встановити контакт. «Коли від Вас не буде ніяких повідомлень, то в той день я поставлю на наших стосунках крапку» – попередив автор листа²¹².

Наступні переговори так і не відбулися. Цей лист представники Проводу ОУН з умовленого місця не забрали і відповідь чекістам так і не надійшла. Можливо, свої корективи внесло міжнародне становище, адже у травні 1945 радянські війська вступили до Берліна, і керівництво СРСР та УРСР, здобувши неабиякий авторитет у світі, відчуло себе сильнішим. Не виключено, що за таких умов підпілля вирішили затягнути процес переговорів і почекати до кращих часів²¹³. Документів підпілля, які б висвітлили справжню реакцію Проводу ОУН на зустріч з «представниками уряду» поки що не виявлено. Відомо тільки, що Д. Маївський-«Тарас» обговорив результати переговорів з керівником Проводу ОУН(б) в Україні Р. Шухевичем та іншими керівниками підпілля.

Співробітники НКДБ децю згодом отримали додаткову інформацію про учасників перемовин з боку ОУН та їхню реакцію на візит «представників уряду». Розповіли про це заарештовані керівники ОУН П. Дужий-«Аркадій» та В. Чижевський-«Демид». Зокрема, Петро Дужий знав зі слів Д. Маївського, що на переговори прибули не представники уряду, а два чекісти. Це розчарувало підпілля, адже вони хотіли побачити відомих українських науковців чи громадських діячів, наприклад, О. Корнійчука чи О. Богомольця, про що і писали в попередніх умовах зустрічі. Побачивши документи, підписані міністром держбезпеки УРСР С. Савченком, представники підпілля, за словами П. Дужого, були цим заскочені і насторожились, говорили не зовсім те, що планували. «Тарас» достатньо високо

²¹² ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 62. – Арк. 91.

²¹³ Ковальчук В. Переговори УПА – Кремль // Україна молода. – 2010. – 24 березня. – № 54. – С. 10; Ковальчук В. Шухевич прагнув зв'язатися з Тичиною чи Богомольцем // Країна. – 2010. – 7 травня. – № 16. – С. 52–58.

оцінів Даниленка-Каріна, його вміння говорити і його знання ситуації в Україні, а от про Хорошуна залишився невисокої думки. На те була окрема причина: Хорошун відрекомендувався письменником Головком, а підпільники мали книги і фотографію письменника Андрія Головка. Подумавши, що це мав бути саме він, дійшли до висновку, що парламентар був підставною особою. Також підпільників дуже здивувало, що парламентарі приїхали майже без охорони: це засвідчило їх сміливість, хоча наміру заподіяти їм шкоди у підпіллі не було. Щодо самих переговорів, то вони, за розповідями «Тараса» П. Дужому, йшли в напрямку «шукування шляхів для припинення боротьби»²¹⁴.

Чижевський В. розповів слідчим НКДБ, що в лютому 1945 р. на одному з засідань проводу ОУН в Україні обговорювалось питання про подальшу діяльність підпілля. Однією з пропозицій стала ідея про організацію переговорів з радянською владою з метою припинення збройної боротьби та укладення угоди. Ця пропозиція більшістю не була підтримана, але з дозволу Р. Шухевича та керівника СБ М. Арсенича Дмитро Маївський спробував організувати зустріч з представниками радянської влади. Чижевському В. він розповів, що ця думка виникла в нього ще восени 1944 р. «Тарас» хотів дізнатись, як віднесуться до діалогу з підпіллям представники уряду УРСР. При цьому Д. Маївський вважав, що якщо уряд буде вважати ОУН і УПА українським націоналістичним рухом, а не «українсько-німецьким», як про це писала радянська пропаганда, тоді з'явиться можливість дійти до якоїсь згоди. Він гадав, що знадобиться чимало попередніх зустрічей, адже різниця у поглядах між сторонами була цілком очевидною і дуже суттєвою. Та, на його переконання, за наявності доброї волі позитивна домовленість була можлива.

Цікаво, що цими міркуваннями Д. Маївський поділився з Р. Шухевичем. Однак останній не вірив у можливість мирного вирішення розбіжностей з радянським урядом. Проте він не заперечував, щоб «Тарас» спробував організувати перемовини.

Чижевський В. підкреслив, що особливого значення цим переговорами Д. Маївський начебто не надавав, і ніколи не хвалився перед підпільниками, щодо нього приїжджали представники уряду УРСР²¹⁵. Він підготував письмовий звіт про переговори з радянськими представниками, який, ймовірно, був надісланий до С. Бандери.

Також на думку Чижевського, «Тарас» начебто не хотів поривати зв'язок з радянським урядом і пропонував Р. Шухевичу відрядити на переговори члена Проводу ОУН О. Гасина. Однак останній відмовився, бо вважав, що його заарештують. За таких умов переговори не могли відбутись, про що Д. Маївський жалкував, вважаючи, що все-таки і з радянською владою можна було порозумітись²¹⁶.

²¹⁴ Довідка начальника 6 відділу 2 управління НКДБ УРСР Мазіна про допит П. Дужого від 14.03. 1946 р. ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 62. – Арк. 202-203.

²¹⁵ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 62. – Арк. 243-245.

²¹⁶ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 62. – Арк. 246-248.

26 жовтня 1947 р. В. Чижевський розповів співробітникам служби безпеки Закордонних частин ОУН, що під час перебування під слідством МДБ УРСР у Києві з ним про ці переговори мав розмову С. Карін, який жалкував, що у 1945 р. переговори не вдалося довести до логічного кінця. Він детально розпитав Чижевського, які цілі переслідували Д. Маївський та Я. Бусел, коли виходили на переговори. На подібні переговори з С. Бандерою чи М. Лебедем радянське керівництво йти не хотіло, вважаючи їх німецькими пособниками. Чижевський вважав, що чекісти могли би піти на переговори з керівниками підпілля ОУН в Україні, спробувати під час переговорів розколоти визвольний рух на частини, провести пропагандистські заходи з метою компрометації найбільш активних підпільників в Україні та за кордоном.

Підводячи підсумки, слід відзначити, що сам факт проведення переговорів між представниками радянського уряду України (хоча точніше буде сказати – НКДБ УРСР) та Проводом ОУН є досить цікавим та важливим. Він показує, що в складі керівництва обох воюючих сторін були люди, що хотіли спробувати домовитись і вирішити конфліктні питання мирним шляхом. До цього підштовхував сам хід подій на теренах Західної України, адже лише протягом 1944 року в протистоянні загинули десятки тисяч людей. Але не слід забувати, що і уряд УРСР, і НКДБ УРСР підпорядковувались керівникам у Москві, які ніяк не могли погодитись на пропозиції ОУН і УПА щодо відновлення незалежності України або на тимчасове припинення вогню без капітуляції з боку підпілля. Тому ці переговори з самого початку були приречені на невдачу.

РОЗШУК РАДЯНСЬКИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖБЕЗПЕКИ ЧЛЕНА ПРОВОДУ ОУН Я. БУСЛА У 1944-1945 РР.

Після повернення радянської влади в Україну особливу увагу репресивно-каральної машини НКВС-НКДБ було приділено боротьбі з українським визвольним рухом. При цьому однією з найважливіших завдань залишався розшук керівників підпілля. Не дивно, що результатами оперативно-розшукових заходів чекістами було напрацьовано чимало документів, частина з яких, на щастя, збереглася до сьогодні.

Про подробиці розшуку чекістами Я. Бусла можна детально дізнатись із справи-формуляру НКДБ УРСР № 4/228, яка містить зібрані щодо його особи документи за період 1944-1945 рр. (ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-7439).

Саме в ній сконцентровано найбільш важливі документи про те, як чекісти намагалися виявити місце його перебування. Ми намагатимемось проаналізувати їх з метою показати читачеві, як саме співробітники НКВС-НКДБ УРСР організували розшук Я. Бусла, які успіхи та невдачі мали під час його розшуку, і як, зрештою, досягли своєї мети.

Варто зазначити, що чимало інформації, зібраної чекістами, особливо свідчення затриманих підпільників та завербованої агентури, не відзначались точністю. Вони містять неточні описи зовнішності Я. Бусла та не

досить достовірну інформацію про окремі епізоди з його життя. Наводячи ці дані в розділі про розшук чекістами Я. Бусла, ми мали на меті показати механізм цієї роботи, як поступово оперативники систематизували інформацію про нього, і як це непросто було зробити, зважаючи на намір допитуваних говорити лише те, що і так відомо слідству і їх небажання свідчити правду.

У справі С-7439 знаходимо чимало витягів з документів 1940-1944 рр., в яких є розрізнена інформація про Я. Бусла та його родину, їх життя і діяльність. Систематизуючи подібні дані чекісти намагалися скласти собі уяву про те, чим займався Я. Бусел і де його можна шукати. Слід відзначити, що значна частина інформації була не точною і не відповідала дійсності. Але поступово, крок за кроком, співробітникам НКДБ все ж вдалося зібрати основні дані про Я. Бусла.

У 1944 р. оперативниками були переглянуті довоєнні агентурні матеріали НКВС. Так, у витягу з агентурного повідомлення джерела НКВС «Владімірова»²¹⁷ від 16.05. 1940 р. зазначалося, що Олександр Бусел та його брат Яків, який виїхав в Німеччину, після виходу з гімназії, брали участь в організації націоналістичних гуртків на Волині, в результаті чого більше сиділи в тюрмі, ніж вчилися. Навесні 1939 р. в Рівному був великий процес ОУН, на якому польська влада, констатувавши приналежність обох братів до ОУН, присудила Якова до 12 років, а Олександра до 8 років тюрми. «Владіміров» пригадав, що після приходу Червоної армії в Західну Україну у вересні 1939 р. Яків практично одразу ж виїхав в Німеччину (тобто на територію Польщі, яку окупувала Німеччина)²¹⁸. До свідчень «Владімірова» долучено витяг з відношення Київського райвідділу НКДБ до Рівненського райвідділу НКВС від 26 листопада 1940 р. про направлення облікової картки на О. Бусла, де зазначалося, що його брат Яків, також підпільник ОУН, перебуває в полоні у Німеччині²¹⁹.

Далі співробітники НКДБ долучили і проаналізували цілу низку протоколів допитів керівників ОУН та командирів УПА, які мали зустрічі і розмови з «Галиною» у весноку 1944 р. Зокрема з цього питання було допитано колишнього викладача старшинської школи УПА В. Марищенка²²⁰, помічника Д. Клячківського-«Клима Савура» з політичних питань Лейбу-Іцка Добровського, керівника центрального пункту зв'язку Волинського крайового проводу ОУН Параску Юхимчук²²¹, Ященка Олександра Гавриловича, колишнього члена Проводу ОУН М. Степаняка, члена Проводу ОУН і одного з

²¹⁷ Тут і далі в тексті дослідження з етичних міркувань подано лише псевдоніми агентів НКВС-НКДБ, без розшифрування їх справжніх прізвищ.

²¹⁸ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 5. Витяг підготував старший оперуповноважений 1 відділу 4 управління НКДБ УРСР капітан держбезпеки Долуда.

²¹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 5. Витяг підготував старший оперуповноважений 1 відділу 4 управління НКДБ УРСР капітан держбезпеки Долуда.

²²⁰ Марищенко Василь, 1904 р.н., до червня 1941 р. працював на Узинському цукровому заводі київського цукрового тресту на посаді заступника головного інженера. В 1929 р. був членом КП(б)У. В 1941 р. був мобілізований в Червону армію, брав участь в боях, потрапив в німецький полон. Згодом опинився в УПА. Розроблявся за справою-формуляром «Сідий» (яка не збереглася).

головних організаторів УПА О. Луцького-«Андрієнка», колишнього полковника армії УНР і співробітника штабу УПА І. Литвиненка²²².

Цінною знахідкою для НКДБ став особистий документ Я. Бусла, виданий німецькою окупаційною владою. 8 червня 1944 р. співробітник 4 управління НКДБ СРСР Янковська склала довідку про виявлення персональної посвідки (personalausweis) Я. Бусла за № 11/597 у архіві ОУН і УПА, вивезеному в Москву 20 травня 1944 р. з Рівненської області²²³. Документ містив фото, точну дату народження і був виданий районною управою в Клевани у 1942 р. (der rayonchef in Kiewan, gebiet Rowno). Також зазначалось, що Я. Бусел був блондином і мав зріст 171 см²²⁴.

У іншому витязі з доповідної записки УНКДБ по Рівненській області за № 19/79 від 8 липня 1944 р. зазначалося, що в Клевани проживає рідний брат Я. Бусла – Михайло, який працює директором школи.

Чекісти опитали про Якова Бусла й наявну на той час агентуру. За даними одного з агентів УНКДБ «Літератора», Я. Бусел проживав в м. Холмі в Польщі, входив до складу Українського центрального комітету та керував Українським освітнім товариством. «Літератор» характеризував його, як старого та випробуваного підпільника ОУН, який раніше вчився в Львівському університеті на факультеті права²²⁵. Ще інший агент «Сова» 18 травня 1944 р. доповів, що він особисто знав Я. Бусела і розповів на слідстві його прикмети: середнього зросту, з рідким волоссям на голові, зачесаним наліво, блондин, очі голубі, ніс римський, пальці на руках довгі і тонкі. Особливих прикмет немає. Ходить рівно і спокійно. У листопаді 1943 р. був на Кідерсько-Теклівських хуторах у командира групи УПА «Дубового»²²⁶.

Час збігав, а результати не було жодних. Між тим московські чекісти віддали наказ розпочати всесоюзний розшук Я. Бусла. У орієнтуванні № 105 НКДБ СРСР «Про організації українських націоналістів» від 22 серпня 1944 р. зазначалося, що шефом політичного відділу керівництва УПА був Олександр Бусел-«Галина» (так в тексті. Помилка зумовлена, мабуть, неухважністю офіцерів НКДБ). Очевидно, що це орієнтування було розіслано в усі області УРСР, в тому числі і в Станіслав (нині – Івано-Франківськ). Саме там місцеві оперативники звернули на нього увагу і виявилось, що їм є що пригадати.

16 листопада 1944 р. начальник управління НКДБ по Станіславській області полковник Михайлов надіслав доповідну записку № 4604/2 народному

²²¹ Витяз з протоколу допиту Юхимчук П.С. підготовлений та завірений оперуповноваженим 1 відділу 4 управління НКДБ УРСР лейтенантом держбезпеки Мухом 20.10. 1944 р.

²²² Мається на увазі Литвиненко-Морозенко Іван Данилович.

²²³ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 164. Про долю інших документів цього архіву поки що ніде інформації виявити не вдалося.

²²⁴ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 165.

²²⁵ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 10. Обидва витяги підготував старший оперуповноважений 1 відділу 4 управління НКДБ УРСР капітан держбезпеки Дюлуда.

²²⁶ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 11. Витяз з протоколу допиту підготовлений та завірений оперуповноваженим 1 відділу 4 управління НКДБ УРСР лейтенантом держбезпеки Мухом 22.09. 1944 р.

комісару держбезпеки УРСР С. Савченку²²⁷. Він повідомив, що під час роботи начальником Рівненського райвідділу НКВС Рівненської області у 1941 р. його підлеглий, начальник Городенківського райвідділу НКДБ майор Захаров завербував на розробку повітової езекутиви ОУН агентів «Буг» та «Галочка».

Захаров розповів Михайлову, а той доповів Савченку, що під час співпраці з НКВС вони давали цінні матеріали про діяльність керівництва повітової езекутиви ОУН, добре знали про діяльність Я. Бусла. На думку Михайлова, їх можна було використати у його розшуку. Прочитавши документ, С. Савченко попросив підлеглих активізувати розшук цієї агентури.

30 жовтня 1944 р. начальник 4 управління НКДБ УРСР підполковник держбезпеки Сидоров та заступник начальника 1 відділу 4 управління НКДБ УРСР майор держбезпеки Левенець відправили вказівку № 4/1/5544 начальнику УНКДБ по Рівненській області підполковнику держбезпеки Цветухіну²²⁸. У документі зазначалося, що органами НКДБ розшукувався Яків Бусел і ще раз перераховувались наявні дані про нього. Далі висловлювалось прохання через агентуру, яка працювала по українській лінії, а також через інші можливості здійснити встановлення всіх родинних, організаційних та дружніх зв'язків Я. Бусла, дотримуючись засад суворої конспірації. Все це робилось з метою відшукання кандидатур на вербування, які могли б вести його глибоку розробку.

Ф. Цветухіна також інформували про те, що десь на території Рівненської області проживав колишній агент УНКВС «Галочка». За даними співробітників НКДБ, він тривалий час знав Я. Бусла, а тому мав для радянських каральних органів неабияку цінність. Саме через це Цветухіну наказувалось надати його розшуку особливу увагу.

У кінці листа Сидоров та Левенець прохали копії всіх матеріалів про Я. Бусла, які будуть виявлені в УНКДБ по Рівненській області надсилати їм.

У витягу з доповідної записки про проведення оперативних заходів в с. Дермань Мізоцького району Рівненської області 10-15 листопада 1944 р.²²⁹ за матеріалами агента НКДБ УРСР «Соломії» відзначалося, що до останнього дня перед операцією, тобто до 13 листопада 1944 р. в с. Дермань перебували М. Свистун-«Ясен», М. Козак-«Смок», його заступник М. Андрощук-«Вороний», керівник центрального зв'язкового пункту ОУН «Славко», працівник політвідділу В. Кука «Лаврін», окружний провідник ОУН «Свирид» та багато інших підпільників.

Зі слів агентури НКДБ, згадані вище керівники за день до операції помітили рух військ НКВС на сторону Дерманя, у зв'язку з чим швидко пішли з села в невідомому напрямку.

²²⁷ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 23 (копія), 117 (оригінал). Наявність і оригіналу, і копії в одній справі свідчить про те, що можливо матеріали перебували в роботі у різних оперативників. Це пояснює також той факт, чому документи в справі не підшиті поряд, не розташовані за хронологією.

²²⁶ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 24.

²²⁹ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 26-27, 28. Документ розбитий на дві частини – два витяги, які завершені заступником начальника відділення 2 управління НКДБ УРСР капітаном держбезпеки Павленком, майбутнім керівником секретаріату МДБ УРСР.

Між тим агентура НКДБ УРСР свідчила, що протягом літа 1944 р. підпілля ОУН в с. Дермань проводило дуже активну роботу. Дехто навіть називав с. Дермань «оунівською Дерманською республікою». Тут перебували вищі керівники ОУН Волинсько-польського та Східного крайових провідів: Д. Клячківський-«Клим Савур», Я. Бусел-«Галина», Р. Волошин-«Горбенко», М. Свистун-«Ясен», М. Козак-«Смок», В. Кук-«Леміш», «Верб-ба», «Медуна», «Свирид», Я. Дудар-«Верес», П. Олійник-«Еней», Є. Басюк-«Чорноморець» та інші. Саме у цьому селі вони мали одну або дві друкарні, спеціальну радіостанцію та все необхідне для роботи. Агенти НКДБ в те літо у Дермані не бачили лише А. Кисіля-«Немо» та О. Логуша-«Іваніва».

Для забезпечення безпеки всіх перелічених вище керівників ОУН і УПА, керівник СБ М. Козак-«Смок» та його заступник «Вороний» насадили у селах Дермань-1 та Дермань-2 широку мережу своєї агентури і створили багато боївок СБ ОУН. Ця мережа боївок систематично залякувала та вбивала місцевих мешканців, запідозрених у співпраці з НКВС та НКДБ. Зокрема, чекісти вважали, що саме так загинули сестра Р. Волошина – Оксана, підпільниця Ольга Галабурда та інші.

Співробітники НКДБ дали завдання своїй агентурі продовжувати виконання та налагодження зв'язків з керівниками підпілля ОУН і УПА, надавати їм притулок та їжу. Очевидно, планувалося у зручний момент використати це для заспокоєння керівництва визвольного руху і для подальшого раптового проведення операцій зі знищення підпільників.

Далі зазначалося, що за санкцією керівництва НКДБ УРСР 3 жовтня 1944 р. з в'язниці був звільнений, а потім завербований під псевдонімом «Нетреба» раніше заарештований УНКДБ по Рівненській області симпатик ОУН, який добре знав всіх керівників українського визвольного руху на Волині ще з 1930-х років, оскільки часто брав участь в антипольських акціях. Сприяв цьому ще один психологічний фактор – агенту було підготовлено і надіслано лист від його дружини, яка подала йому співробітників НКДБ, як «своїх людей» і пропонувала вести себе з ними відверто. Під час вербування цей чоловік повідомив про свої близькі контакти з керівниками і відомими людьми підпілля. Підтвердив, що хоча формально членом ОУН він не був, але протягом 1933-1939 рр. брав активну участь у роботі ОУН, користувався довірою в оунівському середовищі, навіть свого часу був заарештований польською владою за активну націоналістичну діяльність. Отож, чекісти вважали, що «Нетреба» допоможе виявити місця перебування провідників ОУН на Волині, в тому числі і Я. Бусла²³⁰.

²³⁰ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 30-31. Документ завірений заступником начальника відділення 2 управління НКДБ УРСР капітаном держбезпеки Павленком. Зберігся також інший, практично тотожний примірник документу: ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 122-124. Хоча «Нетреба» навів чимало цікавої інформації про Я. Бусела, однак в ній багато неточностей, наприклад: рік народження, дати арешту і т.п. Ми наводимо цю інформацію для того, щоб було видно, якими даними про Я. Бусела на той час володіли чекісти.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОРГАНАМИ НКДБ УРСР
СИСТЕМОГО РОЗШУКУ ЯКОВА БУСЛА ТА ІНШИХ
ЧЛЕНІВ ПРОВОДУ ОУН у листопаді 1944 р.

Врешті-решт розшуком Я. Бусла зацікавився народний комісар держбезпеки УРСР Сергій Савченко. І він, і керівники підлеглого йому апарату бачили, що розшук керівництва ОУН і УПА слід систематизувати. Тим більше, що результатами розшуку постійно переймалась партійна верхівка УРСР та СРСР. Все це спонукало чекістів до того, щоб випрацювати нову схему пошуку та ліквідації керівних осередків українського визвольного руху.

Вже 26 грудня 1944 р. народний комісар держбезпеки УРСР С. Савченко надіслав зі Львова вказівку № 2367/с начальнику УНКДБ по Рівненській області Ф. Цветухіну²³¹. Він зазначав, що за агентурною справою «Берлога» розшукувався Я. Бусел-«Галина». Керівництву НКДБ у Києві відомо, що на території Рівненської області (де саме – невідомо) переховувався колишній агент УНКВС «Галочка», який тривалий час знав Я. Бусла та його оточення. Тому комісар держбезпеки запропонував Цветухіну виконати наступне: 1) вжити активних заходів для розшуку Я. Бусела-«Галини» та виявити всі його родинні, дружні та ділові зв'язки через перевірену та кваліфіковану агентуру УНКДБ по Рівненській області, виділивши для цього досвідченого оперативного працівника; 2) виявити агента «Галочка», взявши це питання на особистий контроль; 3) у разі якщо вдалося затримати «Галочку», то пропонувалось негайно повідомити про це Савченка особисто, надавши вичерпні дані про умови та обставини і можливості щодо встановлення з ним зв'язку з дотриманням при цьому повної конспірації; 4) розробити окремий план агентурно-оперативних заходів з розробки Я. Бусла і його зв'язків не пізніше 10 січня 1945 р.

Через кілька днів у центральний апарат НКДБ УРСР з Рівного було надіслано план агентурно-оперативних заходів з виявлення та оперативної реалізації заходів щодо крайового та окружного проводів ОУН та командування Північної групи УПА²³². Планувалося за агентурною справою 2 відділу УНКДБ по Рівненській області «Провід» з метою швидшого проникнення в керівні кола ОУН і УПА на території Рівненської області проведення окремих агентурних комбінацій та послідовних оперативних заходів.

Під час вивчення фігуранта справи «Провід» Я. Бусла-«Галини» чекісти виявили його родинні зв'язки у Клеванському районі Рівненської області. Серед них був його батько – Бусел Григорій Іванович. Його планувалось викликати на особисту розмову та запропонувати виявити місце перебування сина з метою виведення його з підпілля, пообіцявши збереження життя. У разі успіху співробітники НКДБ планували з його допомогою провести операцію з ліквідації крайового проводу ОУН.

²³¹ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 25.

²³² ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 32-33. Документ завірений заступником начальника відділення 2 управління НКДБ УРСР капітаном держбезпеки Павленком.

Також значну увагу планувалось приділити дружині покійного брата О. Бусла – Онисії Селепиній (Бусел)²³³. За даними чекістів, вона в 1939 р. за націоналістичну діяльність була засуджена польським судом до 3 років ув'язнення²³⁴. Після того, як німці затримали та розстріляли Олександра Бусла, Яків допомагав його дружині матеріально, і вона перебувала неподалік від нього. Станом на кінець 1944 р. О. Селепина мала грудну дитину і жила у родичів, періодично з'являючись у с. Дермань. Також, крім своїх знайомих, вона іноді відвідувала батька та матір Я. Бусла-«Галини». Крім того, вирішено використати матір та сестру О. Селепиної для її виводу на переговори з співробітниками УНКДБ. Відповідальним за здійснення зазначених заходів було призначено заступника начальника УНКДБ по Рівненській області підполковника Соколова.

1 квітня 1945 р. заступник начальника 1 відділу 4 управління НКДБ УРСР майор держбезпеки Корнієнко склав агентурну записку, в якій відзначив, що в цього дня зустрівся з агентами «Соломією» та «Співаком», які повідомили зовнішні прикмети члена Проводу ОУН О. Логуша-«Іваніва», а «Співак» описав ще й Я. Бусла («Соломія» його знала погано).

Отож, «Співак» пам'ятав Я. Бусла, як людину приблизно 35-36 років, середнього зросту, світлого блондина, за тілобудовою худого, з рівним волоссям, зачесаним нагору, з голубими очима, прямим підборіддям, прямим носом з невеликою горбинкою, широким ротом, округленим овалом обличчя, блідим кольором обличчя, довгою шиєю, припіднятими плечима. На думку «Співака», у розмові Я. Бусел не був красномовним, говорив навіть погано та непереконливо, часто поправлявся, сам заговорювався, екав (звук «е» вимовляв протяжно), часто вживав слово «розумієш», говорив трохи в ніс, інтонація голосу була нерівна, підвищував тон коли нервував²³⁵. З цих свідчень видно, наскільки ретельно чекісти збирали та систематизували інформацію про Якова Бусла.

Щодо агента «Галочка», то вже 29 квітня 1945 р. начальник УНКДБ по Рівненській області Цветухін доповів по «ВЧ», що він виявлений у одному з сіл поблизу Рівного і 26.04. 1945 р. оперативна група співробітників управління чисельністю 18 осіб на чолі з заступником начальника 2 відділу майором Багно виїхала в с. Милостів Рівненського району для встановлення контакту з ним. Однак у цьому селі опергрупа зіштовхнулась з боївкою чи підрозділом УПА невідомої чисельності (чекісти вважали, що до 50 осіб), яка відкрила по опергрупі вогонь з трьох кулеметів, автоматів та гвинтівок. У результаті бою, який тривав приблизно 40 хвилин, підпільники втратили вбитими 3-ох воєнів і відійшли у ліс. З боку чекістів було поранено тільки командира спецгрупи. Вдалося за-

²³³ Селепіна (Селепина) Онисія Корніївна, уродженка і мешканка м. Клевань Рівненської області, дружина О. Бусла.

²³⁴ Інформація чекістів була вірною. Про це більш детально див.: Реабілітовані історією: у 27 томах. Рівненська область / Головна редколегія (голова П. Тронько); редколегія тому (співголови В. Королюк та Ю. Торкунов). – Кн. 1. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – 578 с. Згадки про суд 1939 р. та А. Селепину на с. 316, 317.

²³⁵ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 42.

хопити 1 кулемет, 2 пістолети, автомат, гранати та деякі документи про осіб, що підозрювались підпільниками як агенти НКДБ і були призначені до страти²³⁶. У сільраді чекісти перевірили списки місцевих мешканців і встановили, що «Галочка» проживає у селі, але де саме перебуває зараз невідомо. Тоді оперативна група перевірила всі будинки села і окремі хутори, однак без жодних результатів. Значна частина місцевих жителів, почувши звуки бою, сховались у лісі. Зважаючи на відсутність інших можливостей виходу на «Галочку», Цветухін пропонував згодом провести повторне прочісування будинків, щоб з'ясувати, де ж все-таки перебував колишній агент²³⁷.

Подальші події в с. Милостів ілюструє доповідна записка начальника УНКДБ по Рівненській області Цветухіна народному комісару держбезпеки УРСР С. Савченку № РВ/43 від 24 травня 1945 р.²³⁸ Головний рівненський чекіст повідомляв Савченка, що після виявлення перебування агента «Галочка» на Милостівських хуторах та опитування його родичів було встановлено, що він періодично з'являється у районному центрі Клевань.

Вдруге оперативна група УНКДБ в кількості 15 осіб на чолі з все тим же заступником начальника 2 відділу майором Багно 7 травня 1945 р. виїхала у с. Милостів для встановлення зв'язку з «Галочкою». Там вона приєдналась до групи радянського партійного активу і розсипалась по селу, проводячи серед селян підписку на державну позику²³⁹.

Під час цієї спецоперації в лісі, при спробі втечі, були затримані 3 підпільники ОУН, один з яких на псевдонім «Сірка» виявився учасником боївки «Чада», і був поранений у груди під час бою 26.04. 1945 р.

Під час допиту «Сірка» розповів чекістам, що на хуторі Підгірці він переховувався кілька днів у бункері, лікуючи поранення, і що в цьому сховищі часто бувають інші підпільники. Крім того, повідомив про намір боївки «Чада» здійснити напад на партійний актив та оперативників НКДБ в цей же день, ввечері.

Зважаючи на свідчення «Сірка», співробітники НКДБ вирішили здійснити напад на бункер, чим зірвати заплановану повстанцями акцію. Діставшись до місця розташування бункера, опергрупа блокувала його. Потім

²³⁶ За іншими даними (лист Цветухіна Савченку від 24.05. 1945 р.) 26.04. 1945 р. в с. Милостів була направлена опергрупа чисельністю в 15 осіб на чолі з майором Багно. Однак їй не вдалося з'ясувати в селі та на хуторах, у кого ж проживає «Галочка». Після цього опергрупа стала перевіряти у всіх мешканців села документи і пішла по хатах, сподіваючись таким чином виявити «Галочку». При підході до одного з хуторів біля лісу опергрупа зіштовхнулась з боївкою чисельністю 45-50 осіб. У результаті бою чекісти вибили 7 та поранили 6 підпільників (дані були отримані пізніше від затриманих підпільників, які брали участь в цьому бою. Серед вбитих був впізаний начальник районної польової жандармерії і заступник Рівненського районного коменданта СБ ОУН Петро Мамчур-«Хмара»). Боївку начебто очолював надрайонний комендант СБ «Чад».

²³⁷ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 78.

²³⁸ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 79-82.

²³⁹ Слід відзначити, що подібні заходи викликали обурення серед місцевого населення, матеріальний стан якого був поганий. Саме тому на подібні групи неодноразово вчиняли напади підпільники ОУН і УПА.

підпільникам, які перебували в середині було запропоновано здаватися живими, однак останні відмовились. Через деякий час оперативники кинули у криївку 2 гранати і запалили солому, щоб отруїти підпільників димом. Коли найсміливіші чекісти опустилися в підземне сховище, з'ясувалось, що в ньому переховувалось кілька повстанців (можливо, керівників) з Галичини, які мали на озброєнні 6 гранат, 3 автомати та 2 револьвери. Після цього оперативники обеззброїли контужених підпільників, що втратили свідомість, та намагалась витягти їх на поверхню. Але лаз бункера був завузьким і тому здійснити це не вдалося. Тоді чекісти розстріляли повстанців у криївці, зважаючи на великий ризик перебування малочисельної опергрупи вночі на терені, насиченому повстанцями. Крім того шлях до автомашин, якою прибули співробітники НКДБ, йшов через болото і річку, а засобів для переправи не було. За річкою біля машин залишилась група з 3 оперативників на чолі з начальником адміністративно-господарського відділу підполковником Неліпою.

Однак підпільники все одно дізнались про появу непрошених гостей. Мабуть, вони мали гарних інформаторів з числа місцевого населення. При відході з хутора, де був бункер, на енкадестів раптово під прикриттям темряви був здійснений напад боївкою «Чада» в кількості 30 осіб. Раптовість засідки повстанців посяяла паніку серед співробітників НКДБ, які були змушені рятуватися втечею через болото до річки. Підпільники почали переслідувати чекістів, але з-за річки по ним відкрила вогонь з кулемета залишена охорона, що дозволило опергрупі відступити до берега і розпочати переправу.

Судячи зі звіту, чекісти не мали втрат, а у підпільників загинув 1 і поранено було троє. Після цього «Чад» з боївкою відійшов і більше тієї ночі себе не проявляв.

Врешті-решт, чекістам таки вдалося затримати агента «Галочка». Про подробиці тогочасних подій дізнаємось з витягу з доповідної записки про агентурно-оперативну роботу УНКДБ по Рівненській області № РВ/651 від 31 серпня 1945 р.²⁴⁰ 29 липня 1945 р. агент УНКДБ «Григор'єв» повідомив, що «Галочка» був затриманий райвідділом НКВС та знаходиться там під вартою. Чекісти перевірили затриманих і встановили його серед односельців, затриманих разом з ним через те, що не мали документів на проживання. Після цього «Галочку» відвезли в приміщення УНКДБ у Рівному.

Настрій «Галочки» спочатку був пригнічений, апатичний, він висловлював думки покінчити життя самогубством. Також його хвилювали постійні заходи НКДБ щодо розшуку Я. Бусла. Особливо «Галочку» турбувала подальша доля його малолітньої дитини, з якою він жив у вкрай поганих матеріальних умовах. Саме цими обставинами він пояснював своє небажання співпрацювати з НКДБ і свій перехід на нелегальне становище. Очевидно, ніякого бажання співпрацювати з НКДБ він не мав.

Нам же думається, що крім всього переліченого були й інші причини, про які чекістська документація мовчить, а в першу чергу – небажання видавати репресивно-каральним органам своїх друзів, що цілком природно.

²⁴⁰ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 88-89.

Співробітники НКДБ ж вірили в те, що якщо вже людина дала підписку про співпрацю з ними, то працювати вона може і буде (хай навіть і під тиском компрометуючих матеріалів, що могли довести справу до суду і тривалого строку ув'язнення). Тому вони жили відповідні заходи: провели «наполегливу роз'яснювальну роботу», створили «Галочці» гарні умови, проявили піклування про здоров'я тощо. Все це вкупі поступово дещо заспокоїло затриманого.

У подальших розмовах «Галочка» розповів оперативникам про батька Я. Бусла – Григорія, який жив в м. Клевань; його брата Михайла (працював у Клеванській середній школі); сестру Марію (жила в с. Жорнів Дубнівського району Рівненської області, а її чоловік був засуджений за націоналістичну діяльність у 1944 р.). Щодо себе підтвердив, що брав активну участь в українському суспільно-політичному житті протягом 30-их років. Пригадав, що Я. Бусел, як головний організатор антипольських акцій, був засуджений польським судом до 12 років тюрми разом з братом Олександром. Вони перебували спочатку у в'язниці м. Рівне, а потім були переведені в м. Тарнув (Польща), звідки звільнились у вересні 1939 р. після початку німецько-польської війни²⁴¹.

Після отримання співробітниками НКДБ достовірних даних про родину Буслів від агента «Галочка» та відповідного його ідеологічного опрацювання, він дав згоду на продовження співпраці з НКДБ та знову дав підписку про співпрацю. Далі чекісти детально проінструктували його про те, як проводити розшук та встановити місце перебування Я. Бусла, використовуючи для цього рідних, знайомих, друзів, оточення та інші зв'язки. Потім чекісти доручили йому оселитись легально в м. Клевань. Також на прохання чекістів «Галочка» написав до Я. Бусла лист побутового характеру, який при зручній нагоді планувалось передати йому через агентуру або іншим шляхом. Цим передбачалось, що Я. Бусел може повідомити приблизне місце свого знаходження «Галочці» та про бажання зустрітись з ним. У подальшому агент «Галочка» перебував на зв'язку у офіцерів 10 відділення 2 відділу УНКДБ по Рівненській області.

Однак, як це часто було в той час, згодом виявилось, що Я. Бусел переховався зовсім на іншій території, про що чекісти не знали і не здогадувалися. Тому, як показали подальші події, свідчення «Галочки» мало чим змогли їм допомогти.

²⁴¹ Різниця між долею польських та радянських політв'язнів у випадку початку бойових дій була дуже суттєва. В вересні 1939 р., коли почалась німецько-польська війна, поляки випустили на волю своїх політв'язнів, даючи їм змогу почати нове життя. В червні 1941 р., коли Німеччина напала на СРСР, НКВС зробив все можливе, щоб або евакуювати політичних в'язнів вглиб СРСР, або розстріляти їх, якщо не було можливості для евакуації. Випускати в'язнів чекісти не збиралися, вважаючи, що вони можуть і далі проводити антирадянську діяльність.

ЗАГИБЕЛЬ ЯКОВА БУСЛА

Вцілілі звітні документи НКВС-НКДБ УРСР наводять на думку, що зникли Я. Бусла чекістам вдалося досить-таки випадково. У справі-формулярі збереглося кілька доповідних про його загибель, в яких детально описано обставини тогочасних подій. Про це ж вміщено інформацію в публікаціях Д. Веденєєва, Ю. Шаповала, Г. Биструхіна, С. Шевченка²⁴².

Найбільш повна інформація міститься в доповідній записці начальника УНКВС по Тернопільській області полковника Р. Сараєва заступнику народного комісара держбезпеки УРСР генерал-лейтенанту Т. Строкачу № 2/2866 від 3 жовтня 1945 р., надісланий з Чорткова до Києва²⁴³.

Сараєв Р. повідомляв, що 15 вересня 1945 р. дільничий уповноважений Козівського райвідділу НКВС Сайкін з групою бійців винищувального батальйону перебував у с. Бишки. Він вирішив перевірити, як виконується здача хліба державі, і зайшов в одну з хат, яка належала Галині Кабан²⁴⁴. Коли Сайкін та інші зайшли в хату, то неповнолітня донька Галини, яка перебувала в одній половині хати, забігла в іншу половину та закрила за собою двері на гачок. Така поведінка дівчини дільничному здалась підозрілою і він став вимагати відчинити двері, що і було дівчиною виконано.

Зайшовши до кімнати міліціонер почав розпитувати дівчину про її дивну поведінку. Вона відповіла, що злякалась незнайомих, а далі поставила на стіл літр самогону та стала пригощати бійців. Це ще більше посилило підозри Сайкіна, і він вирішив перевірити будинок, пославши одного з бійців винищувального батальйону обшукати дах.

Як тільки стрибок став підніматись вгору, пролунала автоматна черга. Почувши постріли, дільничий наказав оточити будинок з усіх боків. Було помічено чоловіка, який проламав солом'яний дах, зістрибнув з будинку та побіг в напрямку лісу. Бійці почали кричати, щоб він зупинився і здавався, але реакції не було. Підпільник, користуючись пересіченою місцевістю намагався втекти в ліс. Тоді стрибками був відкритий вогонь, і пострілом з гвинтівки невідомого було вбито²⁴⁵.

У вбитого було вилучено автомат ППС, пістолет, три фото, листування, опис боїв УПА за травень, червень, липень 1945 р. на 2 аркушах, додатковий оперативний звіт на 1 аркуші, звіт про політвиховну роботу за травень-липень 1945 р. на двох аркушах, статтю «Колоніальна господарська політика більшовиків в Україні» на 4 аркушах, різні записи на 4 аркушах.

²⁴² Веденєєв Д., Шевченко С. Миротворці тайної війни // Киевский телеграф. – 2001. – 3 сентября; Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940-1950-рі роки. – К.: «К.І.С.», 2006. – 568 с. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів. – К.: «К.І.С.», 2007. – 568 с.

²⁴³ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 155-157.

²⁴⁴ Кабан Галина Іванівна.

²⁴⁵ У документі вказано, що підпільника вбив Сайкін. Однак в інших документах зазначено, що підпільник загинув, бо в нього стріляли бійці.

Тіло вбитого Сайкін привіз у Козівський райвідділ НКВС, де він був виставлений перед місцевим мешканцям на впізнавання. Однак ні вони, ні затримані підпільники, ні начальник Козівського райвідділу НКВС Бабушкін ідентифікувати загиблого не змогли.

Про випадок у селі Бишкин надіслав спецповідомлення в обласне управління НКВС, долучивши вилучені документи та фото, зазначивши, що зображена на фото особа і є вбитим нелегалом ОУН.

Дещо по-іншому вже у 90-тих рр. ХХ-го сторіччя обставини загибелі Якова Бусла оповіла донька господаря хати, де переховувався Яків Бусел, Олекси Лихолата. Чому у документах НКДБ зазначено, що це була хата Галини Кабан – не зрозуміло. Вона свідчила: «У 1944 році у нашій хаті жили: тато – Олекса Семенович Лихолат, 1904 року народження, родом зі с. Потік; мама – Марія Михайлівна з дому Віцинська, 1907 року народження, родом зі с. Бишки, у них були діти: Володя, з 1929 року, я, Соня, з 1931 року; і Геньо, з 1939 року народження... Літом 1945 року у нас був лише «Гринько»²⁴⁶ і «Київський». Одного разу Гринько кудись пішов і три дні його не було. Ми з мамою коноплі вибирали і молотили, готовили їх мочити в ріці. Але завжди треба було дивитися, чи нема чого небезпечного в селі. Я підійшла до ясенів, глянула й дивлюсь – коло хати стрія Тимка Віцинського стоїть фіра і якісь люди, вдягнені в чорні мундури. Це не москалі, подумала, вони інакше вдягнені. Хочу вдовостовіритися хто це. Полетіла я на дорогу, на горбок. Тут сусідка Стефка. Питаю – що там за хлопці стоять? Це якийсь похорон? То не похорон, каже вона, вони вийшли від твоєї стрія і там стоять, а фіра вже там давно стоїть. Я приходжу до мами й кажу, що там якісь стоять. Може ще зо три сніпки коноплі обмолотили, як мама каже: йди до хати й винеси мені води живенько, бо зіпрілисьмо. Я пішла до воріт, а вони слідом за мною йдуть. Я ще встигла закрити двері, а він («Київський») вже скоріше виліз на стрих драбиною і там спрятався. То були місцеві «стрибки» з Козови, межі ними були й наші, які нам помагали, їх було всіх з п'ятеро. Він міг думати, що це облава, що буде в хаті ревізія (обшук), і не знав, що це «стрибки». Тому зробив діру в даху й вискочив зі стриху на землю, але, мабуть, щось собі пошкодив, може підвернув ногу. Його побачили й почали по ньому стріляти. Вже під самим лісом його поранили, але ще йшов, лише став ще більше кривати (шкутильгати) й, щоб не попасти живим в руки ворога, він себе застрелив. «Стрибки» взяли його мертве тіло за ноги й з горба поволікли вниз, вкинули на фіру й повезли до Козови. Це було днем, після обіду, в п'ятницю або суботу»²⁴⁷.

²⁴⁶ Григорій (Гринько) Іванович Ґоляш-«Бей». Народився 19.08.1910 у с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл. Член ОУН, військовий референт Бережанського повіту та округи (1937–1939, 1941), організатор збройного виступу у вересні 1939 на Бережанщині. Особистий кур'єр Крайового Провідника М. Степаняка (1941–1943). Влітку 1943 за наказом ОУН пішов у німецьку дивізію «Галичина». Організаційний референт Тернопільського обласного (згодом Подільського крайового) проводу ОУН (1944–1945), відповідальний за квартиру члена Проводу Я. Бусла у Бишках. У 1945–50 рр. – спеціальний кур'єр Р. Шухевича. Заарештований у Львові. Під час перебування у Львівській в'язниці 16.06.1950 покінчив життя самогубством.

²⁴⁷ Кук В. Постій проводу ОУН у селі Бишках (1943–45 рр.)... – С. 41–43.

Отримані фотографії співробітники Тернопільського УНКВС 28 вересня 1945 р., тобто аж через 13 днів, показали затриманим членам ОУН: охоронцю Р. Шухевича – М. Рижому та колишньому станичному с. Конюхи – П. Городецькому. Обидва впізнали у вбитому члена Проводу ОУН «Галину», якого ще знали за псевдами «Київський» і «Шахтар». Це ж підтвердили рукописи, вилучені у Я. Бусла, адже почерк у них відповідав тим його документам, які чекісти вилучали раніше.

Оскільки певний час співробітники НКДБ не орієнтувались хто загинув у Бишках, то Олекса Лихолат мав можливість розібрати подвійну стіну і ліквідувати сліди криївки у власній оселі. Його донька згадувала: «Після того, як «стрибки» виїхали з села, тато розібрали цю перегородку й розкинули ту крийку. Там було з пів бутлі спирту та щось завинене в хустці. Видно було, що там були гроші. Хустка була велика, вовняна й зав'язана. Чи там були ще книжки, чи самі гроші я не знаю. Ще було там з півлітри йоду. Це все, що було в тій криївці – віднесли до тої старої хати по сусідству, де ніхто не жив...Тато з цим хлопцем по черзі пильнували, щоб хто чого з тих річей не забрав. Як стемніло, вечером, прийшов Голяш ще з одним хлопцем і всі ці речі забрали»²⁴⁸. Після цього через кілька днів приходили працівники референтури СБ і детально опитували всіх про обставини загибелі Якова Бусла.

Полковник Сараєв надіслав в розпорядження Т. Строкача протоколи про впізнання тіла Я. Бусла. Згодом М. Рижий впізнав також автомат та інші речі «Галини», які він бачив у криївці, коли переховувався разом з ним. Автомат він, як бойовик охорони, навіть мав можливість розбирати та чистити і помітив його специфічні прикмети. Також фото Якова продемонстрували доньці Г. Кабан для впізнання, а сама господиня хати, знаючи про сувору відповідальність за утримання крийвок підпільників, з власного будинку втекла і стала переховуватись.

8 жовтня 1945 р. у Києві фото вбитого Я. Бусла були показані затриманим колишнім членам Проводу ОУН в Україні М. Степаняку та П. Дужому²⁴⁹, які без вагань впізнали його. Дужий на запитання офіцера НКДБ Корецького відповів, що впізнає на фото члена Проводу ОУН «Галину», він же «Київський», імені та прізвища його він не назвав, чув лише, що родом з Волині. За словами П. Дужого, коли він був введений в склад Проводу ОУН у листопаді 1944 р., то «Київський» вже був вишкільним референтом цього проводу. Оскільки П. Дужий був заарештований чекістами в червні 1945 р., то подальшої долі «Київського» він не знав²⁵⁰.

10 жовтня 1945 р. Корецький повторно допитав П. Дужого та пред'явив йому особисті записи Я. Бусла на 11 аркушах і поцікавився, чи знає він цей почерк. П. Дужий відповів, що він добре знає почерк «Галини», оскільки

²⁴⁸ Кук В. Постій проводу ОУН у селі Бишках (1943-45 рр.).. – С. 41-43.

²⁴⁹ Дужий Петро Опанасович, 1916 р.н., уродженець с. Карів Рава-Руського району Львівської області, з селян-середняків, українець, мав незакінчену вищу освіту. Був членом Проводу ОУН, керівником референтури пропаганди. Був заарештований в червні 1945 р., згодом засуджений. Після звільнення жив у Львові, помер 1998 р.

²⁵⁰ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 146-147.

ки будучи членом Проводу ОУН неодноразово читав його рукописні листи та статті. На пред'явлених йому 11 аркушах П. Дужий впізнав на сторінках 1-10 почерк «Галини». Корецький поцікавився, чи не було в бункері П. Дужого в с. Дев'ятники, де він був затриманий чекістами, рукописів «Галини», і отримав ствердну відповідь. П. Дужий пригадав, що в бункері мали бути два зошити, в яких «Галина» власноручно написав статтю, яку планувалось оприлюднити в підпільній пресі. З цього рукопису П. Дужий здійснив набір на друкарській машинці і планував зошити спалити, однак не пам'ятав, чи здійснив задум. Корецький надав можливість П. Дужому проглянути частину паперів, вилучених у нього під час затримання. П. Дужий виявив серед своїх паперів зошит в зеленій обкладинці на 11 аркушах, з яких 8 аркушів були заповнені почерком «Галини», тотожним до того, що був на 10 аркушах, вилучених у вбитого Я. Бусела²⁵¹. Впізнавання почерку завершилося. Все це дало підстави чекістам твердити, що Я. Бусла ними знищено.

На цьому історію розшуку чекістами Я. Бусела слід вважати вичерпаною. Досягши свого, оперативники зайнялись розшуком інших керівників підпілля ОУН і УПА.

Доля родини Буслів

Після того, як Яків Бусел загинув, чекісти вирішили репресувати його родичів, які тривалий час не допомагали карально-репресивним органам в його розшуку.

13 грудня 1945 р. народний комісар держбезпеки УРСР С. Савченко повідомив листом № 2892/с начальника УНКДБ по Рівненській області Цветухіна про те, що Я. Бусел загинув 15.09. 1945 р. в с. Бишки Козівського району Тернопільської області²⁵². Переповівши вже викладені вище обставини загибелі Я. Бусла, С. Савченко віддав наказ на місці пропрацювати та вирішити питання про репресії щодо родини Я. Бусла та його знайомих, які не повідомляли про його місце перебування НКВС, відповідно до директивних вказівок НКВС СРСР.

Зважаючи на це, доля близьких родичів Якова та Олександра Буслів склалася трагічно. За свідченням родичів, вони отримали інформацію про загибель Якова від зв'язкової ОУН, але підозрювали, що це більшовицька провокація.

Восени 1947 року батька Григорія Івановича Бусла, його старшого сина Михайла з родиною (дружину Віру та двох синів – Миколу та Олега) було вислано на спецпоселення у м. Кизил Пермської області. Там батько невдовзі і помер. Михайлу, як колишньому фронтовику і освіченій людині довелося докласти чималих зусиль, щоб повернутися на Рівненщину, добитися реабілітації та повернути батьківську хату, яка була конфіскована і віддана кільком сім'ям для проживання²⁵³.

²⁵¹ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 148-149.

²⁵² ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-7439. – Арк. 90.

²⁵⁴ Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943-1945 рр.)... – С. 44.

Якова Маркевича, чоловіка Марії Бусел, восени 1944 року було заарештовано та засуджено на 15 років радянських концтаборів. Його було звільнено лише у 1954 році і відправлено на спецпоселення. Донька Наталка Маркевич, 1929 р.н., учителька математики в одній з шкіл Острозького району Рівненської області, у 1950 році пішла у підпілля і, ймовірно, загинула вже наступного року²⁵⁴.

Була також репресована Маєвська (Бусел) Юлія Мойсеївна, 1888 р.н., мати окружного провідника ОУН Анатолія Маєвського, двоюрідна сестра Якова та Олександра Буслів. Вона довгий час проживала з родиною у с. Кустин Олександрійського району Рівненської області. З 1946 року була змушена переховуватись, оскільки її син очолював Рівненський окружний провід ОУН. Була заарештована в 1948 або 1949 р. і перебувала певний час у Рівненській в'язниці, а згодом була виселена у віддалені області СРСР. По дорозі на виселення померла у потязі. Сталося це 1950 року.

Бусел Федір Мойсейович, 1899 року народження, двоюрідний брат Якова та Олександра Буслів, закінчив 1923 року Крем'янецьку духовну семінарію, до 1932 р. служив у с. Сторожів, з 1941 р. був священником у с. Сморожів, а з серпня 1942 р. обслуговував православних містечка Клевань. З приходом радянської влади отця Федора райвідділ НКВС намагався змусити до секретної співпраці, але священник відмовився. На нього сипалися чисельні доноси від агентури як на антирадянськи налаштовану особу, що має зв'язки з керівництвом ОУН. Душпастир відчуваючи таку пильну увагу з боку спецслужб намагається всіма засобами виїхати з Клеваня. Це йому вдається. У січні 1946 року духовна влада відраджає отця Федора у Чернівецьку область. Він спочатку займає парафію у селі Шеровці Горішні Садгорський району, а через два роки переходить на парафію у село Веренчанка Заставнянського району²⁵⁵. У 1949 році карально-репресивні органи знову ж таки згадують про священника і арештовують його разом з дружиною Бусел Мартою Матвіївною (1907 р.н., мешканка м. Клевань, вчителька) як родичів члена Проводу ОУН Якова Бусла.

22 грудня 1949 року старший лейтенант Лазарев, розглянувши матеріали облікової справи № 760 встановив, що у селі Веренчанка Заставнянського району Чернівецької області проживають близькі родичі члена «центрального проводу ОУН» Бусла Якова Григоровича у складі: двоюрідний брат Бусел Федір Мойсейович; його дружина Бусел Марта Матвіївна; син Бусел Юрій Федорович, 1935 року народження, учень Клеванської середньої школи; донька Бусел Ніна Федорівна, 1929 року народження, студентка Львівського ветеринарного інституту, мешкає у Львові; донька Бусел Галина Федорівна, 1928 року народження, студентка Львівського медичного інституту, теж мешкає у Львові. Лазарев та інші керівники УМДБ вирішили, що згідно з наказом МДБ СРСР № 00386 від 20.10.1948 р. родичів Я. Бусла з 23 грудня 1949 р. необхідно виселити у віддалені місцевості СРСР, а майно конфіскувати. Облікову справу надіслати на розгляд Особливої наради при МДБ СРСР²⁵⁶.

²⁵⁴ Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943-1945 рр.)... – С. 44.

²⁵⁵ Борщевич В. Волинський пом'яник. – Рівне, 2004. – С. 47.

²⁵⁶ Там само. – С. 47-48.

Старша донька отця Федора Галина з 1948 року навчалася на лікарському факультеті Львівського медичного інституту, ще у 1945 році, будучи ученицею Клеванської школи, вступила у юнацтво ОУН, вивчала націоналістичну літературу, розклеювала листівки, склала присягу на вірність ОУН. З нею в той час активно підтримувала зв'язок підпільниця ОУН Головачик Одарка-«Наталка». За її доручення Галина купувала для учасників ОУН медикаменти, продукти.

У 1943 або 1944 рр. вона зустрічалася з Яковом Буслом-«Галиною». Підтримувала також зв'язок з А. Маєвським-«Уліяном». Зокрема, у 1949 р. бачилась з ним у с. Юрдика-Новостав Рівненської області. Галину Бусел було заарештовано 15 червня 1950 року у Львові і 24 лютого 1951 року засуджено Особливою нарадою МДБ СРСР по статті 54-1а на 10 років концтаборів та відправлено у Озерний табір (станція Тайшет Іркутська область).

Її сестра Бусел Ніна Федорівна, теж уродженка м. Клевань, була затримана співробітниками Львівського УМДБ. Ніну 13 червня 1950 р. під конвоєм відправлено на пересильний пункт у м. Коломия, де в той час перебували батьки. Сім'я Федора Бусла майже у повному складі була вислана у Томську область Російської федерації. Протягом семи років виселення і примусової праці отець Федір працював робітником у лісовій промисловості краю – в Калтайському ЛПГ і Томському ЛПК.

Інший родич Бусел Олексій Борисович, у 1948 р. – асистент клініки Львівського медичного інституту, син сестри Маєвської (Бусел) Юлії Мойсеївни теж зазнав переслідувань. З дитинства він був у дружніх стосунках з А. Маєвським, навчався з ним разом в інституті м. Познань та брав участь в діяльності місцевої «Української громади». На його львівській квартирі у 1948 р. проживала мати А. Маєвського, переховуючись від виселення. Учасні в підпіллі ОУН Олексій не брав, але був виселений у віддалені райони СРСР у 1951 р.

Висновки

Підводячи підсумки дослідження слід відзначити, що Олександр та Яків Бусли були непересічними особистостями і своєю працею зробили значний внесок у розбудову ОУН і УПА, відігравали важливу роль у становленні та діяльності українського визвольного руху, головним завданням якого було відновлення незалежної Української держави.

За свою діяльність брати Бусли переслідувалися і польською, і німецькою, і радянською владами, які вважали неприпустимим створення незалежної Української держави у будь-якому вигляді. Поляками вони були двічі заарештовані та засуджені до тривалих термінів ув'язнення, німці знищили Олександра, переслідували і ледь не арештували Якова, змусивши перейти у підпілля. Радянська влада у свою чергу вжила всіх заходів щоб розшукати інформацію про братів і знищити їх, як провідних членів ОУН на Волині. Також нею була протягом 1947-49 рр. репресована родина Буслів.

Брати Бусли показали себе, як здібні організатори українського визвольного руху на Волині. Саме за їх участі започаткувалось та розбудовувалось підпілля ОУН в 1930-ті роки. Вони брали активну участь у друкуванні та поширенні підпільної літератури, організації підпільних зібрань, проведених акцій, а згодом – у вишколі молодих кадрів. Після арештів польською поліцією брати не зневірилися, а достойно трималися під час судових процесів, і після виходу з тюрем продовжили боротьбу.

Окремої уваги заслуговує той факт, що Яків Бусел показав себе не лише як добрий організатор, а ще й як підпільний автор. Його твори, зокрема, одна з класичних тогочасних підпільних праць «Советський патріотизм», неодноразово видавались у підпіллі великими накладами, поширювались серед населення та сприяли вихованню молодих кадрів. Також Я. Бусел брав участь у редагуванні підпільних видань «До зброї», «Наш фронт», «Новинки» тощо. Чи писав якісь публіцистичні чи пропагандистські праці Олександр – невідомо.

Загибель Олександра у березні 1943 р. від рук німецького гестапо, а через кілька років – Якова Бусла від рук радянських каральних органів стала серйозною втратою для підпілля ОУН на Волині. Заступити їх було ніким. Адже брати мали величезний досвід підпільної боротьби, добре розбирались в політичній ситуації та були здатні організовувати та проводити виховні заходи з молодим поповненням. Цьому сприяв великий організаційний досвід, який вони накопичили ще з 1930-х рр., з часу організації підпілля на Волині.

Жертвна праця Якова Бусла у підпіллі була відзначена УГВР Золотим Хрестом Заслуги (посмертно) та присвоєнням звання підполковник-політвиховник УПА (теж посмертно). У підпіллі на Рівненщині в другій половині 1940-х рр. діяла типографія, що носила ім'я Я. Бусла – «Київського». Інформації про нагородження і відзначення Олександра Бусла на сьогодні не виявлено.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що життєвий шлях братів Буслів, як і багатьох інших українців тієї епохи, свідчить: вони віддали свою молодість, сили, здоров'я та врешті-решт життя боротьбі за створення Української незалежної держави, пожертвували всім, що мали, заради цієї великої ідеї. З початку 1930-х рр., тобто ще з гімназійної лави, коли Олександр і Яків розпочали роботу в підпільній ОУН, і протягом всіх наступних років їх життєвий шлях був тісно пов'язаний з українським визвольним рухом. Як і інші підпільники, вони не мали можливості жити життям звичайних людей, виховувати дітей, провадити своє господарство, бо вважали, що поки Україна окупована ворогами, вони мусять боротися за її звільнення. І таких, як брати Бусли, були тисячі, адже кількість підпільників ОУН, які загинули в боротьбі за незалежність України, точно поррахувати нереально.

Хотілося б, аби пам'ятали про таких людей, як Олександр та Яків Бусли, зберігалася в майбутньому і наш український народ пам'ятав про тих, хто самовіддано, не шкодуючи себе, боровся за незалежність нашої держави.

Сподіваємося, що наше дослідження сприятиме поширенню правдивої інформації про родину Буслів та її жертвний шлях в українському суспільстві.

Мати Єфимія Преварська-Бусел.
Фото поч. XX ст.

Батько Григорій Іванович Бусел.
Фото поч. XX ст.

Олександр та Яків Бусли.
30 рр. XX ст.

Олександр Бусел.
Фото зі студентського квитка.

Хата Буслів у Клевані.

Шосейна вулиця містечка Клевань. Поч. XX ст.

Григорій Іванович Бусел з сином Михайлом.

Яків Бусел (зліва) йде з невідомим.

Онісія Селепіна – дружина Олександра Бусла

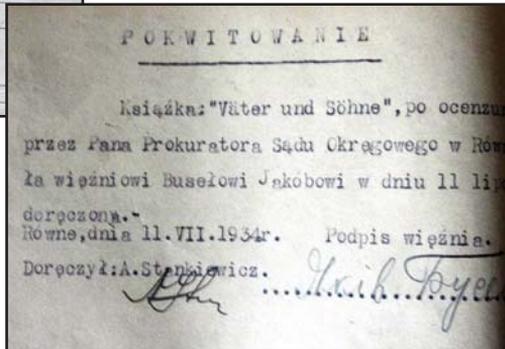
Олександр Бусел.

Стаття у польській газеті «Оунівці зі Львова» про судовий процес у Рівному 1939 р.

Польська справа на Якова Бусла.

Поквитування з підписом в'язня Я. Бусла про отримання книги Тургенева «Батьки і діти» на німецькій мові.

На передньому плані члени Рівненської обласної управи зліва направо: Олександр Бусел, Яків Бусел, учасник похідної групи Григорій Яворів-Яворенко, адвокат Карнаухів, Омелян Грабець. Рівне, 1941 рік.

<p>name u. Vorname имя та прізвище <i>Bussel</i></p> <p>geb. d. / вродився в / <i>1/2. 1912</i> in <i>Kalparia</i></p> <p>Standort / місце проживання <i>Leohig</i></p> <p>religiöser Bekenntnis / релігійна сповідь <i>griech. Orth.</i></p> <p>Beruf / посада <i>Beamter. Landmann</i></p> <p>Wohnort / місце проживання <i>Kiew</i></p> <p>geb. d. / вродився в <i>Kiew</i></p> <p>geb. d. / вродився в <i>1. Juli 1942</i></p> <p>den / в / <i>1942</i></p> <p>Dienststelle / посада <i>Rayoucheff</i></p> <p>Unterschrift / підпис <i>W. Schenk</i></p>	<p>Personalbeschreibung Рисолос</p> <p>Körpergröße / висота <i>171</i> cm</p> <p>Spicr / волосся <i>blond</i></p> <p>Haarfarbe / колір волосся <i>blond</i></p> <p>Augenfarbe / колір очей <i>grau</i></p> <p>Nasenform / форма носа <i>normal</i></p> <p>Ohrenform / форма вух <i>normal</i></p> <p>Besondere Kennzeichen / особливі примітки <i>keine</i></p> <p>Dieser Ausweis ist auf Verlangen-Berechtigter jederzeit vorzulegen. Ця посвідка мусить бути представлена кож- доразово уповноваженому.</p>	<p>Dokumentbedürftige oder Gleichzeitige Позовні дані до посвідчення</p> <p>6</p> <p><i>W. Bussel</i> Unterschrift</p>
--	---	--

Німецька посвідка Я. Бусла

На Конференції поневолених народів. Зліва направо: Омелян Логуш-«Іванів»,
Марія Затирка-«тютя Хівря», Ростислав Волошин-«Горбенко»,
Катерина Мешко-«Верещак», Яків Бусел-«Галина». Листопад 1943 р.

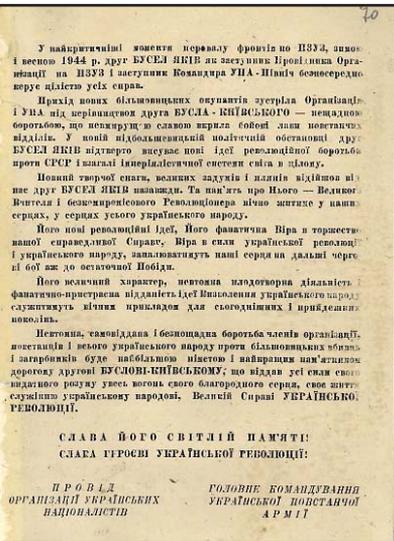
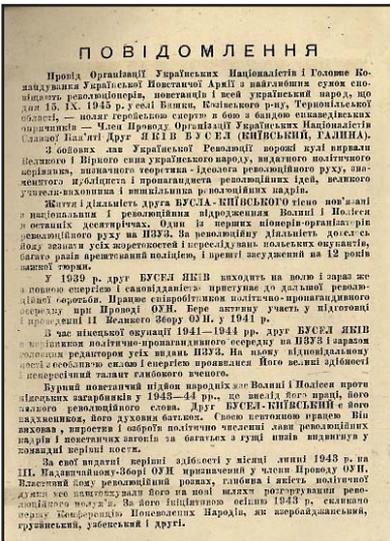
Зв'язкові проводу ОУН на ПЗУЗ з Клеваня сестри Куцевич. Ольга Федорівна
Куцевич зліва, Ніна Федорівна Куцевич праворуч.

Обкладинка справи-формуляра на Я. Бусла.

Некролог на Я. Бусла-“Київського”, надрукований ОУН у 1945 р.

...передат зрима го
 гољу, Романа, а Бог-
 да го Остана. (Закну-
 го). Дуре шкожа иго е ишо
 була евоа истража, боа ие
 булаа (ише го зорит рогово
 а маора трои сметибах
 „Работит.“ - аше згаит боа
 ие могом до аше ие дое
 еи шогоа. Карман шони
 иго ише ие биришоко до аво-
 рни. - снорни ординас
 ачагити е. Перцо е 3, поб-
 станиа е. 4. та шогоаи
 ни.

Доси ие керуаге Д. Грбе
 з Меманом з обави хор
 Мишам дине 10. IV.
 Ми з Останом ви бзе буме
 и даи шому фобеду з
 Рагизифошениа бзе
 зримошени.

Врора дини. ороаиубаи
 в Мича. р. и шифош. Ма-
 тоа зорануубаи 700. (ка
 по керуагу ашего змоб-
 иубаи 200) Дагаби
 савогуаи бншана в шона
 з шомет. (3 2 ш ие звал
 аш и ош ии з боду).

Згафова шифо
 рфуби: Останови

21. V. 40
 С. 4
 Шахтаря

Дуре Шкожа!
 о баг бириаб з романом б. з
 Турманка ише гоа 15. V. 40.
 Роман. ие звано ии бие добави,
 рому шоросошо робано змие
 ие рогови ош рашими.
 Трибушени ие шине 9. V. а зга-
 таб шот Турманка и Романа. Во-
 ни ош збуфамит икаи до бае
 ошо е з шажу ие шогоаишо
 (иершениа и шижоршавениа
 решот) Турманка и гигаб в
 ево рефени а з романом го
 бае шинав Романа рому иго
 брн шими шифа а ие буме
 шифот бие Ваиги.

1. Дина 12. V. 40 зримошени. Дини
 а Мича зримош 20. V. 40.

(Турманка зора шиб шилис
 шети биришени шонити з шиб
 шимани до бае аше а керо-
 гаташ рого, шомит иша иго
 з Романом-Ашара)

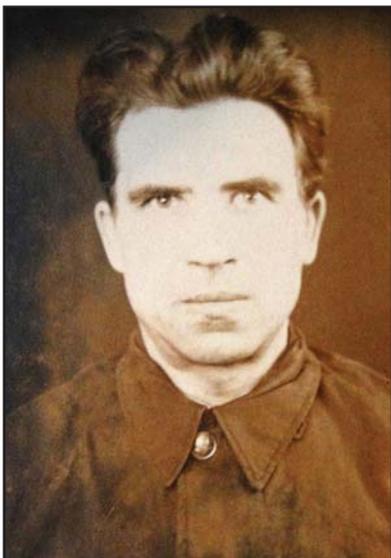
2. Ашиса ие шис сене иго шиб-
 шени з гоа 16. V. 25. Ш мш-
 шени шифошени шифошени дине
 40 шифошени. в Мачениш
 зримош 2 (шони шифошот).
 Шими и 2 рашими бие
 шифошени згафова шифош-
 шени.

3. Машошени з кам. шиф.
 ие шифошени а шиф.

4. Шифошени гоа шифош
 шифа з Д. и шифошени.

5. Останом биришени з
 шифошени шифа и Шоган
 (шифа в 33а, а Шоган в
 Шоганово 1 44)

Один з листів Я. Бусла-"Шахтаря" від 21.5.1945 р.

Михайло Бусел. Фото 40 рр. XX ст.

Дружина Михайла Бусла Віра та сини Микола і Олег на висилці.

Сім'я Олексі Лихолата.

Хрест на місці загибелі Якова Бусла.

ПОКАЖЧИК

А

Августівка, с. Бережанського р-ну Тернопільської обл. 55
Австро-Угорщина 71
Авшвіц, концтабір 31
Адамків, хут. Рівненський р-н Рівненської обл. 25, 34, 35
Азія 9, 43
Англія 67, 71
Андрощук М. («Вороний») 44, 84
«Антракт» 43
Анулівка, с. Деражненський р-н 41
Аптекарьська, вул. м. Клевань 20
Арнаутенко, підполковник МДБ 17
Арсенич Микола Васильович («Михайло») 14, 43, 56, 79

Б

Бабушкін, співр. НКВС 91
Багно, співр. НКДБ 86, 87
«Байда», підп. 57, 58
Бандера Степан Андрійович 15, 62, 66, 68, 75, 79, 80
Басюк Євген («Чорноморець») 84
Бегма, рад. діяч 68
Безодня, озеро 20
Бережанський р-н Тернопільської обл. 55-57, 91
Бережанщина 11, 54, 58, 91
Бережниця, с. Дубровицький р-н Рівненської обл. 47
Береза Картузька 21, 26, 27
Березне, м. 46
Берлін, м. 78
«Берлога», аг. справа НКДБ 16, 85
«Бескид», підп. 49
Биструхін Геннадій 12, 90
Бишки, с. Бережанського (Козівського) р-ну Тернопільської обл. 9, 11, 13, 27, 30, 54, 55, 56, 57, 90, 91, 92, 93
Білокінь Сергій 71
Більшовики 57, 90
Бляхарчук Михайло 22
Богомолець Олександр 12, 61, 72, 73, 78
«Богдан», підп. ОУН 36
«Богун», ВО УПА 10, 44, 49, 50
Богунов С. 11
«Бористен», ком. УПА 46
Борщевіч В. 94
Британська імперія 70

Броновицький Іван 25
«Буг», аг. НКДБ 83
Буда, хут. 40, 41
Будераж, с. Здолбунівський р-н 43
Булавський Василь 22
Бусел (Преварська) Єфимія 20, 97
Бусел Віра 93, 106
Бусел Галина Федорівна 94, 95
Бусел Григорій Іванович 20, 27, 86, 89, 93, 97, 99
Бусел Марія Григорівна 20, 21, 89, 94
Бусел Марта Матвіївна 94
Бусел Микола Михайлович 93, 106
Бусел Михайло Григорович 20, 21, 82, 89, 93, 99, 106
Бусел Ніна Федорівна 94, 95
Бусел Олег Михайлович 93, 106
Бусел Олександр Григорович («Ванька») 8, 9, 12-32, 34, 35, 37, 40, 81, 86, 89, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 101
Бусел Олексій Борисович 95
Бусел Федір Мойсейович 94, 95
Бусел Юрій Федорович 94
Бусел Яків Григорович («Галина», «Богровий», «Заславський», «Київський», «К. Дніпровий», «Шахтар», «ОТ-13») 8-26, 28-46, 48-57, 58, 63, 64, 66, 68, 70-106

В

Валуїки, с. Олеського р-ну Львівської обл. 51
Варга 41
Варшава, м. 41, 42, 82
«Василь», ком. УПА 48, 49
Вашингтон Джордж 15
Вашталов, майор КДБ 17
Веренчанка, с. Заставнянського р-ну Чернівецької обл. 94
Верхів, с. Острозький р-н Рівненської обл. 34
Веденєєв Дмитро Валерійович, д.і.н. 12, 90
Виговський Іван, гетьман 70
Винниченка, вул. 59
Вишня Остап (див. Губенко Павло)
Вінницька область 49
Вінничина 74
Вітовського, вул. 59
Віцінська, див. Лихолат М.М.

Віцинський Тимко 91
ВКП(б) 72
«Владіміров», аг. НКДБ 81
Вовк Олександр 10, 49
Волинь 9-16, 20, 21, 24, 25, 28-31, 34,
37, 38, 43, 49, 50, 52, 54, 55, 57, 68,
81, 84, 92, 94-96
«Волинь», газета 35
Волинська обл. 35, 50
Волинське воеводство 21, 22
Волобуєв Микола 70
Волошина-Левицька Ніна 22, 35, 36
Волошин Ольга 84
Волошин-Березюк Ростислав Павло-
вич («Горбенко», «Стеценко») 8-10,
13, 22, 24, 28, 29, 31, 35-39, 41, 43,
50, 84, 103
Воробець Федір («Олекса», «Вереща-
ка») 11, 46, 48, 49
Вротновський Гордій 22
ВШ УПА-Південь 54
ВШ УПА-Північ 54

Г

Галабурда Ольга 84
Галамай Степан Петрович («Аркадій
Вишгородський», «Р. Беркут», «С. Г.
Ламай») 32, 33
Галицька Артемізія Теофілівна («Мо-
тря») 76
Галичина 21, 28, 37, 52, 53, 88
«Галичина», ваффен дивізія СС 91
«Галочка», аг. НКДБ 83, 85, 86, 87, 88,
89
Гасин Олекса Іванович («Лицар») 79
ГВШ УПА 54
Гестапо 68, 96
Головачик Одарка («Наталка»), підп. 95
Голово Андрій 63, 79
Голуко Тадеуш 75
Голяш Григорій Іванович («Бей») 56, 91,
92
Гомзяк Ігор 8
«Гончаренко», ком. УПА 40
Горбачевський Григорій, чл. ОУН 28,
29
Горбачевського, вул. 36
Горинь, р. 35, 41, 48
Городенка, м. 83
Городецький Петро Михайлович, ста-
ничний ОУН 55, 92
Грабець Омелян («Батько») 101
«Григор'єв», аг. НКДБ 88

Гринько, підполковник КДБ 17
Гринох Іван Михайлович (Герасимов-
ський) 69
Грицай Дмитро («Перебийніс», «Олег»)
43, 51, 54, 56
Грицак Юрій, чл. ОУН 28
Грубешівщина 67
Грушецький Петро 25
Губенко Павло Михайлович (Остап Ви-
шня) 70
Гутвин, с. Костопільський р-н 41
Гуцуляк Михайло 16, 22, 23, 32

Д

Даниленко В. 11, 18
Даниленко (Карін) Сергій Тарасович
(Д-9) 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79,
80, 102
«Данько», сотник 43
Дарованець О., к.і.н. 9, 12, 13, 27-30
Дев'ятники, с. Львівської обл. 93
Деражне, м. 35, 36
Деражненський р-н Рівненської обл.
35, 47
Дерманська республіка 84
Дермань, с. 22, 49, 83, 84, 86
Дермань-1, с. 84
Дермань-2, с. 84
Джугашвілі Йосип Віссаріонович (Ста-
лін) 17, 45, 51, 55, 71
Дзьобак Володимир Васильович 14,
49, 50, 51, 52
Дидик Галина Томівна («Анна») 55, 56
Дніпропетровськ, м. 42
Дніпропетровська область 49
Добровський Лейба-Іцко Йосифович
(«Валерій») 18, 40, 41, 81
Довгопільський Анатолій 22
Довженко О.П. 17, 18
Долотов, майор КДБ 17
Долуда, співр. НКДБ 81, 82
Дольницький А. («Немо») 9
Дрогобич, м. 14
Дрогобицька обл. 76
«Дружний» 44
Дубенська, вул. 36
Дубно, м. 28
Дубнівський повіт 21
Дубнівський р-н Рівненської обл. 47, 89
Дубнівщина 30
Дудар Ярослав («Верес») 49, 84
Дудко В. («Давид») 44

Дужий Петро Опанасович («Аркадій») 14, 18, 43, 44, 63, 78, 79, 92, 93
Дужий М. 18
ДУН 54
Дяків Осип Васильович («Горновий») 56

Є

Європа 9, 19, 43, 44, 52, 59
Єлгава, м. 20
Єпiк Д. 29

Ж

Женя 36
Житомир, м. 42, 68, 69, 82
Жiлiнського, вул. 68
Жiноча служба України 36
Жорнів с. Дубнiвського р-ну Рiвненської обл. 21, 89
«Жук», пiдп. 55, 57

З

Заболотiвка, с. Чорткiвського р-ну Тернопiльської обл. 57
«Заграва», ВО УПА 10, 45
Закарпаття 67
Зарицька Катерина Миронiвна («Монета») 11, 55, 56, 63
Заставнянський р-н Чернiвецької обл. 94
Затирка Марiя («тьотя Хiвря», «Зелена») 35, 39, 40, 41, 43, 103
Зафрана, театр 22
Захаров, спiвр. НКДБ 83
Захiдна Україна 51, 62, 63, 72, 73, 74, 75, 76, 80, 81
Зборiвський р-н 32
Здолбунiв, м. 25, 74
Здолбунiвський район 49
Здолбунiвщина 30
Зеленський, генерал 42
Зеба Мiхал, аг. полiцiї 25
«Зимний», кер. ОУН 46
Зiнчук Арсенiй Иванович 47
Золота Слобода, с. Козiвський р-н Тернопiльської обл. 37
«Золотолинець», селянин 39
Захiдно-українські землі (ЗУЗ) 28, 51, 53, 54

І

Івано-Франкiвськ, м. 83
Івахiв Василь («Сонар»), кер. ОУН 35, 36

Івачiв, с. Зборiвський р-н Тернопiльської обл.
Ілляк Сергiй, чл. ОУН 22, 29
Ількiв Ольга Фаустинiвна («Роксоляна») 55, 56
Індiя 67, 70
Іркутська обл. 95
Іщук Олександр Степанович, к.і.н. 14, 19, 47, 48, 76
Іщук Надiя 32

К

Кабайда А. 29
Кабан Галина Іванiвна 90, 91, 92
Казимир Ян, король 24, 25
Калитко С. 71
Калтайський ЛПГ 95
Кальварiя, м. 20
Кам'янець-Подiльська область 49
Канада 32
Карiв, с. Рава-Руського р-ну Львiвської обл. 92
Карiн-Даниленко Сергiй Тарасович див. Даниленко (Карiн) С.Т.
«Карло», пiдп. 43, 44
Карнаухiв Іван, адвокат 31, 101
«Карпатець», пiдп. ОУН 58
Качинський Сергiй («Остап», «Іван»), кер. ОУН 35, 36
Кентiй А. 11
Кетукки, штат США 31
Кизил, м. Пермської обл. 93
Киiв, м. 18, 31, 49, 50, 60, 61, 62, 68, 76, 78, 80, 81, 85, 90, 92
Киiвська область 49
Киiвщина 34, 74
Кисiль Андрiй («Немо») 22, 84
Кiдерсько-Теклiвські хутори 82
Кiровоградська область 49
Кiровоградщина 74
Клеванський р-н Рiвненської обл. 25, 85
Клевань, м. 19, 20, 21, 26, 32, 34, 37, 40, 82, 86, 87, 89, 94, 95, 98, 102
Клячкiвський Дмитро («Охрiм», «Клим Савур») 9, 13, 33-40, 43, 45, 48, 49, 50, 51, 54, 57, 81, 84
Кобулов Богдан Захарович, спiвр. НКДБ 63
Ковальчук Володимир Миколайович, к.і.н. 10, 12, 14, 57, 58, 78
Козак Ірина («Лада») 55, 56
Козак Микола («Смок», «Чупринка») 49, 57, 84

Козачок Ганна («Ганя») 40
Козівський р-н Тернопільської обл. 93
Козова, м. 90, 91
Кокін Сергій Анатолійович 10, 11, 76
Колгосп 54
Колієва, вул. 36
Колківщина, місцевість 46
Коломия, м. Івано-франківської обл. 95
Комсомол 54
Конгрес Українських Націоналістів 28
Коновалець Євген Михайлович, голова
Проводу ОУН 28, 74
Кононенко, полковник МДБ 17
Конференція поневолених народів 43-
45, 102
Конюхи, с. Бережанського р-ну Терно-
пільської обл. 10, 54, 55
Коперніка, вул. 61
Кордюк Юліан Степанович 59, 60, 61,
64, 72, 76
Корецький, співр. НКДБ 92, 93
Коржан Михайло, чл. ОУН 28, 29
Корнієнко, співр. НКДБ 63, 65
Корнієнко, співр. НКДБ, майор 86
Корнійчук Іван 40
Корнійчук Олександр Євдокимович,
письменник 72, 73, 78
Корольюк В. 86
Корольчук О. 23
«Корч», підп. ОУН 47
Корчинсько-Суський ліс 48, 49
Кос Микола, кер. ОУН 16, 28, 29
Костопіль, м. 28
Костопільщина 30, 43
Костопільський повіт 26
Кох Ю. («Сайгор») 40
КП(б)У 70, 81
КПЗУ 16
Кравченко, майор 38
Кравчук Роман Миколайович («Петро»,
«Максим») 51, 56, 57
Краків, м. 30, 31, 32, 35
Кременець, м. Тернопільської обл. 22,
32, 94
Кременецький повіт 21
Кременеччина 30, 54
Кремль 12
Крикун С., підполковник КДБ 17
Крупневський, поліцейський 27
Кук Василь Степанович («Леміш», «Ле»,
«С-Вар») 13, 15, 18, 20, 27, 30, 48, 49,
50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 84, 91, 92,
93, 94

Кукса Петро 25
Кулик Микола 8
Куліш Василь («Орлюк»), кер. ОУН 37
Куп'як Дмитро Георгійович 68
Кустин, с. Олександрійського р-ну Рів-
ненської обл. 94
Кутузов Михайло Іларіонович 71
Куцевич Ніна Федорівна 36, 103
Куцевич Ольга Федорівна 36, 103

Л

«Лавочка», політвідділ УПА 41
«Лаврін», підп. 84
Лазарев, співр. НКВС 94
Лапін Святослав Ілліч («Щербак») 47
Лебедей Микола («Рубан») 14, 37-39, 80
Левенець, співр. НКДБ 83
Лемківщина 67
Ленін, див. Ульянов Володимир Ілліч
Ленкавський Степан, кер. ОУН 30
Либак П. 29
Литвиненко-Морозенко Іван Данило-
вич 82
Литвинчук Іван («Дубовий») 35, 40, 45,
46, 48, 82
Лихолат Володимир Олександрович 91
Лихолат Геньо Олександрович 91
Лихолат Марія Михайлівна 91
Лихолат Олекса Семенович 91, 92, 106
Лихолат Софія (Сося) Олександрівна
91
Лібава, м. 20
«Літератор», аг. НКДБ 82
Логуш Омелян («Іванів») 33, 38, 39, 43,
44, 65, 66, 84, 86, 103
Лозицький В. 11
Лопатинський Юрій («Калина») 56
Луцьк, м. 22, 28, 31, 42, 82
Луцький повіт 21
Луцький район 35
Луцький Олександр Андрійович («Ан-
дрієнко») 11, 18, 30, 34, 37, 82
Луцька(Плісак) Юлія Федорівна («Уля-
на», «Одарка»), кер. ОУН 18, 31, 34,
36
Луччина 30
Любченко Опанас 70
Львів, м. 10-14, 16, 24-33, 59-63, 65, 68,
69, 72, 74-78, 82, 85, 91, 92, 94, 95,
100
Львівська обл. 51, 54, 59-61, 76, 92

М

Мадера, о. 24
Маєвський Анатолій («Улян») 22, 94, 95
Маєвська Зоя 22
Маєвська (Бусел) Юлія Мойсеївна 94, 95
Мазепа Іван Степанович 50, 70
Мазін, співр. НКДБ 79
Майдан, с., Костопільський р-н 39
Маївський Дмитро («Зруб», «Тарас», «Гайворонський») 51, 54-56, 63, 64, 66-80, 102
Макар Василь («Безрідний»), кер. ОУН 36
«Максим», «Сухий», підп. ОУН 58
Малий Стидин, с., Костопільський р-н 39, 40
Мамчур Петро («Хмара») 87
Марищенко Василь, підп. 81
Маркевич Наталія Яківна 21, 94
Маркевич Яків 21, 94
Мартинюк 36
Марченко Андрій, кер. ОУН 31
Марчук Ігор Володимирович 10, 12, 13
«Маслосоюз» 29
Маутгаузен, концтабір 31
МДБ 16, 63, 80, 83, 94, 95
«Медуна», підп. ОУН 84
Меркулов Всеволод Миколайович 63, 65
Мешко Катерина («Верещак», «Озерська») 44, 103
Миколаївська область 49
Миколаївщина 74
Милостів, с., Рівненський р-н 30, 86, 87
Милостівські хутори 87
Митава, м. 20
«Митар», підп. ОУН 57
Михайлов, співр. НКДБ 83
Мізоцький р-н Рівненської обл. 83
Мірчук П. 12, 26
Мітрошин, ст. лейтенант 16
Млинівський р-н Рівненської обл. 31, 50
«Могила», кер. ОУН 36
Могили Петра, Т-во ім. 31
Монь А. («Гамалія») 40, 41
Мороз Володимир Іванович 8, 12, 14, 63
Москва, м. 17, 18, 40, 63, 70, 82
Мостович Леонід, чл. ОУН 29
Мостович Микола, кер. ОУН 28, 29, 31
Мостович Олена («Верба»), кер. ОУН 35, 36, 84

Музика Ярослава Львівна 59, 60, 61, 62, 64, 72, 76, 77, 78
Мукусей І.В., підп. ОУН 47
Муравський В. 12
Муха, лейт. НКДБ 39, 82
М'якушко В., генерал-майор КДБ 17

Н

Наддніпрянщина 74
Наполеон 15
НВРО 49, 50, 51, 52, 66
Негребецький М. 28
Неліпа, співр. НКДБ 88
«Нетреба», аг. НКДБ 24, 29, 31, 84, 85
Ніколаєва Н. 47, 48
Німеччина 31, 32, 56, 71, 81, 89
НКВД, див. НКВС
НКВС (ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ, енкаведисти) 44-47, 49, 50, 54, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 73, 74, 75, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95
НКГБ, див. НКДБ
НКДБ 16, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 73, 74, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95
Новак Семен 26
Нью-Йорк, м. 75

О

Огороднік Валерій Юрійович, к.і.н. 8, 14, 57, 58
Одеська область 49
Озерний табір 95
Олександр Невський, князь 71
Олександр III, імператор 20
Олександрійський р-н Рівненської обл. 94
Олеський р-н Львівської обл. 51
Олійник Петро («Еней», «Роман») 40, 43, 49, 57, 84
Онишко Л., к.і.н. 11
Оржів, с. Рівненський р-н Рівненська обл. 35
Орлик Пилип 70
Острозький р-н Рівненської обл. 34, 94
ОСУЗ 49
Осьмак Н. 10, 11
Осьмак К. 12
ОУН (бандерівці) 8
ОУН (мельниківці) 8, 35, 68, 75

ОУН 7, 8, 11, 13, 14, 16, 19, 21, 22, 24-39, 42-96, 102, 104
ОУН, Бережанський ОП 91
ОУН, Бережанський повіт 91
ОУН, Буковинський ОП 76
ОУН, Волинський КП 57, 81, 84
ОУН, Дрогобицький ОП 56
ОУН, ЗЧ 63, 80
ОУН, Карпатський КП 56
ОУН, Львівський КП 56
ОУН, Львівський міський провід 59
ОУН, Подільський КП 91
ОУН, Рівненський ОП 94
ОУН, СБ 56, 57, 74, 79, 84, 87, 92
ОУН, Східний КП 84
ОУН, Тернопільський обл. провід 91
ОУН, Юнацтво 95
ОУН, Станіславський ОП 56

П

Павленко, співр. НКДБ, МДБ 25, 83, 85
Паламарчук Д. («Лиман», «Андрійчук») 44
Панчук С. 47
Пекарський Федір 21, 22
Перемищина 67
Пермська обл. 93
Петлюра Симон Васильович 41, 42, 82
Петренко Роман 10
Петро Перший, цар 71
Пелчинська, вул. 59
Перацький Броніслав, міністр внутрішніх справ 26, 39, 75
ПЗУЗ 28, 30, 33-35, 37, 47-49, 54, 57, 102
Півбіда, хут. Костопільський р-н Рівненської обл. 39, 40
Підгаєцький р-н Тернопільської обл. 57
Підгірці, хут. 87
Піддубці, с. Луцький р-н Волинська обл. 35
Підляшша 28
Пілсудський, 24
Повар-Терещук Ф. 29
Поволжя 41
Поділля 15
Подкур Роман 71
Познань, м. Польща 95
Полісся 21, 28, 37, 38, 54
Полуведько Кіндрат 69
Поляки 95
Польща 8, 22, 26, 39, 53, 67, 75, 81, 82, 89
Позичанюк Йосип («Шаблюк») 40, 41

Поплавський В., віцепрокурор 30
Посівнич Микола 8, 11, 12, 14
Постний Давид 42
Потаповський Василь Васильович 50
Потік, с. Бережанського р-ну Тернопільської обл. 54, 56, 91
Потічний Петро, проф. 8, 10, 12
ППС 90
Прибалтика 20
Присяжнюк Олекса («Мітла») 57
Прищепа О. 22
«Провід», аг. справа НКДБ 85
Прюцман 69
Пшеничний Степан, кер. ОУН 28, 29

Р

Рава-Руський р-н Львівської обл. 92
Радянська влада 53, 95
Раєвський, лікар 31
Рай, с. Бережанського р-ну Тернопільської обл. 57
Ривак В. 29
Рига, м. 20
Рижий Михайло Степанович, підп. 57, 92
Риковий Степан («Крич»), підп. 55
Рильський Максим Тадейович 70
Рівне, м. 21, 22, 25, 28, 30, 31, 33-37, 53, 81, 85, 86, 88, 89, 94, 100, 101
Рівненська область 10, 13, 15, 16, 19, 34, 43, 49, 50, 76, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 94, 95
Рівненський повіт 20, 21, 22, 26
Рівненський р-н 30, 86
Річ Посполита, держава див. Польща
РНК УРСР 63, 64
Робітницький Володимир, кер. ОУН 8, 25, 26, 29, 31, 34
Робітницький Іван 34
Робітницький Кузьма, чл. ОУН 25
Робітницька Ольга, чл. ОУН 25, 29
Робітницький Опанас, чл. ОУН 28
Робітницький Сергій, чл. ОУН 33, 34
Романів О. 75
Романюк М. 12
Російська федерація 95
Росія 67, 70, 71
Росіяни 52, 71
Россов О. 12
Рубльов Олександр 71
Румунія 71
Русначенко А., д.і.н. 14
Рясний Василь Степанович, генерал НКДБ 76

С

Савицька Ірина («Бистра») 10, 55, 56
Савченко Сергій Романович 60, 61, 62, 63, 64, 66, 77, 78, 83, 85, 87, 93
Садгорський р-н Чернівецької обл. 94
Сайкін 90, 91
Сараєв Роман Миколайович 90, 92
Сарни, м. 53
Сарненський р-н Рівненської обл. 47
«Свирид», підп. ОУН 84
Свистун Микола («Ясен») 84
Свищів, с. Млинівський р-н Рівненської обл. 31
Світлик Богдана («Світлана», «Доля») 59, 62, 102
СД 69
Селепина Онисія Корніївна 25, 29, 30, 37, 86, 99
Сеник Омелян 68, 69
Сергійчук Володимир Іванович, д.і.н. 15, 74
«Середа», окр. пропагандист ОУН 49, 50
«Сєдой», справа-формуляр НКДБ 81
Сєкареєв, підполковник КДБ 17
Серкін, капітан КДБ 17
Сибір 64, 75
Сидор Василь («Шелест») 57
Сидоров, співр. НКДБ 83
Симпольський Микола 25
«Сірко», підп. ОУН 87, 88
Скоп'юк М. 29
Скоропада Олекса 16, 22-24
Скоропадський Павло 41, 82
Скорупський М. («Макс») 69
Скрипник Микола Олексійович 70
«Славко», підп. ОУН 84
«Смерш» 47
Смолей В.В. 21
Сморжів, с. 94
«Сова», аг. НКДБ 82
Соколов, співр. НКДБ 86
«Соломія», аг. НКДБ 83, 86
«Союз Українок» 26
«Співак», аг. НКДБ 86
СРСР 8, 18, 31, 32, 41-45, 51, 54, 59, 62, 65, 67, 68, 70, 71, 74, 77, 78, 82, 83, 89, 93, 94, 95
Сталін див. Джугашвілі Йосип Віссаріонович
Сталінград (Волгоград) 68
Станіслав м. 83
Станіславська обл. 76, 83

«Стародуб», підп. ОУН 49
Старух Ярослав («Синій»), кер. ОУН 28-30, 33
Стасюк О., к.і.н. 14
Стельмащук Юрій («Рудий») 11, 48, 57
Степанак Михайло Дмитрович («Сергій») 11, 18, 38, 39, 49, 50, 81, 91, 92
Стефка 91
Стецько Ярослав 62, 75
Сторожів, с. 94
Строкач Тимофій Амвросійович 90, 92
Стубелка, р. 20
Ступинського, вул. 24
Сувалкська губернія 20
Суворов Олександр Васильович 71
Судоплатов Павло Анатолійович 74
Сухівці, с. Рівненський р-н Рівненська обл. 21
Східна Україна, СУЗ 33, 51, 52, 53, 74
Сціборський Микола 68, 69
США 15, 31, 32

Т

Тайшет, ст. Іркутська обл. 95
«Тарас», кер. ОУН 46
Тарнув, м. 89
Тартак, с. Дубнівський р-н Рівненської обл. 47
Теляче, с. Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. 57
«Терешко», кер. ОУН 48
Тернопіль, м. 14, 21, 26, 27, 61, 63, 64, 65, 77
Тернопільська обл. 10, 32, 37, 54-57, 76, 78, 90, 92, 93
Тинне, с. Сарненський р-н Рівненської обл. 47
Тичина Павло Григорович, письменник 12, 70
Ткачук В., підполковник КДБ 17
Томська обл. 95
Томський ЛПК 95
Торкунов Ю. 86
Торонто, м. 9-11, 49, 50, 76
Точивицький ліс 49
Тронець Петро 86
Тургенєв Іван Сергійович, письменник 100
«Турів», ВО УПА 10
Турки 52
Турчманович М., кер. ОУН 32
Тучинський р-н Рівненської обл. 42, 82
Тютюнник Василь 22

У

УВО 13, 21, 27, 28, 75
УГВР 51, 52, 56, 66, 96
УГКЦ 74, 76
Узин, м. 81
Україна 8, 11, 15, 19, 22, 33, 51, 52, 54,
67, 70, 71, 75, 77, 79, 80, 90
«Українська громада» 95
Уланська, вул. 36
Ульянов Володимир Ілліч (Ленін) 55
УНДО 25
УНР 22, 42, 43, 82
УПА 7, 11, 19, 38, 40, 42-60, 62, 63, 66-
68, 76, 79-82, 84, 85, 87, 90, 93, 95
УПА-Південь 54
УПА-Північ 54, 85
УРСР 16, 18, 19, 56-72, 77-87, 90, 93,
102
УЦК 82
УЧХ 55

Ф

Фадєєв, полк. 16
Федун Петро Миколайович («Волян-
ський», «Петро Полтава») 12, 56
Федушак Інна 75
Франція 15

Х

Харків, м. 18, 69
Хитрик, інженер 31
Хлопецький І. 29
Хмельницький Богдан, гетьман 70, 71
Холм, м. 31, 82
Холмщина 28, 67
Хорошун Олександр, співр. НКДБ 63,
64, 65, 66, 73, 77, 79
Хрущов Микита Сергійович 58, 65

Ц

Цветухін Федір Андрійович, співр. НКДБ
83, 85, 86, 87, 93
Церкевич Костянтин 22

Ч

«Чад», керівник боївки 87, 88
«Чайлі» («Фізул»), підп. ОУН 43
Червона армія (ЧА) 30, 50, 75, 76, 77,
81

Чернецького, вул. 59
Чернівецька обл. 94
Чижевський Василь («Демид») 63, 64,
74, 78, 79, 80
Чортків, м. 90
Чортківський р-н Тернопільської обл.
57

Ш

Шадурський П. 29
Шаповал Юрій Іванович, д.і.н. 12, 90
«Шворний», підп. ОУН 49
Шевченко Л. 71
Шевченко Сергій 12, 90
Шевченко Тарас Григорович 22, 70
Шевченка, вул. 34, 36
Шелбивіл, м. (США) 31
Шепетівка, м. 74
Шептицький Андрей 74, 76
Шеровці Горішні, с. Чернівецької обл.
94
«Шірмаг», підп. ОУН 44
Шубський Гор, чл. ОУН 28
«Шум», учасник ДУН 54
Шухевич Роман Йосипович («Тур»,
«Степан», «Білий») 9, 11, 12, 14-16,
37-39, 43, 50-54, 56, 57, 63, 66, 78,
79, 91, 92

Ю

Юзевський Г., волинський воєвода 26
Юрдика-Новостав, с. Рівненської обл.
95
«Юрко», кер. ОУН 46
Юхимчук Параска, підп. 81, 82
Ющенко В.А., Президент України 7

Я

Яворів-Яворенко Григорій 101
Янішевський Степан Павлович («Дале-
кий», «Юрій») 46, 49
Янкевич Геннадій 22, 24, 25
Янковська, співр. НКДБ 82
Януш Станіслав, комендант табору 26
Ярослав, м. 32
«Ярослав», підп. ОУН 58
Ячменева, співр. НКДБ 42
Ященко Олександр Гаврилович, підп.
ОУН 41, 42, 81, 82

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР

АБН – Антибільшовицький блок народів	Землі
аг. – агент	р. – рік
арк. – аркуш	р.н. – року народження
ВКП(б) – Всеросійська комуністична партія(більшовиків)	р-н – район
ВО – воєнна округа	рр. – роки
ГВШ – Головний військовий штаб	с. – село
ГДА СБУ – Галузевий державний архів СБУ	С. – сторінка
д.і.н. – доктор історичних наук	СБ ОУН – Служба безпеки ОУН
ДУН – Дружини українських націоналістів	СБУ – Служба безпеки України
ЗУЗ – Західні Українські Землі	Спр. – справа
КВО – командант воєнної округи	СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
КДБ – Комітет державної безпеки	ст. – старший
к.і.н. – кандидат історичних наук	СУЗ – Східні Українські Землі
Кн. – книга	т. – том
КП – Крайовий провід ОУН	т. д. – так далі
КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України	т. н. – так називаємий (так званий)
м. – місто, містечко, місяць, метр	т. п. – тому подібне
МВС – Міністерство внутрішніх справ	т. ч. – тому числі
МДБ – Міністерство державної безпеки	УМДБ – Управління МДБ
НАН – Національна академія наук	УНКДБ – Управління НКДБ
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ	УНР – Українська Народна Республіка
НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки	УПА – Українська Повстанська Армія
обл. – область	УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
ОУН – Організація Українських Націоналістів	УСБУ – Управління СБУ
ОУН (б) – ОУН (бандерівців)	УССД – Українська Самостійна Соборна Держава
ПЗУЗ – Північно-Західні Українські	УЦК – Український Центральний Комітет
	УЧХ – Український Червоний Хрест
	Ф. – фонд
	ЦК – центральний комітет

ПЕРЕЛІК ФОТОГРАФІЙ ТА ІЛЮСТРАЦІЙ

Дмитро та Марія Гулей	5
Мати Єфимія Преварська-Бусел.....	97
Батько Григорій Іванович Бусел.....	97
Олександр та Яків Бусли.....	97
Олександр Бусел. Фото зі студентського квитка	97
Хата Буслів у Клевані	98
Шосейна вулиця містечка Клевань	98
Григорій Іванович Бусел з сином Михайлом	99
Яків Бусел йде з невідомим	99
Онісія Селепина – дружина Олександра Бусла	99
Олександр Бусел.....	99
Стаття у польській газеті «Оунівці зі Львова» про судовий процес у Рівному 1939 р	100
Польська справа на Якова Бусла	100
Поквитування з підписом в'язня Я. Бусла	100
Члени Рівненської обласної управи.....	101
Німецька посвідка Я. Бусла.....	101
На Конференції поневолених народів	102
Зв'язкові проводу ОУН на ПЗУЗ сестри Куцевич	102
Обкладинка справи-формуляра на Я. Бусла	103
Некролог на Я. Бусла-«Київського»	103
Один з листів Я. Бусла-«Шахтаря» від 21.5.1945 р.....	104
Михайло Бусел	105
Дружина Михайла Бусла Віра та сини Микола і Олег на висилці	105
Сім'я Олекси Лихолата	105
Хрест на місці загибелі Якова Бусла	105

ЗМІСТ

Вступ.....	7
У складі «волинського звена» ОУН	
Родина Буслів.....	19
Осередок ОУН у Рівненській українській гімназії.....	21
Перші арешти.....	24
Рівненський процес 1939 року.....	29
Діяльність Якова та Олександра Буслів у 1941-1945 рр.	
З Рівненської обласної управи у підпілля.....	31
Участь Якова Бусла у Третньому надзвичайному великому зборі ОУН.....	37
На хуторі Півбіда.....	39
Конференція поневолених народів.....	43
На чолі Волинського крайового проводу.....	45
Створення НВРО.....	49
Перебування Якова Бусла-«Київського» на Тернопільщині.....	54
Переговори між представниками Українського Визвольного Руху та радянської влади вночі з 28.02 на 01.03. 1945 р.	
Початковий етап підготовки переговорів.....	58
Звіт полковника С. Каріна про зустріч з «Тарасом» і «Галиною».....	64
Аналіз співробітниками НКДБ результатів зустрічі з керівниками Українського Визвольного Руху.....	77
Розшук радянськими органами держбезпеки члена проводу ОУН Я. Бусла у 1944-1945 рр.	80
Організація органами НКДБ УРСР системного розшуку Якова Бусла та інших членів проводу ОУН у листопаді 1944 р.	85
Загибель Якова Бусла.....	90
Доля родини Буслів.....	93
Висновки.....	95
Фото та ілюстрації.....	97
Показчик.....	106
Список скорочень та аббревіатур.....	114
Перелік фотографій та ілюстрацій.....	115

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання. Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два – три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіальним планом чи хронологією подій. Документи передрукуюються з дотриманням джерельної точності, зі збереженням загальної форми оригіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріали – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передрукуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначаються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з оригіналів, але при відсутності оригіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукування архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріалу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA – CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other than indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without omissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Серійне книжкове видання документів, матеріалів і наукових праць
до історії Української Повстанської Армії

Досі появилися такі томи Літопису УПА основної серії:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга 1: Початки УПА; документи і матеріяли. Містить політичні й організаційні документи та матеріяли до історії УПА на Волині та Поліссі. Третє, виправлене вид., 1989 р., 256 с.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 2. Містить підпільні документи і матеріяли про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 с.

Том 3-4. Чорний Ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947 – 1950 роки. Книга 1 і 2. Містять мемуаріяли, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА, оповідання, новели й вірші.

Том 3. Книга 1: 1947 – 1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 с.

Том 4. Книга 2: 1948 – 1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 с.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга 3: спомини учасників. Містить спогади, рецензії та підпільні матеріяли про дії УПА, повідомлення про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 с.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945; книга 1: 1942 – липень 1944. Містить аналізи, меморандуми, повідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 с.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942-1945; книга 2: серпень 1944-1945. 1983 р., 272 с.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріяли; книга 1: 1944-1945. Містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945), статті та матеріяли з 1944-45 рр., які стосуються цілості визвольного руху. 1980 р., 320 с.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга 2: 1946-1948. Містить видання УГВР *Самостійність* і *Бюро інформацій УГВР* та інші матеріяли. 1982 р., 520 с.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга 3: 1949-1952. Містить документи, офіційні повідомлення, публікації й матеріяли УГВР в Україні, між ними *Бюро інформацій УГВР*, вип. 4, 6 і 9. 1984 р., 424 с.

Том 11. Тернопільщина: список впадших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи та подає нові дані про смерть 100 невідомих повстанців. 1985 р., 248 с.

Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА («Лисоня»). Містить видані командою ВО описи боїв відділів від 11.1943 до 08.1945 р., збірник підпільних пісень *«Повстанський стяг»* виданий з нагоди п'ятиріччя УПА в 1947 р. 1989 р., 352 с.

Том 13. Перемищина – Перемиський курінь; книга 1: Денник відділу «Бурлаки» (В. Щигельського). Містить денник цього відділу («Ударники»-4, 94а) від 10.1946 р. До 24.10.1947 р., ведений бунчужним

«Буркуном», з епілогом Б. Гука («Скали»), списки вояків, господарські документи. 1986 р., 370 с.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга 2: Денники й документи. Містить денники сотенного «Крилача» (Я. Коцьолка) з 1944 і 1947 років, які продовжив сот. «Бурлака» (В. Щигельський), денник сотні «Крилача» (ведений бунчужним «Орестом») і документи обох сотень. 1987 р., 262 с.

Том 15. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід». Автор-княнин – оповідає про свої переживання від 1941 р. до рейду на Захід в 1945 р. (мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУН, старшинська школа, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення УПА-Схід). 1987 р., 266 с.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945-1947. Містить передруки підпільних журналів: «Тижневі вісті», «Лісовик», «Інформативні вісті», «Інформатор» і «Перемога». Всі числа журналів супроводяться англomовним резюме. Має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закарзонні. 1987 р., 608 с.

Том 17. Англomовні видання українського підпілля, 1946-1947. Містить передруки підпільних видань: «Нові Лідіце», «Виселення єпископа Коциловського», «Вибори в СРСР», «Нова голодова катастрофа в Україні», «Фашистське страшило», «До братніх чеського і словацького народів». 1988 р., 192 с.

Том 18. Карпатська група УПА «Говерля»; книга 1: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи *Шлях перемоги*, звіти команд ТВ УПА й звіти к-рів відділів та підвідділів 24 ТВ УПА «Маківка». 1990 р., 328 с.

Том 19. Карпатська група УПА «Говерля»; книга 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Охоплює нариси і спомини друковані у підпіллі та написані старшинами і вояками УПА після переходу на еміграцію. 1992 р., 357 с.

Том 20. Показчик до «Літопису УПА»; книга 1: 1-19 томи. Містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, алфавітні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про перших 19 томів «Літопису УПА». 1994 р., 528 с.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943; Книга 3: червень 1941 – травень 1943. Містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліційних установ. 1991 р., 271 с.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга 1: Військовий Суд Оперативної Групи «Вісла». Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи «Вісла» за період 06-09.1947 р. 1992 р., 627 с.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Поміщено спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992 р., 480 с.

Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946. Політично-інформативний журнал Проводу ОУН містить інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток політичної думки. 1995 р., 592 с.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Містить тексти пісень, їх мелодію і варіанти (понад 600), а

також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Охоплює не тільки властиві пісні вояків УПА, але й укладені пізніше в тюрмах і концтаборах чи уложені народом. 1997 р., 556 с.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга 4: Документи і спогади. Містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі, листування президента УГВР К. Осмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу М. і П. Дужих, спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР. 2001 р., 658 с.

Том 27. Роман Петренко. За Україну, за її волю; спогади. Автор-волиняк – оповідає про свою діяльність від часу війни у 1939 р. до відходу на захід у 1945 р. Спочатку був членом ОУН Сарненської округи (від січня 1942 р. у підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА «Заграва», від літа 1943 р. – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ) і від літа 1944 р. – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом М. Лебеда. 1997 р., 279 с.

Том 28. Марія Савчин. Тисяча доріг; спомини. Авторка розповідає про свої юначі роки до приходу на еміграцію у 1954 р. З 1945 р. була дружиною В. Галаси (заст. пров. ОУН Закерзонського краю і від 1948 р. – пров. ОУН ПЗУЗ) та перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині, а також – в тюрмі КГБ у Києві. 1995 р., 600 с.

Том 29. Іван Гарасимів («Палій»). 3 юнацьких мрій – у ряди УПА. Спогади дають картину зі щоденного життя повстанців та їхніх к-рів та про становище населення на цих теренах. Автор розповідає свій бойовий шлях в УПА від осені 1943 до осені 1947 р. в Карпатах (підстаршинську школу) та на Лемківщині (ройовий в сотні У-І (94)). 1999 р., 336 с.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський). Кризь сміх заліза; спогади. Книга містить спогади С. Стебельського – «Хріна» та О. Коноподського – «Острроверха» – «Спомини чотового УПА Острроверха» про їх діяльність в УПА від 1944-1949 рр. на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000 р., 552 с.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя», 1943 – 1947. Містить спогади «Сої», «Спартак», «Зенона Семеніва» та інших членів відділу УПА к-ра «Бриля», оперативні звіти к-ра «Бриля» та «Гамалії» («Переяслави I» та «Переяслави II»). 2000 р., 324 с.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Книга 2. Частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів та інших працівників санітарної служби й УЧХ. 2001 р., 581 с.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). Містить дані, що стосуються історії відділів в 1944-1947 рр., оперативні звіти, накази інструкції та вказівки, рейди УПА, та документи підстаршинської школи ім. полк. «Коника». 2001 р., 900 с.

Том 34. Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: Політичні звіти. Містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщини і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки та політичні й інформативні звіти з терену за роки 1944-1947 рр. 2001 р., 974 с.

Том 35. Покажчик до «Літопису УПА»; книга 2: томи 21-34, томи та 1-3 Нової Серії та томи 1-3 серії «Бібліотека». Містить покажчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про томи «Літопису УПА», книги «Повстанські могили». 2002 р., 870 с.

Том 36. «Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини». Містить отримані з радянських архівів короткі біографії членів ОУН і УПА, які загинули на Львівщині. 2002 р., 1058 с.

Том 37. Іван Лико. На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945-1955. Спогади І. Лика («Скали», «Богдана») – «На грані мрії і дійсності» та М. Терефенка («Медведя») – «На грані двох світів» розповідають про пережите ними в підпіллі на Лемківщині та у польських тюрмах. 2002 р., 644 с.

Том 38. Петро Й. Потічний. Архітектура резистансу: кривки і бункри УПА в світлі радянських документів. Містить схеми та описи різних кривок УПА й заплілля та перелік з'єднань ЧА та ВВ НКВД, які були залучені до боротьби проти підпілля, зібраних в Архіві ВВ Українського Округу за 1944-1954 рр. 2002 р., 430 с.

Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріяли. Містить звіти Холмського ТВ, хроніки сотень, звіти зі зустрічей з представниками польського ВіН, звіт із зустрічі з англійським кореспондентом у 1945-1948 рр. 2003 р., 1058 с.

Том 40. Тактичний Відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріяли. Містить звіти команди ТВ, хроніки відділів курення «Месники», звіти й огляди керівництва ІІ Округу ОУН «Батурин», господарські звіти у 1945-1948 рр. 2004 р., 600 с.

Том 41. Президент УГВР Кирило Осьмак. Містить документи та матеріяли про К. Осьмака, його життя, наукову діяльність і смерть. 2004 р., 880 с.

Том 42. Петро Й. Потічний. Літопис УПА – Історія: Документи і матеріяли. Містить дані про діяльності видавництва «Літопис УПА» за 30-й період, біографії членів видавничого комітету й адміністрації, редакторів, авторів, упорядників і фундаторів томів. 2005 р., 658 с.

Томи 43-44. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Містять протоколи переслухань працівниками СБ ОУН Тернопільської обл. осіб, підозрілих у співпраці з органами державної безпеки СРСР.

Том 43. Книга 1: поміщено 85 протоколів допитів, що охоплюють 13 р-нів Тернопільщини, зокрема: Бережанський, Білобожницький, Борщівський, Бучацький, Великобірківський, Великолибочоцький, Великодедеркальський, Вишнівецький, Заліщицький, Залозецький, Збаразький і Зборівський р-ни. 2006 р., 1332 с.

Том 44. Книга 2: міститим 108 протоколів переслухань СБ ОУН з районів: Золотопотіський, Золотниківський, Козівський, Козлівський, Коропецький, Кременецький, Ланівецький, Микулинецький, Новосільський, Підволочиський, Підгаєцький, Почаївський, Пробіжнянський, Скала-Подільський, Скалатський, Тербовлянський, Товстецький, Чортківський, Шумський та з Рогатинського р-ну Станіславської обл. Поміщено Протоколи ТОС-у, Протоколи смерті, список функціонерів МВД і МГБ та список слідчих СБ. 2006 р., 1288 с.

Том 45. Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. Містить спогади про ген. Р. Шухевича, його життя, підпільну діяльність і смерть. 2006 р., 572 с.

Томи 46. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946-1948. Книга 3. Продовження тт. 43-44 та містить протоколи переслухань СБ ОУН з 5 р-нів Тернопільської обл.: Великодедеркальського, Вишнівецького, Збаразького, Золотниківського та Кременецького. 2007 р., 896 с.

Том 47. Підпільна Пошта України. Містить ілюстрації ППУ з філателістичної збірки с. п. Степана Голяша з коротким описом рисунків марок і блоків, а також вступні статті, що привідкривають історію її діяльності. 2009 р., 336 с.

Том 48. УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945-1948); книга 1: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945-1946). Містить дані про пропагандивні рейди УПА Північно-Східною Словаччиною та заходи чехословацької армії і органів безпеки, чехословацько-радянську-польську співпрацю проти УПА, становище українського населення на Закерзонні та документи про реакцію чехословацького суспільства щодо УПА. 2010 р., 864 с.

Том 49. Тернопільщина: «Вісті з Терену» та «Вістки з Тернопільщини». 1943-1950; книга 1 (1943-1947). Подано підпільні інформації про діяльність ОУН і УПА та суспільно-політичну ситуацію в Тернопільській обл. і суміжних районах. 2010 р., 832 с.

Том 50. Тернопільщина: «Вістки з Терену» та «Вістки з Тернопільщини». 1943-1950; книга 2 (1948-1950). Містить подальші документи підпілля ОУН за 1948-1950 рр. щодо суспільно-політичної та економічної ситуації в Тернопільщині. 2010 р., 1240 с.

Готуються до друку:

– **УПА в світлі словацьких та чеських документів (1948-1950); книга 2 (1947-1948).**

У новій серії, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об'єднань (ЦДАГО) України появились такі томи «Літопису УПА»:

1. Видання Головного Командування УПА. Містить такі видання: «*До зброї*», № 16, 1943, «*Повстанець*», № 1-6, 1944-1945, «*Український перець*», № 1-3, 1943-1945 та «*Бойовий правильник піхоти*». Київ – Торонто, 1995 р., 482 с.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. Містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи ВО «Заграва», «Богун», «Турів» та «Тютюнник». Київ – Торонто. 1999, 724 с.

3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. Містить документи ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріату, які супроводжуються інформативними записками, довідками, стенограмами засідань та виступів членів ЦК КП(б)У. Київ-Торонто. 2001, 652 с.

4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959). Книга 1: (1943–1945). Зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти визвольного руху протягом 1943-1945 рр. Київ – Торонто. 2002, 597 с.

5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. (1943–1959). Книга 2: 1946–1947. Зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти визвольного руху протягом 1946-1947 рр. Київ – Торонто. 2002, 574 с.

6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ.

(1943–1959). Книга 3: 1948. Зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти визвольного руху протягом 1948 р. Київ – Торонто, 2003, 523 с.

7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга четверта: 1949–1959. Зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти визвольного руху протягом 1949–1959 рр. Київ – Торонто, 2003, 716 с.

8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944–1946. Документи і матеріали. Містить документи керівництва УПА–Північ і УПА–Південь, КП ОУН ПЗУЗ і НВРО та груп «Заграва», «Богун», «Тютюнник» і з'єднань груп «33» (ПЗК «Москва»), «44» (ПСК «Одеса»). Київ – Торонто, 2006, 1448 с.

9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. Містить документи з переслухань радянськими органами: М. Степаняка, Є. Басюка, М. Гайдук, Я. Білінський, А. Галицької, О. Луцького, Ю. Стельмашука, П. і М. Дужих, В. Павлика, О. Польового, Ф. Воробця, Д. Вітовського, В. Левковича. Київ – Торонто, 2007, 912 с.

10. Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали. Зібрані дані, які характеризують основні віхи життя і діяльності ген. Романа Шухевича. Київ – Торонто, 2007, 832 с.

11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Увійшло 353 документи ОУН(б) і запілля УПА на Волині й Південному Поліссі, які відображають діловодство КП, округ, районів ОУН(б) (08.1942 – 09.1943), а також округ, надрайонів, районів, кущів, підрайонів і станиць запілля УПА (09–12.1943). Київ – Торонто, 2007, 848 с.

12. Воєнна Округа УПА “Буг” 1943–1952. Документи і матеріали. Книга 1. Містить дані командування ВО і окремих підрозділів, пресові видання, звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ – Торонто, 2008 р., 800 с.

13. Воєнна Округа УПА “Буг” 1943–1952. Документи і матеріали. Книга 2. Містить дані командування ВО і окремих підрозділів, пресові видання, звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ – Торонто, 2009 р., 1232 с.

14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Невідомі документи. Увійшли джерела УПА–Північ (266 документів) в яких висвітлюється історія керівництва, військових підрозділів, запілля за 1943–1945 рр. Київ – Торонто, 2010 р., 640 с.

15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952. Книга 2. Містить документи з переслухань радянськими органами: М. Павловича, І. Павловича-Бабинця, П. Лиховського, В. Харківа, Г. Голяша, Ю. Матвіїва, С. Коваля. Київ – Торонто, 2011, 840 с.

Готуються до друку томи НС:
– *“Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944 – 1954 рр.”*

Серія «Літопис УПА» – Бібліотека

1. Юрій Ступницький. Спогади про пережите. Автор-волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кін. 1930-х до сер. 1950-х рр.). Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов в УПА, навчався у старшинській школі «Дружинники». Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 с.

2. Володимир В'ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено маловідомому аспекту історії визвольного руху 1940-1950 рр. Обрана тема дозволяє показати розмах боротьби в Україні, її вплив на події в Європі, без чого неможливе об'єктивне тлумачення суспільних процесів того часу. Львів, 2001, 208 с.

3. Ярослав Грицай – «Чорнота», Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини «Чорноти». Спогади чотового УПА про події, що відбувалися в 1943-1945 роках на Закерзонні та про його життя в більшовицьких тюрмах і концтаборах Сибіру. Мемуари підготовлені до друку дружиною Параскою Грицай (з дому Ротко). Львів, 2001, 332 с.

4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. Містить спогади В. Левковича («Вороного»), його дружини Ярослави, сот. М. Тарабана («Тучі»), вояків УПА І. Філя («Шеремети»), І. Василевського-Путко («Вуса»), оргмоба К. Міхалика («Думи») та зв'язкової К. Когут-Лялюк («Грізно»), згадку про Я. Чорнія («Кулю»), к-ра Перемиської 6 ВО УПА, авторства Ф. Лопадчака. Львів, 2003, 448 с.

5. Мирослав Горбаль. Довідник-пошукивець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини). 1944-1947 (за архівними документами). Подано ідентифікаційні дані про осіб, які були пов'язані з визвольним рухом та джерела цих даних з Державного архіву Львівської області за 1944-1947 рр. (плани заходів, стенограми нарад, протоколи засідань та допитів, прокурорські аналізи, агентурні справи). Львів, 2003, 416 с.

6. Мирослав Горбаль. Довідник-пошукивець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939-1950 (за архівними документами). Зібрано інформацію про особи та події, що були пов'язані з визвольною боротьбою на території Дрогобицької області у 1939-50-х роках на основі документів Державного архіву Львівської області та інших архівів, а також видань, публікацій і машинописів з цієї тематики. Львів, 2005, 1312 с.

7. Володимир Ковальчук. Діяльність ОУН (б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941-1944 рр.). Досліджено інформативний потенціал джерел з історії діяльності підпілля, формування первісної джерельної бази, особливості фондоутворення, діловодство, класифікацію джерел та особливості діяльності референтур ОУН(б) і запілля УПА. Львів, 2006, 512 с.

8. Онишко Леся. «Нам сонце всміхалось кризь ржавії ґрати». Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. На основі документів, спогадів учасників подій досліджено етапи становлення світогляду К. Зарицької, її участь в формуванні УЧХ; діяльність в референтурі пропаганди ОУН (б) та налагодження зв'язків Головного командира УПА Р. Шухевича; показано її життєвий шлях в тюрмах і таборах ССРСР, а потім на волі. Львів, 2007, 928 с.

Коханська Галина. З Україною у серці. Спомини. Відображають діяльність польського окупаційного режиму та більшовицькі репресії 1939-1941 рр. Авторка детально розповідає про свій вступ в ряди ОУН, прохо-

дження вишколів, діяльність в Колківській республіці УПА у відділі розвідки, ув'язнення в комуністичних таборах. Львів, 2008, 400 с.

Готуються до друку:

книга, присвячена Нілу Хасевичу - воїну, мистцю, політику.

Серія «Події і люди»

1. Посівнич Микола. Нескорений командир. Висвітлено життєвий шлях члена ОУН та Головного командира УПА Р. Шухевича, незламного лідера визвольної боротьби українського народу. Торонто-Львів, Вид. 2-е, доп. 2008, 80 с.

2. Осьмак Наталка. Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР. Дослідження розкриває невідомі сторінки життя і діяльності одного з керівників визвольного руху 1940-х рр. – Торонто-Львів, 2008, 128 с.

3. Посівнич Микола. Степан Бандера – життя присвячене свободі. Досліджено життя та діяльності Провідника ОУН та ЗЧ ОУН С. Бандери в 1920–1959 рр. Крім того, читач зможе довідатися про родинне, шкільне, студентське оточення в якому формувалася його особистість. Торонто – Львів, 2008, 112 с.

4/І. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Біографічний спомин англійською мовою, охоплює період від народження до часу, коли він, як юнаковояк УПА, прибув зі своїм відділом до Західної Німеччини під кін. 1947 р. Торонто – Львів, 2008, 124 с.

4/ІІ. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Частина 2. Продовженням англомовних споминів, які описують його життя в США (1950–1964), службу в американській морській піхоті під час Корейської війни, здобуття університетської освіти у Філадельфії і Нью-Йорку та завершується переїздом до Канади. Торонто – Львів, 2010, 112 с.

5. «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упорядник Р. Грицьків. Крізь призму спогадів учасників подій та інших матеріалів зображено життя і діяльності видатного повстанського командира, а також висвітлено визвольну боротьбу 1930-х – 1950-х років у Карпатах. Торонто – Львів, 2008, 128 с.

6. Михайло Романюк. Петро Федун – «Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА. Висвітлено життя та діяльності одного із керівників визвольного руху, процес формування світоглядних позицій, патріотичних переконань та його творчої спадщини. Торонто – Львів, 2009, 128 с.

7. Українська Головна Визвольна Рада / Упорядники П. Й. Потічний, М. Посівнич. Поміщено статті Р. Шухевича, М. Дужого і А. Камінського, спогади Л. Шанковського, Д. Ребет у яких висвітлено боротьбу і роль УГВР у тогочасних суспільно-політичних процесах. Торонто – Львів, 2009, 136 с.

8. Володимир Іванченко. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Книга присвячена життю Л. Фої – “М. Перелесник” (1923–1950), організатора підпілля ОУН (б) у м. Києві під час Другої світової війни та авторки літературних творів. Будучи ключовою фігурою у протистоянні НКВД з СБ ОУН, зірвала операцію зі знищення керівників визвольного руху. Торонто – Львів, 2009, 128 с.

9. Олександр Ішук. Життя та доля Михайла Дяченка – “Марка Боєслава”. Книга присвячена життю та долі – письменника, підпілляка й одного з керівників Карпатського КП ОУН, автора поетичних творів та оповідань. Торонто – Львів, 2010, 140 с.

10. Олександр Ішук, Володимир Іванченко. Життєвий шлях Галини Голояд – “Марти Гай”. Висвітлено життя та долю однієї з діячок

визвольного руху Г. Голяд, подано твори письменниці. Торонто – Львів, 2010, 128 с.

11. Володимир Мороз. Портрет Осипа Дяківа-“Горнового”. Книга присвячена життю та діяльності відомого публіциста, члена Проводу ОУН та заступника Голови генерального секретаріату УГВР, підполк.-політвиховника УПА. Торонто – Львів, 2010, 128 с.

12. Володимир Мороз. Зиновій Тершаковець-“Федір”. Крайовий провідник ОУН Львівщини З. Тершаковець увійшов в історію визвольного руху як засновник та редактор підпільного видання “Літопис УПА”. Торонто – Львів, 2011, 128 с.

13. Микола Андросчук-“Вороний”. Записки повстанця / Ред. І. Марчук. Книга спогадів (весна 1943 – весна 1944 р.) подає картину дій повстанців на південній Волині (бої з німецькими підрозділами, військами НКВД, зокрема, на Гурбах, Північний рейд). Торонто – Львів, 2011, 128 с.

14. Олександр Ішук, Наталія Ніколаєва. Ярослав Богдан – «Всеволод Рамзенко». Подано життєвий шлях та творчу діяльність письменника-підпільника і чільного діяча ОУН Я. Богдана (1915-1953), проаналізовано тематику основних його праць. Торонто – Львів, 2011, 128 с.

15. Дмитро Проданик. Шлях боротьби Василя Сенчака-“Ворона». Висвітлено життєвий та бойовий шлях В. Сенчака-“Ворона” на посадах районного референта СБ Солотвинщини та надрайонного референта СБ Станиславівщини, а також досліджено “чорну” зраду на Станиславівщині 1951 р. Торонто – Львів, 2011, 128 с.

16. Олександр Ішук, Ігор Марчук. Брати Бусли. Життя за Україну. Книга про відомих діячів ОУН на Волині Олександра та Якова (референт пропаганди Проводу ОУН) Буслів подає інформацію про їхній нелегкий життєвий шлях. Торонто – Львів, 2011, 128 с.

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію українською та англійською мовами про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

<http://www.litopysupa.com>

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серій (*Introduction to the Series*), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (*Ordering information*), які дають короткі інформації про кожний том серій та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (*Litopys UPA volumes*), де про кожний том подано не тільки повну бібліографічну інформацію (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знімками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріали (*Related Materials*). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та Збройного підпілля в Україні.

Аналогічну інформацію англійською мовою можна знайти також на web сторінці за адресою:

<http://www.infoukes.com/commercial/litopysupa/index.html>

*Про подальші інформації можна звертатися на адресу
Адміністрації:*

— Микола Кулик — **mykola.kulyk@litopysupa.com**

або Редакції:

— Петро Й. Потічний — **peter.potichnyj@litopysupa.com**

Адміністрація в Україні — litopys@bs.lviv.ua

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

*Пишіть на подані адреси або також на
www.litopysupa.com*

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ “ЛІТОПІСУ УПА”

*М. Бошно, І. Василевський-Путко, І. Гомзяк, Параска Грицай,
О. Дольницький, О. Жигар, Б. Ковалик, М. Кошик,
М. Кулик, Р. Кулик, Катерина Лялюк, М. Лушчак, П. Мицак,
Емілія Нагірна-Зінько, Марія Пискіп, А. Потічний, П. Потічний,
С. Рогатинський, М. Рошецький, І. Росіл, Наталя Солтис,
І. Терефенко, Ярослава Філь, О. Цилюпа, С. Шпак, Є. Штендера*

Адміністрація:

М. Кулик, Р. Кулик, Емілія Нагірна-Зінько, Наталя Солтис

Адреса:

*LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station “C”
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
mykola.kulyk@litopysupa.com*

Адміністрація в Україні:

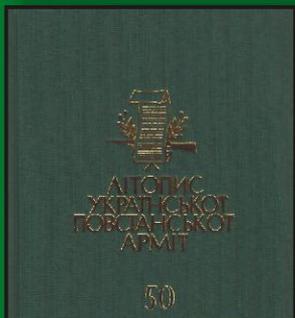
Ігор Гомзяк, Богдан Столяр

Благодійний Громадський Фонд “Літопис УПА”
ім. Володимира Макара

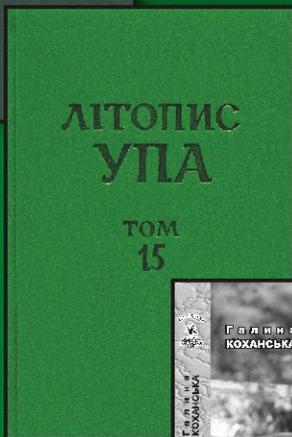
Микола Посівнич

Адреса: “Літопис УПА”

*пл. Міцкевича, 6/7, Львів 79000 Україна
тел.(38-032) 272-4064 e-mail: litopys@bs.lviv.ua*

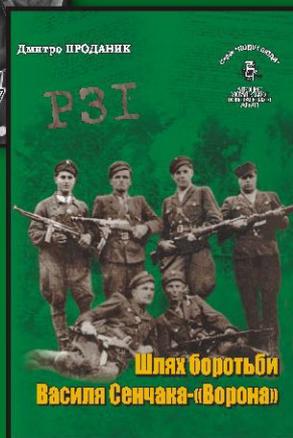
ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station "C"
Toronto, ON M6J 3M7
CANADA
mykola.kulyk@litopysupa.com

<http://www.litopysupa.com>

"ЛІТОПИС УПА"
пл. Міцкевича, 6/7
Львів, 79000
UKRAINE
е-пошта: litopys@bs.lviv.ua

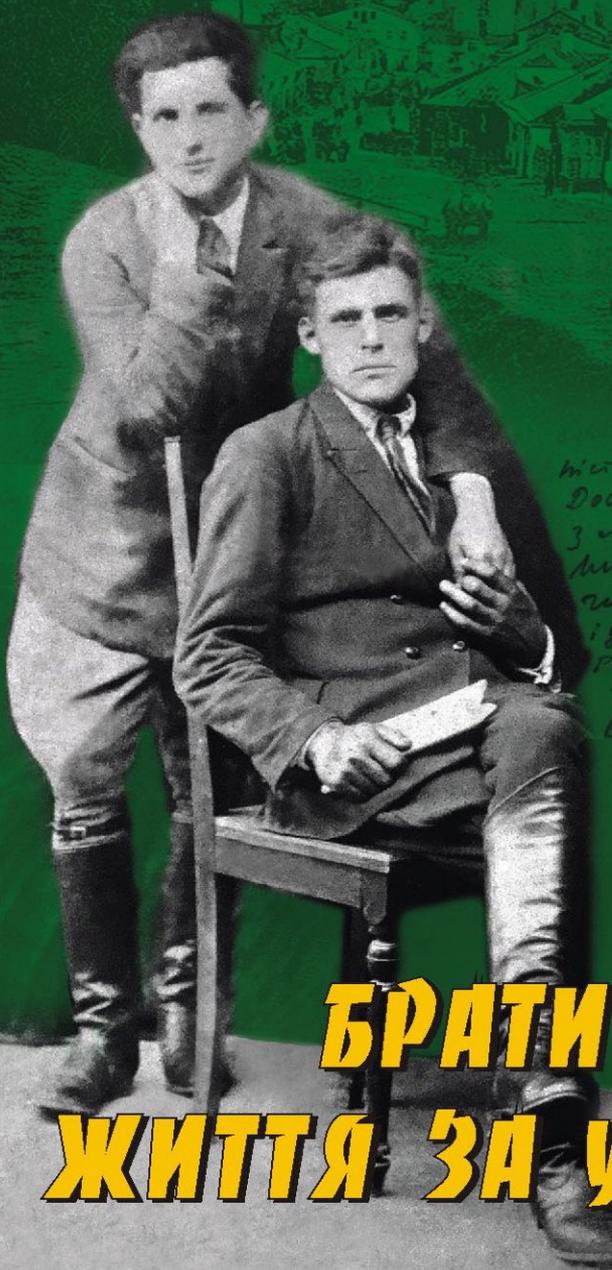

О. Іщук, І. Марчук

Серія "ПОДІЇ І ЛЮДИ"

ЛІТОПИС
УКРАЇНСЬКОГО
ПОВСТАНСЬКОГО
АРМІЇ

*Мені.
Досі це керувати
з Мелітоном з півночі по
Мелітоном біля 10. IV.
Ща з Осаном ви бачте були
і дали йому роботу?
Розсудити мене бачте
згідно мені.
Вчера дізнав, організувати
в Мелітоном півночі. На-
самперед організувати 700. (ка
можливо, яку абиція згоди
можливо 250) Далі
з Мелітоном (3 2 сім'я не взяли
абиція згоди організувати)
згідно мені організувати
згідно мені організувати*

БРАТИ БУСЛИ. ЖИТТЯ ЗА УКРАЇНУ